

Riigi pikaajalise arengustrateegia "Eesti 2035" eelnõu kooskõlastusringi kokkuvõte

Haridus- ja Teadusministeerium

<p>Tunnustame ning täname Riigikantseleid kaasava ja avatud strateegialoome protsessi läbiviimise eest. Toetame strateegia arengusuundi ning näeme, et strateegia on hästi seostatud Haridus ja Teadusministeeriumi tulemusvaldkondade arengukavadega. Kahjuks peame tõdema, et kuigi Eesti ühiskonna ja majanduse teadmispõhisus on too dud märksõnana nii aluspõhimõtete tekstis lk 15 kui strateegilisi sihte avavates tekstides majanduse ja riigivalitsemise sihtide all, ei kajastu teadmispõhisus lk 14 esitatud sihtide märksõnades ega ka sihtide seire mõõdikutes. Seetõttu tunneme muret, k as teadmispõhisus saab strateegia elluviimisel piisavat tähelepanu. Leiame, et Eesti arenguvajaduste rahuldamine ei ole võimalik teadmispõhiste lahendusteta. Teeme ettepan e ku lk 14 täiendada majanduse ja riigivalitsemise sihtide märksõnu sõnaga „teadmi stepõhine“ või asendada riigivalitsemise puhul sõna „uuendusmeelne“ sõnaga „teadmispõhine“ ja majanduse suuna puhul sõna „tugev“ sõnaga „teadmispõhine“.</p>	<p>Selgitame: strateegiliste sihtide sõnastus on laiapõhjaliselt läbi räägitud ja kokku lepitud ning aluspõhimõtetes toodu (sh teadmispõhisus) on eelduseks kõigile sihtidele.</p>
<p>Palume lisada HTM kaasvastutajate hulka järgmistes punktides:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Lk 34 tervise ja sotsiaalkaitse punktis A toodud Laste heaolu suurendavate integreeritud teenuste ja sekkumiste väljaarendamine juurde. Kuna see punkt on seotud lk 32 oskused ja tööturg: punkt F erivajadustega inimestele võimaluste loomine. 2) Lk 38 majanduse ja kliima punktis C toodud Energiaga varustamise alternatiivide kaalumise ja valikute tegemine juurde. Lk 38 punktis E toodud põlevkivienergeetikast väljumist toetava teenuste paketi käikulaskmine Ida Virumaal juurde. Uued tehnoloogiad ja kliimaneutraalne energiatootmine vajavad nii teadus ja arendustegevuse alast panust kui ka vastavat erispetsialistide ettevalmistust, olgu see vesinikuenergia, tuumaenergia, tuule või päikeseenergi vms. 3) Lk 40 ruumi ja liikuvuse punktis A toodud Tagame elujõulise kultuuriruumi juurde, kuna Ee sti Kirjandusmuuseum kui oluliste kultuurilooliste arhiivide hoidja ja teadus ja arendustegevuse arendaja on HTMi asutus. Eesti keele ja kultuuri teadus ja arendustegevuse toetamine toimub HTMi kaudu. 	<p>Arvestatud.</p>

Haridus- ja Teadusministeerium (lisa)

<p>1. Ühiskond ja võimalused – Õppimisvõimalused (lk 8): Lisaks tööturu vajaduste toetamisele aitab haridussüsteem kaasa ka sotsiaalselt sidusa ühiskonna kujunemisele. Palume lisada peatüki algusse järgmine lause: „Haridus loob eeldused ettevõtlikkuseks ja innovatsiooniks, Eesti eripärasid arvestavaks majanduskasvuks ning tasakaalus ja sidusa ühiskonna kujunemiseks.“</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>2. Ettevõtluskeskkond (lk 9):</p>	

<p>2.1 Teeme ettepaneku teha järgnevad muudatused lk 9 Eesti tööjõu tootlikkust puudutavas lõigus: Pakume välja järgneva sõnastuse: „Kvaliteetsete uute toodete ja teenuste väljatöötamisel, aga ka olemasolevate lahenduste ajakohastamisel peab Eestis märgatavalt kasvama teadus- ja arendustegevus ning ettevõtete ja teiste asutuste koostöö teadlastega,“ kuna probleem ei ole mitte niivõrd teadlaste koostöö, kuivõrd nõrk TA nõudlus. Kuna teadmismahukuse kasvatamiseks ei piisa riigipoolsete investeeringute planeerimisest ja ettevõtete riskide jagamisest, tuleks lisada, et riik saab aidata kaasa ka „tagades toote- ja tehnoloogiarenduseks vajaliku teadmusbaasi ja vajalike oskuste ja teadmistega tööjõu“. Samas lõigus on öeldud, et parandama peab riigi võimekust tellida teadusuuringuid, kuid kuna uuringute tellimisest ei pruugi sündida muutusi ning eelkõige on oluline neid ka arendamises kasutada ja anda ühiskonnale sellega head eeskujuga, pakume välja järgmise sõnastuse: „Parandama peab riigi võimekust kasutada teadus- ja arendustegevust riigile vajalike muutuste esilekutsumiseks“.</p>	Arvestatud.
<p>2.2 Juhime tähelepanu, et lk 9 esitatud elukestva õppe osalemise näitajad jätvavad Kagu-Eesti praegu tähelepanuta, ehkki lk 20 ja 32 on Kagu-Eesti fookusesse seatud.</p>	Osaliselt arvestatud: lisatud on Lõuna-Eesti näitaja, kuna Statistikaamet Kagu-Eesti kohta seda näitajat ei avalda.
<p>3. Vajalikud muutused Eestis (lk 19–27)</p>	
<p>3.1 Ühtlustamiseks strateegia ja haridusvaldkonna arengukava terminoloogiat palume üld- ja tulevikuoskuste asemel kasutada üld- ja tulevikupädevusi, kuivõrd pädevuse mõiste on laiem kui oskused ning hõlmab endas ka hoiakuid.</p>	Arvestatud.
<p>3.2 Lk 19 alapeatükis “Muudame haridussüsteemi õppijast lähtuvaks...” on öeldud, et: "Jätkame koolivõrgu optimeerimist ning loome regionaalsed hariduskeskused, kus on ühendatud nii kutsekooli, täiendõppe, gümnaasiumi kui ka noorsootöö võimalused." Kuna haridusvaldkonna arengukavas käsitleme regionaalseid hariduskeskuseid laiemalt ning kaasa on arvatud ka kõrgharidus, siis palume selle lisada. Kasutame ka teist terminoloogiat: "välja töötada ja rakendada piirkondlike hariduskeskuste kontseptsioon, et luua uusi õppevorme ja võimalusi üld-, kutse- ja kõrghariduse ning mitteformaalse õppe, sh noorsootöö sidustamiseks ja üleminekute lihtsustamiseks". Ühtluse mõttes võiks samamoodi sõnastada ka „Eesti 2035“ strateegias. Sama tähelepanek käib ka lk 32 juurde.</p>	Arvestatud.
<p>3.3 Samas alapeatükis teeme ettepaneku lisada ka, et „Iga õpilase arengu toetamiseks tagame ühtsete teenusstandardite alusel toimiva õppenõustamisteenuse kättesaadavuse kõigis piirkondades.“</p>	Osaliselt arvestatud: tegevus on lisatud Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse.

<p>3.4 Üldisemas vaates juhime tähelepanu, et lk 19 lõigu pealkiri "Muudame haridussüsteemi õppijast lähtuvaks" küll osutab lapse individuaalsusega arvestamisele ning paindlike võimaluste loomisele, kuid tekstiosas nende sihtide sisulist külge lahti ei mõtestata. Teeme ettepaneku nende eesmärkide väljatoomiseks alapeatükki järgnevalt täiendada: „Toetame õppija vajadustest ja võimetest lähtuvat õpet, mis võimaldaks iga õppija eneseteostust, toimetulekut ja kujunemist demokraatliku ühiskonna vastutustundlikuks ja algatusvõimeliseks liikmeks. Prioriseerime tegevused, mis aitavad õppuril kujuneda ennast juhtivaks õppijaks.“</p>	<p>Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet; lisasime "ennast juhtiva õppija" mõtte.</p>
<p>3.5 Palume lisada lk 19 lause haridustöötajate järelkasvu kohta, et rõhutada professionaalset arengu toetamist ning õpetajaameti väärtustamist ühiskonnas. Lisada võiks: „Tagame, et haridusvaldkond pakub häid võimalusi professionaalseks arenguks ja eneseteostuseks ning et hariduses töötamine on väärtustatud ja mainekas.“ Hetkel on õpetajate järelkasvu mainitud vaid riigivalitsemise all koos teiste avaliku sektori töötajatega: „Tagame riigile vajalike oskustega töötajate (nt õpetajad, tervishoiutöötajad, päästjad, politsei, vanglateenistujad) ja ametnike järelkasvu“.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" puhul tehti teadlik valik käsitleda kõiki riigile vajalike oskustega inimeste järelkasvu tagamine terviklikult.</p>
<p>3.6 Palume lk 19 asendada lause „Õppijast lähtuva lähenemise toetamiseks arendame õppetöös nutikat digitaalset õppevara...“ järgnevaga (pisut üldistades): „Toetame mitmekesiste õppemeetodite ja -viiside (sh digipedagoogika) tõenduspõhist arendamist ja rakendamist, mis võimaldavad õpet personaliseerida ja individualiseerida ning rikastada tehnoloogia (õpianalüütika, kratid jne) abil“.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>3.7 Lk 20 alapeatüki "Viime inimeste teadmised, oskused jne kooskõlla tööturu vajadustega" tegevustes on keskmes täiskasvanuharidus ja hariduseta inimesed, kuid hetkel ei kajastu kõrgemate oskuste omandamise tähtsus. Kuna vaid erialase hariduseta inimeste fookuses hoidmine ei ole Eesti 2035 eesmärkide saavutamiseks piisav, palume lisada, et on vaja pakkuda rohkem õppimisvõimalusi ka kõrgema oskus- ja haridustasemega inimestele, pöörates tähelepanu nutika spetsialiseerimise valdkondadele ning üld- ja tulevikupädevustele.</p>	<p>Arvestatud.</p>

<p>3.8 Samuti teeme ettepaneku lk 20 oskuste peatükis välja tuua inimeste digioskuste taseme tagamise nende turvalisuse, e-riigi toimimise ja digitaalse kaasatuse eesmärgil. Ühtlasi oleks õige osundada andmekirjaoskuse suurendamist ja üldisemalt IT ekspertsuse arendamist kõigis majandusvaldkondades. Pakume sõnastuseks näiteks: tõsta inimeste teadlikkust infoühiskonna võimalustest ja ohtudest ning arendada kõikide eagruppide digioskusi, sh andmekirjaoskust ja digiturbepädevust, et suurendada digitaalset kaasatust.</p>	<p>Selgitame: digipädevusi käsitlevad kaks Vabariigi Valitsuse Tegevuskava punkti ("Majandus ja kliima" "Eesti kujundamine maailma üheks digimajanduse tõmbekeskuseks ehk digipesaks, kus on hea luua ja pakkuda maailmale digiteenuseid" ning "Riigivalitsemine" "Riigi, KOVide ülesannete ja rahastamise ülevaatamine, suurendades kohalike omavalitsuste rolli detsentraliseerimise ja piirkondliku koostöö edendamise kaudu".</p>
<p>3.9 Lk 20 teeme ettepaneku loobuda STEAM inglisekeelsest akronüümist ning sõnastada see haridusstrateegia võtmes: laiendada loodus- ja täppisteaduste, tehnoloogia valdkonna ja loovainete lõimitud õppe võimalusi ...</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>3.10 Lk 20 alapeatükk „Valmistume tuleviku tööks“ on hetkel tugeva sotsiaalpoliitilise fookusega, ega eesmärgista praegu alushariduse ega ka põhihariduse tasemel õppekavas muudatuste tegemist, kuid lastele ja noortele keskendumine on samuti väga oluline. Sellest lähtuvalt palume kaaluda järgmise täienduse lisamist: „Arendame õppekavasid tulevikutööks vajalike teadmiste ja oskuste kujundamiseks, tõstame õpetajate, õppejõudude ja koolitajate valmidust ning kaasajastame õppekeskkondi uuendatud õppekavade rakendamiseks“.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Lisaks võiks reeglite ümberkujundamise kõrval tuleviku töömaastikuga kohanemiseks olulise meetmena välja tuua ka innovatiivse ja ettevõtliku mõttemalli kujundamise ning oskustööjõu kasvatamise. Haridusstrateegias on selleks sõnastus: „Arendada ettevõtlikkus- ja ettevõtluspädevust kõikidel haridustasemetel ja -liikides, sh suurendada õppijate valmisolekut alustada ettevõtlusega“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: tegevus on lisatud Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse.</p>
<p>3.11 Kuna täiskasvanueas on raske ja kulukas inimeste harjumusi ja hoiakuid muuta, siis tuleks lk 21 lõikudes „Kujundame elukeskkonna...“ ja „Toetame vaimset...“ lühidalt osutada ka terviseteadlikkuse ja keskkonnahariduse teadlikule arendamisele formaalsüsteemis.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: täiendasime lauset "Tervisliku elustiili valikute (sh tasakaalustatud toitumine ning piisav füüsiline aktiivsus) soodustamise kõrval suurendame inimeste elukeskkonnaalast teadlikkust alates alusharidusest, sest see mõjutab otseselt inimeste tervislikku seisundit ühiskonnas laiemalt."; "Toetame vaimet tervist ..." lõigu praegune sõnastus ("tervikliku vaimset tervist toetava süsteem") hõlmab soovitud mõtet.</p>

3.12 Teeme ettepaneku lisada lk 20–21 „Suurendame ühiskondlikku sidusust...” lõigu viimasesse lausesse ka tervishoiuvaldkonna.	Arvestatud.
3.13 Soovitame muuta sõnastust lk 24, kus on öeldud, et: „Eesmärk on saada valitud valdkondades edukaks teadus- ja arendustegevuse edendajaks, rakendajaks ja katsetajaks maailmas, et olla atraktiivne välisinvesteeringute sihtriik.“ Praegu jääb ekslik mulje, et tahame saada edukaks edendajaks ja rakendajaks vaid selleks, et olla edukas VI sihtriik. Parem võiks olla näiteks järgmine sõnastus: „Eesmärk on saada valitud valdkondades edukaks teadus- ja arendustegevuse edendajaks, rakendajaks ja katsetajaks maailmas, et olla atraktiivne välisinvesteeringute sihtriik ja tehnoloogiamahukate kaupade ja teenuste eksportija“.	Arvestatud.
3.14 Palume kaaluda muuta lk 27 lõigu „Tagame teadlastele...” ülesehitust. Teeme ettepaneku sõnastada järgmiselt: Tagame teadlastele konkurentsivõimelised töötingimused ja karjäärivõimalused, et Eesti teadusasutused oleksid atraktiivsed tööandjad ning teadlased ühiskonnas hinnatud partnerid nii ettevõtjatele kui ka avalikule sektorile. Töötame välja mitmekülgset arengut toetava ning suuremat stabiilsust pakkuva akadeemilise karjääri mudeli (sh viime lõpule doktoriõppe reformi). Soodustame töötajate liikumist ülikoolide, ettevõtete ja avaliku sektori vahel, avame teadustaristu ühiskasutuseks nii ettevõtjatele kui ka avalikule sektorile ning parandame ülikoolide teadmussirde teenuste kvaliteeti. Parandame teadustulemuste laiemat kättesaadavust ja kasutust (sh avatud teaduse arendamine) ning toetame teadmuspõhise mõtteviisi levikut ühiskonnas sh kodanikuteadust.	Arvestatud.
3.15 Lehekülgede numeratsioonis on lehel 19 õige numbri asemel kogemata number 21 (ehk lehekülge 21 on justkui kaks korda).	Arvestatud.
4.1 Õppija üld- ja tulevikuoskuste ja mittekognitiivsete oskuste arendamine... Palume lisada ka kognitiivsed oskused: õppijate üld- ja tulevipädevuste ja mittekognitiivsete oskuste arendamine kognitiivsete oskuste ning ainealaste teadmiste ja oskuste kõrval.	Arvestatud.
4.2 Õppekavade ümberkujundamine õppijast lähtuvaks ... Palume lisada õpetajate ja koolijuhtide professionaalse arengu toetamise.	Arvestatud.
4.3 Palume täiendada: kvaliteetse ja nutika digitaalse õppevara ja –metoodika arendamine ning õpianalüütika rakendamine õppeprotsessis kõikidel haridustasemetel.	Arvestatud.
4.4 Koolivõrgu korrastamise all tuleks "taristu ühiskasutuse soodustamine" juures veel täpsustada, et mõeldud on koondada erinevaid avalikke funktsioone ühishoonetesse.	Arvestatud.
4.5 Kuigi Eestis on hetkel kasutusse läinud nanokraadide mõiste, siis arusaadavuse ja ühtlustamise mõttes oleks parem nimetada neid mikrokraadideks - Euroopa Komisjoni EQF dokumentides on kasutusel Micro-credentials.	Arvestatud.

Lk 33 – punkt C Palume lisada: HTM (vastutaja); tegevus: tulevikutöökõks vajalike teadmiste ja oskuste kujundamine, õpetajate, õppejõudude ja koolitajate valmiduse tõstmine ja õppekeskkondade kaasajastamine uuendatud õppekavade rakendamiseks.	Arvestatud.
4.6 Ühiskondlike hoiakute kujundamine ning kultuuriliste ja sotsiaalsete pingete maandamine. Palume lisada ka ennetamise.	Arvestatud.
Juhime tähelepanu, et lisa 2 lk 3 (ja samuti põhitekstis lk 15) esitatud mõõdik „täiskasvanute õpivalmiduse määr (sh mitteformaalne õpe)“ ei ole sobiv mõõdik, kui eesmärk on mõõta tegelikku õppes osalemist, kuna valmidusmäär seda ei näita. Õpivalmidus on erialane termin, mis tähistab inimeste motivatsiooni ja valmisolekut (sh eelnevalt omandatud pädevused) õppes osalemiseks. Samuti võib eksitavalt mõjuda täpsustus „sh mitteformaalne õpe“ (peab olema „informaalne“), kuna praegu seirata mõõdik „täiskasvanute elukestvas õppes osalemise määr“ sisaldab endas juba nii formaalset kui mitteformaalset õpet. Eesti 2035 protsessist tuli idee lisada informaalne õpe ning eesmärk on mõõta nii formaal-, mitteformaal- kui informaalõpet. Arvesse võiks võtta/keskselt mõõta ka KOM uute pikaajaliste oskuste algatuste raames pakutud indikaatoreid nt täiskasvanute õppes osalemine eelmisel kalendriaastal. Seega jääksime ikkagi täiskasvanute elukestvas õppes osalemise määra (sh informaalõpe) sõnastuse juurde. Haridusvaldkonna arengukavas mõõdame seda indikaatorit eraldi kahe näitajaga 1) Täiskasvanute (25–64-aastaste) elukestvas õppes osalemise määr formaal- ja mitteformaalõppes ning 2) Täiskasvanute (25–64-aastaste) elukestvas õppes osalemise määr informaalõppes - viimasel juhul on vajalik täpne meetodika välja töötada, ETU lisainstrument.	Arvestatud.
Justiitsministeerium	
Strateegias on toodud, et Eesti aluspõhimõtete hoidmine, strateegiliste sihtide saavutamine ning arenguvajadustele vastamine vajab muudatusi eri valdkondades. Märkime, et strateegiadokumendid ei pea rõhutama üksnes muutusi, vaid ka seda, mida oleks vajalik säilitada ja tagada.	Selgitame: aluspõhimõtted ja strateegilised sihid kannavadki väärtusi, mis on püsivad.
Hiljuti lõppenud eriolukorra ja kriisi valguses võiks strateegiasse enam sisse lõimida nn kriisi õppetunnid. Sotsiaalne kaitse ja õigusriigi põhimõtete toimimine ka kriisiolukordades näitab ära riigi tugevuse. Sealjuures on sotsiaalne turvalisus sama oluline osa julgeolekust, kui sõjaline valmisolek.	Selgitame: "Eesti 2035" tekst on viirusepuhangu praeguseks teadaoleva mõju ja proovikivide põhjal täiendatud, kuid detailsemad tegevused lisatakse Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse vajaduspõhiselt selle uuendamisel.

<p>1.1 „Rahvastiku“ alapeatüki (lk 6) all toodud: „Lisaks elab välismaal hinnanguliselt kuni 200 000 Eesti päritolu inimest, kellele tuleb enam arvestada nii eesti keele ja kultuuri edasikandmisel ja tutvustamisel kui ka Eesti ühiskonnaellu kaasamisel, sh tööturu vajaduste lahendamisel.“ Eelmainitud inimeste rühma ei ole aga mujal strateegias mainitud. „Ühiskond ja võimalused“ alapeatükk (lk 8) käsitleb Eesti identiteeti, mh on toodud: „Ühiskonna sidususe tagamiseks on oluline, et kõik Eesti püsielanikud kannaksid Eesti identiteeti, mille kõrval austatakse eri rahvastikurühmade võimalust oma emakeelt ja kultuuri säilitada ja arendada“. Leiame, et Eesti identiteet ei peaks olema üksnes omane Eesti püsielanikele, vaid seda peaksid kandma ning riigi tegevus peaks olema ka suunatud neile, kes Eestis püsivalt ei ela, kuid peavad end eestlaseks.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>1.2 „Õppimisvõimalused“ alapeatükis (lk 8) tuleks käsitleda ka distantsõppe korraldamise võimalusi, mis sealjuures haakub eelmainitud välismaal elavate eestlaste kogukondade kaasamisega.</p>	<p>Selgitame: distantsõppe teemat käsitleb Vabariigi Valitsuse Tegeuskava teemalehe "Oskused ja tööturg" vajalik muutus A tegevus „kvaliteetse ja nutika digitaalse õppevara ja –metoodika arendamine ning õpianalüütika rakendamine õppeprotsessis kõikidel haridustasemetel.“</p>
<p>1.3 „Kultuuriruum ja elukeskkond“ alapeatüki (lk 11) juures soovitame rõhutada ka seda, et tänu kiirele internetile ja uutele ning paindlikele töövormidele ei pea inimene valima maal ja linnas elamise vahel. Lõppenud kriis näitas, et inimestel on võimalik töötada igas Eestis (ja ka maailma) nurgas.</p>	<p>Selgitame: teema on käsitletud peatüki "Vajalikud muutused Eestis" alalõigus "Valmistume tulevikutööks".</p>
<p>1.4 „Julgeolek ja turvalisus“ alapeatüki (lk 11) juures märgime, et julgeolek ei hõlma endas üksnes jõuametkondasid, vaid ka tervishoidu, toidu kättesaadavust jm.</p>	<p>Selgitame: arenguvajadused on üksteist täiendavad ja moodustavad ühise terviku.</p>
<p>1.5 „Riigivalitsemine“ alapeatükis (lk 12) on toodud „Riigivalitsemisel peab lähtuma õigusriigi põhimõtetest ja inimesekesksest“. Nõustume, kuid rõhutame lisaks põhiõiguste ja vabaduste tagamise olulisust, see tähendab, et riigivalitsemisel peab lähtuma ka inimeste põhiõiguste ja vabaduste tagamisest.</p>	<p>Arvestatud.</p>

<p>1.6 Sama alapeatüki kolmandas lõigus käsitletud e-teenuste teema juures rõhutame, et e-teenused peavad olema inimese taht arvestavad ning põhiõiguseid, sealjuures privaatsust austavad.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: antud lõik keskendub e-teenuste taristule ja selle piiratusele, aga täiendasime peatükki "Vajalikud muutused Eestis" lk 26 lauset „Avalike teenuste kujundamisel muudame kasutajakogemuse maksimaalselt lihtsaks ja inimest toetavaks (sh pakkudes eestikeelset kasutajatuge) ning viime teenused võimalikult palju taustal toimivaks ja etteaimavaks, arvestades seejuures inimese tahte ja põhiõigustega."</p>
<p>2.1 „Riigivalitsemise“ sihtide (lk 17) all tuleb käsitleda ka õigusriigi põhimõtete järgimist ning põhiõiguste ja vabaduste tagamist. Samuti tuleks viidata konkurentsivõimelise ja kohanemisvõimelise õigusruumi tagamisele.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>2.2 Põhiõigustele peaks olema viidatud ka aluspõhimõtetes (lk 15).</p>	<p>Selgitame: aluspõhimõtete avalauses on viidatud õigusriigile; meie hinnangul sisaldub põhiõiguste kaitse õigusriigi terminis, sest Eesti põhiseadus, mis on õigusriigi toimise aluseks, pöörab ulatuslikku tähelepanu just üksikisiku põhiõiguste kaitsele.</p>
<p>3.1 Üldise märkusena, vajalike muutuste peatükis on liiga vähe rõhku pandud turvalisuse valdkonnale, kuigi turvalisusega seotud tegevusi käsitletakse tegevuskavas nii „Ruum ja liikuvus“ kui „Riigivalitsemine“ all ning turvalisus käsitletakse mh aluspõhimõtetes (lk 15).</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>3.2 „Oskused ja tööturg“ (lk 19) valdkond käsitleb mh Euroopa haridusruumis õpialase liikumise takistuste vabalt toimumist. Esmajoones tuleks tagada haridusruumis vabalt liikumine ja hariduselus osalemine Eesti siseselt.</p>	<p>Selgitame: hariduse jt avalike teenuste kättesaadavus kõigile on dokumendis läbivalt käsitletud.</p>
<p>3.3 „Tervis ja sotsiaalkaitse“ (lk 21) valdkonna all on esimese lõigu juures toodud mh: „Poliitikameetmete kavandamisel arvestame perede vajaduste ja eelistuste mitmekesisust kogu laste kasvatamise perioodi jooksul.“ Siinkohal võiks mainida, et riik soosib ja peab oluliseks mõlema vanema võrdset osalust nii töö- kui pereelus.</p>	<p>Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet (kasutusel on mõiste "vanemlust toetav perepoliitika").</p>
<p>3.4 „Lõimime tervishoiu- ja sotsiaalteenused inimesekeskelt“ (lk 22) lõigu all on mainitud muuhulgas andmekogude ühendamist. Palume selgitada, mida selle all silmas peetakse? Eesmärki täidab mitte andmekogude ühendamine, vaid andmete integreeritud kasutamine.</p>	<p>Arvestatud.</p>

<p>3.5 „Riigivalitsemise“ (lk 26) all on esimeses lõigus pealkirjaga „Suurendame valitsemise ühtsust ja tagame sujuva riigi toimimise“ jäetud tähelepanuta tõendus-, teadmistepõhine ja kvaliteetne poliitikakujundamine.</p>	<p>Selgitame: teadmistepõhisuse põhimõte on käsitletud riigivalitsemise strateegilises sihis (Eesti on uuendusmeelne, teadmiste loomist ning kasutamist väärtustav riik, kus ühiskonnaelu korraldatakse uute, inimesekesksete ja tõhusate tehnoloogiate abil.); peatükis "Vajalikud muutused Eestis" on ära toodud kokkuvõtte Vabariigi Valitsuse Tegevuskavas kavandatud tegevustest.</p>
<p>3.6 Eelmainitud lõigus on toodud vajalike oskustega töötajate ja ametnike näidisinimekiri. Siinkohal tuleks välja tuua õiguselukutsete ametikandjad laiemalt (sh kohtunikud, kohtunikuabid, kohtujuristid, prokurörid, advokaadid).</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>3.7 Teises lõigus pealkirjaga „Parandame riigi ja KOVi teenuste kvaliteeti ja kättesaadavust ning korrastame vastuse jaotumise“ tuleb käsitleda justiitsüsteemi ja õiguste jõustamise tõhustamist lähtudes õigusriigi põhimõtetest.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>4.1 Muutuse C „Kujundame paindliku ja turvalise majanduskeskkonna, mis soodustab uuendusmeelset ja vastutustundlikku ettevõtlust ning ausat konkurentsi“ alla on lisandunud „Eesti kujundamine maailma üheks digimajanduse tõmbekeskuseks ehk digipesaks, kus on hea luua ja pakkuda maailmale digiteenuseid“. Siinjuures palume märkida JuM kaasvastutajana (eelkõige seonduvalt kohtulike registrite, sh äriregistriga).</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>5.1 Arvestades punkti B all sisalduvaid tegevusi, peaks ka pealkirjas viitama turvalisele ruumile. See oleks kooskõlas ka strateegias toodud sihiga (lk 17): „Eestis on kõigi vajadusi arvestav, turvaline ja kvaliteetne elukeskkond“.</p>	<p>Selgitame: julgeoleku ja turvalisuse tegevused on käsitletud Vabariigi Valitsuse Tegevuskava "Riigivalitsemise" alalehel.</p>
<p>6.1 Esimese soovitud muutuse „Eesti on edasipürgiv ja demokraatlik digiriik“ osas on välja jäetud „õigusriik“, millega me ei nõustu, see tuleks sõnastada näiteks: „Eesti on edasipürgiv ja demokraatlik digitaalne õigusriik“.</p>	<p>Selgitame: õigusriigi põhimõte on üks aluspõhimõtetest, mis kehtib kõigi strateegiliste sihtide ja vajalike muutuste kohta.</p>
<p>6.2 Punkti A „Suurendame valitsemise ühtsust ja tagame sujuva riigi toimimise“ all oleva viimase tegevuse osas sama märkus nagu ülal (vt p 3.6).</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>6.3 Punkti B all käsitletud „Julgeoleku ja turvalisuse tagamine igas olukorras“ ning „Valmisolek kriisiks“ tegevused haakuvad pigem punktiga D („Parandame riigi rahvusvahelist positsiooni ja tagame julgeoleku“). Ka strateegias on see kajastatud selliselt (lk 27).</p>	<p>Arvestatud.</p>

<p>6.4 „Justiitssüsteemi ja õiguste jõustamise tõhustamine, lähtudes õigusriigi põhimõtetest“ viimane tegevus dubleerib punkti D all olevat tegevust („Piiriülese kohtumenetluse ja õiguslase koostöö arendamine“).</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Kaitseministeerium</p>	
<p>Strateegia eelnõu aluspõhimõtetes (lk 15) on kirjas, et Eesti riigikaitse tagab kollektiivkaitse ning iseseisev kaitsevõime, mille kindlustab tugev kaitsetahe. Kaitsekulud on suuruses vähemalt 2% SKPst. Teeme ettepaneku, et sama eesmärk oleks kirjas ka Eesti 2035 juures olevas Vabariigi Valitsuse tegevuskava ettepanekus (strateegia lisa 1) riigivalitsemise alapeatüki all. Ühtlasi teeme ettepaneku täpsustada tegevuseesmärgi 2%-osa sõnastust järgnevalt: „Eesti kaitsekulutuste tase on NATOs heakskiidetud kriteeriumi järgi vähemalt 2% SKPst, millele lisanduvad Eesti kui vastuvõtva riigi kulude finantseerimine“.</p>	<p>Selgitame: aluspõhimõtetes on teemad käsitletud üldistusena, mistõttu pole mõistlik detailsemat selgitust lisada (praegune sõnastus ka ei välista soovitud mõtet); aluspõhimõtetega peab arvestama kõigis valdkondades ja seega puudub tarvidus neid põhimõtteid Vabariigi Valitsuse Tegevuskavas korrata.</p>
<p>Strateegia seletuskirjas oleval skeemil, mis kujutab strateegilise planeerimise raamistikku ei ole poliitika põhialuseid välja toodud (lk 4). 31.05.2017 kiitis Riigikogu heaks Eesti julgeolekupoliitika alused, milles on sõnastatud Eesti julgeolekupoliitika eesmärk, põhimõtted ja tegevussuunad – tegemist on raamdokumentiga, mis on aluseks muuhulgas riigikaitse arengukavale ning Kaitseministeeriumi jaoks on oluline, et saaksime julgeolekupoliitika põhialustes toodust lähtuda ka edaspidi. Sellekohane kokkulepe on sündinud ka valitsuskabineti Eesti 2035 teemale pühendatud aruteludes. Seetõttu teeme ettepaneku, et skeemil, mis kujutab strateegilise planeerimise raamistikku oleks selguse mõttes välja toodud ka julgeolekupoliitika põhialused ning selle dokumendi seos arengukavadega. Skeemi täiendamine on kooskõlas ka strateegia seletuskirjaga, mille kohaselt ei ole strateegiaga muudetud ühegi Riigikogu tasandil kehtestatud poliitika põhialuste ega valdkonna arengukava eesmärki (lk 4).</p>	<p>Arvestatud.</p>

<p>Strateegia seletuskirja järgi arvestab pikaajaline strateegia riigi rahanduse väljavaadete ja võimalustega ning on aluseks eelarveliste otsuste tegemisel (lk 1, 2, 4). Palume seletuskirjas täpsustada, kuidas on tagatud, et järgmiseks 15 aastaks püstitatud eesmärgid arvestavad riigi rahaliste võimalustega arvestades, et strateegia „Eesti 2035“ viiakse ellu eelkõige valdkonna arengukavade ja programmide kaudu, mis omavad nelja aastast rahastamiskava – s.o rahaliselt arvestatud kava on ainult strateegia esimeste aastate osas. Eelnõus on täiendavalt kirjas, et majanduskasvu väljavaated on järgnevatel aastatel tagasihoidlikud, langedes järgmise kümne aasta jooksul alla kahe protsendi tööealise rahvastiku vähenemise tõttu (lk 29). Palume seda lauset täiendada viitega kasutatud majandusprognoosile. Viite võib lisada ka seletuskirja. Viide majandusprognoosile on kasulik ka teiste makroökonomiliste alusnäitajate fikseerimiseks, mille täitumist saab hilisematel strateegia täitmise ülevaadetel hinnata. Sellised mille täitumist saab hilisematel strateegia täitmise ülevaadetel hinnata. Sellised makroökonomilised näitajad, mis ei ole määratletud strateegia „Eesti 2035“ mõõdikutena, kuid mis mõjutavad otse elt strateegia elluviimist, on nt tarbijahinnaindeks ja keskmine kuupalk.</p>	<p>Selgitame: dokumendis on läbivalt kirjas, et "Eesti 2035" elluviimine on seotud riigi eelarvestrateegia protsessiga; Rahandusministeeriumi koostatud Riigirahanduse väljavaade aastani 2070 on avalikustatud töödokumendina (https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/riigikantselei/strateegiaburoo/Eesti2035/riigirahanduse_pikk_vaade_aastani_2070_1.pdf).</p>
<p>Lõpetuseks mõned tekstiredaktsioonilised märkused. Eelnõu skeemil, mis kujutab strateegia elluviimist, on märgitud „akude laadimine“ (lk 29), teeme ettepaneku kasutada ametlikus dokumendis selle asemel mõistet „ettevalmistavad tegevused“. Sama skeemi visuaal jätab lahtiseks, kas juunis, juulis ja novembris puuduvad strateegia elluviimisega seotud tegevused, kuna neid kuid ei ole skeemil kujutatud. Teeme ettepaneku lisada skeemile ka puuduolevad kuud. Eelnõu loetavust aitab parandada kui eelnõu lisa 1 on lehekülje numbrid. Samuti on eelnõusse jäänud sisse mõned trükivead (sh lk 6 „rahvastikum muutused“ ja lk 15 „mile“).</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>

Keskkonnaministeerium	
Lk 7 Alalõigus „Inimeste tervis ja eluiga“ vajab lause "Ookeanide hapestumise, ekstreemsete ilmastikunähtuste ning inimtegevuse tõttu väheneb looduslik mitmekesisus ja muutub ka toit meie laual." täpsustamist. KeM sõnastusettepanek: „Inimtegevuse tõttu väheneb looduslik mitmekesisus, sagenevad ekstreemsed ilmastikunähtused, toimub ookeanide hapestumine ja muutub ka toit meie laual.“	Arvestatud.
Lk 8 Alalõik „Õppimisvõimalused“ KeM ettepanek: Õppimisvõimaluste juures peaks tooma sisse ka uued arengusuunad nt ringmajandusele ülemineku nõuab tööturu olulisi muutusi.	Osaliselt arvestatud: lisatud fraas "ning uute majandusharude".
Lk 10 „Elurikkus ja keskkond“ peatükki palume lisada lõik kliimamuutuste kohta, mis on Euroopa Komisjoni peamine prioriteetvaldkond. Sobiks peatüki algusesse ja tuleks siduda viienda lõigu ette, kus räägitakse kasvahoonegaaside vähendamisest: „Kliimamuutused ja keskkonnaseisundi halvenemine on ohuks nii Euroopale kui kogu maailmale. Kliimamuutused ei ole pelgalt tulevikustsenaarium, nende mõjusid võib Eestis selgelt tajuda juba praegu, mõjutades eestimaalaste elukvaliteeti, loodust ja majanduskeskkonda. Lisaks tõuseb merepind ja kasvab sademete hulk, siia saabuvad uued võõrliigid ja taimekahjurid. Kliimamuutuste leevendamise ja nende mõjudega kohanemise suunas tegutsevad nii Euroopa Liit kui enamik maailma riike“.	Osaliselt arvestatud: täiendasime peatüki avalõigu sõnastust.
Lk 10 Lisada järgmine lause (allajoonitud): Väga hea on ka olukord nõuetele vastava joogiveega suuremates asulates: seda saab ühisveevärgist üle 99% tarbijatest (2008. aastal 69,3%), kuid see on saavutatud suures ulatuses ELi vahendite abil, mistõttu vajab veetaristu heal järjel toimimiseks ka tulevikus piisavaid rahavooge. <u>Samas läbi viidud uuringud näitavad, et oma kaevuvett tarvitavatest inimestest, keda on ligikaudu 12% elanikkonnast, tervelt 60-70% ei saa nõuetele vastavat joogivett.</u>	Arvestatud.
Lk 11 Alalõigu „Kultuuriruum ja elukeskkond“ juures palume välja tuua ka kaugtöövõimaluste suurendamine ja sellesse panustamine.	Selgitame: arenguvajaduste peatükis on kirjeldatud suundumused ja proovikivid üldiselt ning tegevused ja vahendid nendega toime tulemiseks on avatud peatükis "Vajalikud muutused Eestis" ning Vabariigi Valitsuse Tegevuskavas (vt "Valmistume tulevikutööks")
Lk 16 Strateegiline siht „Majandus“ KeM ettepanek: Lisada punkti alla viide ringmajandusele, nt: juurdunud on ringmajanduse mudelil baseeruv mõttelaad ja ettevõtlus.	Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet.

<p>Palume kasutada mõiste „tehnoloogia“ juures täpsustavat terminit, kas „puhas tehnoloogia“ ja/või „rohetechnoloogia“. Rohetechnoloogia kasutuselevõtt on peamine võtmesõna kuidas kliimamuutuseid saame pidurdada ning rohetechnoloogia suunas ka kogu maailm, eelkõige EL liigub. Seetõttu leiame, et vähemalt osades lõikus tuleks „tehnoloogia“ sõna täpsustada ja lisada ette kas „puhas“ või „rohe“ sõltuvalt lõigust, sh vähemalt lk 16 alt teine lõik, lk 17 esimene lõik, alates lk 23 „Majandus ja kliima“ peatükis.</p>	<p>Selgitame: strateegiliste sihtide sõnastuses on silmas peetud tehnoloogiat katusmõistena (sh rohetechnoloogia); "Ettevõtluskeskkond" arenguvajaduse peatükis on kasutusel mõiste "keskkonnahoidlikud tehnoloogiad".</p>
<p>Lk 24 Muutuse „Kujundame paindliku ja turvalise majanduskeskkonna, mis soodustab uuendusmeelset ja vastutustundlikku ettevõtlust ning ausat konkurentsi“ lõigus palume täiendada sõnastust. KeM sõnastusettepanek (allajoonitud): Soodustame uute õigusaktide ja soodustavate meetmetega keskkonnahoidu ja vastutustundlikku ettevõtlust tagades tasakaalu ettevõtjate ja tarbijate ootuste vahel.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Lk 24 Palume täpsustada sõnastust strateegilise sihi „Võtame kasutusele ringmajanduse põhimõtted“ juures: materjali ringlussevõtu asemel märkida materjali ringsuse. Korrektne lõik: Materjalide <u>ringluse/ringluse</u> ja teisese toorme kasutuse suurendamiseks soodustame jätkusuutlike tootmis- ja tarbimismudelite kasutuselevõtmist. Väike- ja keskmise suurusega ettevõtetes peab paranema ressursi-, sh energiatõhusus näiteks tööstussümbioosi projektide digitaliseerimise ja ressursitõhusamate tehnoloogiate toetamise kaudu. Korraldame jäätmemajanduse ümber lähtuvalt jäätmehierarhiast ning võttes kasutusele uuenduslikud lahendused, et väheneks jäätmetekke ning suureneks materjali <u>ringlus</u> ja jäätmete liigiti kogumine.</p>	<p>Selgitame: sõna "ringsus" Õigekeelsussõnaraamat ei tunne (keeleteoloogikat järgides võiks see tähendada "ringiks olemist"); sõna "ringlus" tähendab küll "suletud süsteemis liikvelolekut", aga oleme eelistanud aktiivsemat, s.t sekkumist märkivat sõna "ringlussevõtt".</p>
<p>Lk 38 Tegevuskavas tegevuse „Jäätmemajanduse tõhus ja innovaatiline ümberkorraldamine“ alategevus „toidujääkide annetamise edendamine vaesuse vähendamise eesmärgil“. KeM kommentaar ja sõnastusettepanek: Vaesuse vähendamine pole üksi seotud jäätmemajanduse tõhusa ja innovaatilise ümberkorraldamisega. Lisaks peaks toidujäägid asendama millegagi, mis oleks selgemini eristatav toidujäätmest inimesele, kes pole jäätmealase terminoloogiaga kursis. KeM sõnastusettepanek „toidu ülejääkide annetamise edendamine vaesuse ja jäätmetekke vähendamise eesmärgil“ (või „toidu annetamise edendamine vaesuse ja jäätmetekke vähendamise eesmärgil“).</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Lk 40 Tegevuskavas muutuse B. „Planeerime ja uuendame ruumi terviklikult ja kvaliteetselt ning ühiskonna vajaduste, rahvastiku muutuste, tervise, elurikkuse ja keskkonnahoiuga arvestavalt“ tegevuse "Kvaliteetse ruumi aluspõhimõtete läbiv järgimine ruumiotsustes kohalikul ja riiklikul tasandil" eestvedajaks palume lisada ka Keskkonnaministeerium.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Lk 41 Tegevuskava tegevus „Maavarade kaardistamine ja jätkusuutlik kasutamine“. Palume märkida eestvedajateks nii Keskkonnaministeerium kui Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium.</p>	<p>Arvestatud.</p>

Lk 41 Tegevuskava tegevus „Maavarade kaardistamine ja jätkusuutlik kasutamine“. Palume lisada alategevuseks: „Hüljatud karjääride ja kaevanduste korrastamine“.	Arvestatud.
Lk 40 ja lk 48 Ruumi ja liikuvuse mõõdik "CO2 transpordisektoris" oleks korrektne ümber sõnastada "Kasvuhoonegaaside heide transpordisektoris". Kasvuhoonegaaside inventuuris arvestatakse kõik kasvuhoonegaasid ümber CO2-ekvivalentidesse ning kuigi transpordisektori kasvuhoonegaaside heide koosneb valdavalt CO2 heitest, siis väikse osa moodustab siiski ka metaani ja dilämmastikoksiidide heide. Algtasemena on antud mõõdiku puhul eelnõus märgitud 2017. a tase, palume see asendada viimases riiklikus kasvuhoonegaaside inventuuri aruandes toodud infoga ehk 2018. aasta tasemega, mis on 2404,7 kt CO2-ekvivalenti.	Arvestatud.
Palume strateegia „Eesti 2035“ eelnõus ühtlustada mõistete kasutamine: muudatused/muutused ja reformid, nt eelnõu lk 18 Vajalikud muudatused Eestis, lisa 2 lk 4 Reformide mõõdikud.	Arvestatud.
Strateegia „Eesti 2035“ eesmärkide mõõdikutesüsteem vajab veel edasisi arutelusid ja täpsustusi (nt vaesuse mõõdiku siht kõrgem kui algtase jm), palume Keskkonnaministeerium mõõdikutesüsteemi arendamisse kaasata.	Selgitame: viidatud mõõdiku sihttase on uuendatud; mõõdikute valikut ja sihttasemeid muudetakse edaspidi vajaduspõhiselt koostöös ministeeriumitega.
Kultuuriministeerium	
Esitame ettepaneku asendada Eesti 2035 dokumentides läbivalt mõisteühend „ruum ja liikuvus“ tunduvalt laiemate mõistetega „kultuuriruum ja elukeskkond“. Oleme sellekohase ettepaneku esitanud ka juba arengustrateegia koostamise eelmistel etappidel. Mõistet on kasutatud juba eelnõu lk 11 aga lk 17, 21, 25 ja lisades 1 ning 2 on kasutusel endiselt uuendamata mõiste.	Selgitame: "Eesti 2035" üldosas kirjeldatud arenguvajadused (sh "Kultuuriruum ja elukeskkond") on temaatiliselt laiemad kui tegevuskavas toodud vajalikud muutused (sh "Ruum ja liikuvus"), kus keskendutakse praeguse teadmise kohaselt suurimaid muutusi nõudvatele tegevustele. Tegevuskava vaadatakse üle iga-aastaselt ning seda uuendatakse vajaduspõhiselt.
Lk 6 teeme ettepaneku asendada lause „Murettekitav on suurenev lastetus.“ sõnastusega „Murettekitav on madal sündivus, sealhulgas suurenev lastetus.“.	Osaliselt arvestatud: uus sõnastus "Murettekitav on madal sündimus ja Eesti noorte poolt soovitud laste arvu vähenemine."
Lk 7 palume lisada lausesse „Tervisekaotust põhjustavate riskitegurite ja -käitumise eesotsas on Eestis kõrge vererõhk, tasakaalustamata toitumine, nikotiini ja tubaka tarvitamine, liigne kehakaal, alkoholi ja narkootikumide tarvitamine.“ olulise riskiteguri „vähese füüsilise aktiivsuse“.	Arvestatud.

<p>Lk 8 palume asendada lause „Ühiskonna sidususe alus on ühtne Eesti identiteet, mis põhineb põhiseaduslike väärtuste jagamisel ja ühtekuuluvustundel, enese teadlikul määratlemisel Eesti ühiskonna liikmena ning ühiskonnas kehtivate normide ja seaduste austamisel.“ sõnastusega „Ühiskonna sidususe alus on ühtne Eesti identiteet, mis põhineb põhiseaduslike väärtuste jagamisel, ühtekuuluvustundel ja ühtsel kultuuriruumil, enese teadlikul määratlemisel Eesti ühiskonna liikmena ning ühiskonnas kehtivate normide ja seaduste austamisel.“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: kasutame mõistet "jagatud kultuuriruum".</p>
<p>Lk 8 palume lisada: „Eesti üldharidus- ja kutseõppeasutuste õppekeel on eesti keel“. Eesti keele roll kõrgharidus-teaduskeelena säilib ja seda toetavad spetsiaalsed riiklikud programmid.</p>	<p>Selgitame: Põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse § 21 sätestab, et põhikooli ja gümnaasiumi õppekeel on eesti keel.</p>
<p>Lk 8 on kasutatud kahes kohas terminit „mitte-eestlased“. Palume see asendada terminiga „teisest rahvusest inimesed“.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Palume lisada lk 9 lausesse „Ettevõtluses tuleb suuremat rõhku panna keskkonnahoidlikele tehnoloogiatele ja ärimudelitele ning kohalike ressursside ja teisese toorme suuremale ja keskkonnahoidlikule väärimisele.“ viite „ringmajanduse põhimõtted“, kuna tehnoloogiate ja ärimodelite kõrval on olulised ka riigihangete vastav korraldus, tarbijakäitumise suunamine ja kohalikud algatused, mis soodustavad toodete võimalikult kaua kasutuses hoidmist, korduskasutamist, jäätmetekke vältimist.</p>	<p>Selgitame: mõiste "keskkonnahoidlik" hõlmab muu hulgas ringmajanduse põhimõtetega arvestamist.</p>
<p>Lk 10 toodud looduskaitse tegevuste kõrval tuleks täiendavalt osutada võimalusele arendustegevusega kaasa aidata ka elurikkuse eesmärkide saavutamisele: Palume lõiku täiendada sõnastusega: „Arendustegevuste kavandamisel nähakse looduskeskkonnas väärtuslikku ühisressurssi ning pakutakse lahendusi elurikkuse säilitamiseks ja suurendamiseks.“</p>	<p>Selgitame: praegune sõnastus "Elupaikade kaitse ja taastamine ning liigirikkuse suurendamine ..." hõlmab peale looduskaitse ka arendustegevusi.</p>
<p>Lk 11 esimeses lõigus juhime tähelepanu, et võimalus osaleda kultuurielus ei väärtusta mitte ainult elukeskkonda vaid ka inimelu ja ühiskonda. Teeme ettepaneku lauset täiendada, lisades sellele: „...võimalus osaleda kultuurielus tõstab elukvaliteeti, muudab elukeskkonna väärtuslikuks ning toetab kogukondlikku tegevust.“</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Lk 11 teise lõigu esimene lause palun sõnastada esimene lause nii: „Inimeste heaolu ja Eesti kultuuri kestmise huvides on oluline pöörata tähelepanu eri kultuurivaldkondade kättesaadavusele ja osalusvõimalustele üle terve Eesti ning üle ilma rahvuskaaslaste kogukondades.“ Leiame, et kultuuriruum oleks rikas, peavad olema esindatud erinevad kultuurivaldkonnad. Neid peab olema võimalik viljeleda. Lause uuel kujul hõlmab ka lugemisvara jmt.</p>	<p>Arvestatud.</p>

<p>Leiame, et lk 11 lause „Sarnaselt kultuuriruumiga peab ka elukeskkond olema väärtuslik“ on olemasoleval kujul sisutühi. Teeme ettepaneku see asendada lausega: „Väärtusliku elukeskkonna lahutamatu osa on nii privaatne kui ka avalik ruum.“. Sama lõigu viimases lauses juhime tähelepanu, et ruumiandmetest ja nutiteenustest üksi on vähe paremate ruumiloome otsuste langetamiseks ja vaja on eeskätt tõsta ruumipädevust. Teeme ettepaneku muuta lauset: „Paremate ruumiloome otsuste tegemiseks tuleb ühiskonnas läbivalvalt tõsta ruumipädevust, mida toetavad kvaliteetsed ruumiandmed ja nutikamad teenused.“</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Palume asendada lk 12 lause: „Ka väärtuskonfliktide tekkimise tõenäosus ühiskonnas väheneb, kui on tagatud muu hulgas tugev, sidususele kaasa aitav kultuuriruum ning suhtlemist toetav avalik ruum.“ lausega: „Ühiskonnas leviv polariseerumine suurendab väärtuskonfliktide tekkimise tõenäosust. Väärtuskonfliktide tekkimise tõenäosuse vähendamiseks tuleb tagada tugev ja sidususele kaasa aitav kultuuriruum ning suhtlemist toetav avalik ruum.“ Lõigus võiks otsesemalt tuua esile ka kultuurisuhete rolli - julgeoleku tagamisel on oluline roll Eesti rahvusvahelise maine ja tuntuse kasvul, millele aitab kaasa kultuuridiplomaatia, kultuurikoostöö ning hariduse ja teaduse rahvusvahelistumine.</p>	<p>Selgitame: arenguvajaduste osas on kirjeldatud üldisemad põhimõtted ja proovikivid, detailsemad tegevused on esitatud Vabariigi Valitsuse geoviskavas.</p>
<p>Juhime tähelepanu, et lk 12 kasutatud „valitsusasutuste“ termin jätab kõrvale näiteks avalik-õiguslikud ja riigiasutused, mis pole valitsusasutused. Samas on nende roll avalike teenuste arendamise puhul samavõrd oluline. Teeme ettepaneku asendada see mõistega „Eesti riigi asutused“.</p>	<p>Selgitame: sõnavalik lähtub alusmaterjaliks olnud OECD võrdlevast analüüsist, mis keskendub just valitsusasutustele.</p>
<p>Palume täiendada lk 15 lauset väljendiga „kvaliteetne“ ning kuvada arengudokumentis kujul: „Aastaks 2050 on Eesti konkurentsivõimeline, teadmispõhise ühiskonna ja majandusega kliimanetraalne riik, kus on tagatud kvaliteetne ja liigirikas elukeskkond ning valmisolek ja võime kliimamuutuste põhjustatud ebasoodsaid mõjusid vähendada ja positiivseid mõjusid parimal viisil ära kasutada.“</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Lk 16 palume lisada peale esimest lauset järgmine fraas: „Kõik Eesti inimesed jagavad ühist kultuuriruumi ja tunnevad ühtekuuluvust, sõltumata emakeelest või kultuuritaustast.“</p>	<p>Selgitame: strateegiliste sihtide sõnastused on kokku lepitud laiapindselt ja need täiendavad üksteist; praegused sõnastused kannavad soovitud mõtet.</p>
<p>Lk 16 teises lõigus palume lauset täiendada „Iga inimene, kogukond ja vabaühendus saab ja tahab ühiskonna- ja kultuurielus kaasa lüüa ja koostööd teha“.</p>	<p>Selgitame: strateegiliste sihtide sõnastused on kokku lepitud laiapindselt ja need täiendavad üksteist; praegused sõnastused kannavad soovitud mõtet.</p>

<p>Lk 16 majanduse peatükki võiks lisada tootlikkuse kõrval ka põhimõtte, et majandus võiks pakkuda võimalusi mõtestatud tööks laiemas ühiskondlikus kontekstis. Ettepanek lisada näiteks täiendus: „Eesti majandus pakub kõigile mitmesuguseid võimalusi mõtestatud tööks, mis väärtustab inimest ja tõstab ühiskonna heaolu“.</p> <p>Majanduse peatüki kolmandasse lõiku palume lisada ka kultuuripärandi väärtustamise: „Kultuuripärandi väärtustamine ja kohalike ressursside väärimine on kasvanud ja loodusvarade kasutamisel arvestatakse nii elurikkuse säilimise kui ka sotsiaal-majanduslike mõjudega.“</p>	<p>Selgitame: strateegiliste sihtide sõnastused on kokku lepitud laiapindselt ja need täiendavad üksteist; praegused sõnastused kannavad soovitud mõtet.</p>
<p>Lk 17 esimest lauset palume muuta nii: „Elukeskkonna kujundamisel arvestatakse kõikide inimeste eneseteostuse vajadustega ning otsustes järgitakse läbivald inimkeskseid lahendusi, mis toetaks inimsuhete arengut sh kvaliteetse ruumi põhialuseid ja universaalse disaini põhimõtteid, et tagada nii vaimse, füüsilise kui ka digiruumi ligipääsetavus ja mugavus.“ Selline lähenemine sisaldab enam ambitsiooni ja lähtub ruumi planeerimisel inimeste vajadustest ja soovidest, st inimesi võimestades.</p> <p>Palume elukeskkonna peatükki lisada ka ruumipädevuse tõstmise vajadus näiteks sõnastuses: „Elukeskkonna ja ruumiotsuste läbimõeldumat kujundamist toetab ruumipädevuse tõstmine ühiskonnas läbivald. Ruumipädevuse edendamiseks kasvab asjatundlikkus ja vastutusvõime ruumi arengut mõjutavate otsuste kujundamisel ja elluviimisel.“</p>	<p>Selgitame: strateegiliste sihtide sõnastused on kokku lepitud laiapindselt ja need täiendavad üksteist; praegused sõnastused kannavad soovitud mõtet.</p>
<p>Palume elukeskkonna peatükki lisada ka ruumipädevuse tõstmise vajadus näiteks sõnastuses: „Elukeskkonna ja ruumiotsuste läbimõeldumat kujundamist toetab ruumipädevuse tõstmine ühiskonnas läbivald. Ruumipädevuse edendamiseks kasvab asjatundlikkus ja vastutusvõime ruumi arengut mõjutavate otsuste kujundamisel ja elluviimisel.“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: sihi sõnastus täiendatud "Elukeskkond on kvaliteetne ja seda planeeritakse pärandit ja looduse elurikkust hoidvalt. Inimesed on ruumiteadlikud ning ruumiotsused parandavad nende ühistegevuse ja osaluse võimalusi."</p>
<p>Lk 20 ja 33 on viited STEAM ainetele. Teeme ettepaneku kasutada tekstis uuemat akronüümi MATIK, mis on kasutusel Haridus- ja Teadusministeeriumi strateegilistes dokumentides.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: Haridus- ja Teadusministeeriumi soovitusel on kasutusel mõiste "loodus- ja täppisteaduste, tehnoloogia valdkonna ja loovainete õpe".</p>
<p>Lk 21 palume kasutada eesmärgi „Kujundame elukeskkonna ning inimeste hoiakuid ja käitumist tervist ja keskkonda hoidvaks ja vähendame riskikäitumist“ sõnastuses elukeskkonna viite juures osastavat käänat. Samuti palume kasutada laiemat mõistet „elukeskkond“ lause teises pooles. Palume täiendada ka tervisliku elustiili valikute nimistut tuues tasakaalustatud toitumise ja piisava füüsilise aktiivsuse juures ära ka viite kultuuritegevustes osalemisele ning vaimsele heaolule. Paluma lisada ka liikuvuse aspekt füüsilise liikumise valikute tegemiseks.</p>	<p>Selgitame: üldosa peatükk "Vajalikud muutused Eestis" on koostatud ministeeriumite poolt Vabariigi Valitsuse geuvuskavasse lisatud tegevuste põhjal.</p>

<p>Juhime tähelepanu, et vaimse tervise toetamise ja füüsilise ning vaimse vägivalda vähendamise lõik keskendub praeguses sõnastuses pigem tagajärgedega tegelemisele. Näeme, et ennetustegevust tuleks käsitleda laiemalt kui konkreetsete programmide põhisel. Palume lisada: „Ennetustegevus toimub läbi huvitegevuses osalemise igapäevaselt. Seepärast on äärmiselt vajalik osa ennetustööst pidev kaardistus ja seire huvitegevuse ja selle kättesaadavuse võimalustest konkreetsetes piirkondades. Näeme vajadust ennetustöö alaste pädevuste arendamiseks kõikidele huvitegevusega tegelevatele juhendajatele, treeneritele ja õpetajatele.“</p>	<p>Selgitame: üldosa peatükk "Vajalikud muutused Eestis" on koostatud ministriumite poolt Vabariigi Valitsuse geuvuskavasse lisatud tegevuste põhjal.</p>
<p>Lk 23 teeme ettepaneku täiendada digitehnoloogiate integreerimise vajadust laiendades organisatsioonide ringi: „...ettevõtete, asutuste ja organisatsioonide digitaliseerimist ja automatiseerimist...“. Leiame, et teenuste pakkumisega ning ettevõtlusega riigis ei tegele ainult ettevõtted, innovatsiooni vajavad kõik olenemata tegevusvormist.</p>	<p>Selgitame: üldosa peatükk "Vajalikud muutused Eestis" on koostatud ministriumite poolt Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse lisatud tegevuste põhjal.</p>
<p>Samal leheküljel erivajaduste inimeste heaolu parandamise peatükis palume asendada „ligipääs kultuursündmustele“ täpsustusega „ligipääs kultuuri- ja spordisündmustele“.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Lk 24 palume lisada ringmajanduse põhimõte kasutuselevõtu lõiku ringdisaini abil loodavate võimalustega täiendades lauset: „...soodustame jätkusuutlike tootmis- ja tarbimismudelite ning ringdisaini põhimõtete kasutuselevõtmist.“</p>	<p>Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet.</p>
<p>Soovime lisada lk 25 digikultuuri rolli esile toova lause: „Parandame digikultuuriruumi, võttes kasutusele tehnoloogiaid, mis tõstavad digitaalse kultuuri loomise, säilitamise ja kättesaadavuse kvaliteeti, mitmekesistavad äriteenuseid, loovad väärtust erinevatele sihtrühmadele, avavad uusi turge, hõlbustavad digisisu uus- ja riskasutust, ekspordi ja otsesidemeid tarbijatega.“</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Lk 25 palume täiendada lauset: „Avaliku ruumi planeerimisel juurutame seniselt laiemalt turvalise ruumi loomise põhimõtteid, et soodustada ohutut ja turvalist käitumist, ning toetame ruumilahendusi, mis suurendavad kehalist aktiivsust, toetavad tervist ning tagavad ligipääsetavuse.“ lisades sellele „...kehalist aktiivsust ja tervist toetavat käitumist, ...“.</p>	<p>Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet.</p>
<p>Lk 26 pakume välja investeeringute pika vaate käsitlemiseks olemasoleva asemele sõnastuse: „Investeeringuotsuste aluseks on pikk vaade, mis toetab ringmajanduse põhimõtteid ja tagab, et investeeringud haridusse, tervishoidu ning teadus- ja arendustegevusse tõstavad kõigi elatustaset. Investeeringud läbivad ühtse hindamise ja need paigutatakse pingeritta, et saaks teha tulemuslikumaid ja mõjusamaid juhtimisotsuseid. Parandame investeeringuprojektide üle seiret, et varakult tuvastada võimalikke projektide kallinemisi ning muid riske. Tugevdame investeeringute fiskaalsete riskide juhtimist.“</p>	<p>Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet.</p>

<p>Lk 26 toodud lause „Avalike teenuste kujundamisel muudame kasutajakogemuse maksimaalselt lihtsaks ja inimest toetavaks (sh pakkudes eestikeelset kasutajatuge) ning viime teenused võimalikult palju taustal toimivaks ja etteaimavaks.“ Ettepanek täiendada sulgudes fraasi „sh pakkudes kasutajatuge eesti ja vajadusel teistes enamlevinud (vene, inglise) keeltes“. Leiame, et riigi avalikud teenused võiksid võimalusel kättesaadavad ja mõistetavad ka mittekodanikele (näiteks e-residendid jt).</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Punkti „Formaalhariduse lõimimine mitte- ja informaalse õppega“ juures palume täiendada alapunkti „väljaspool formaalharidust (nt noorsootöös ja Kaitseväes) omandatud teadmiste ja oskuste arvestamine formaalhariduses“ tuues eraldiseisvana välja „huviharidus“. Leiame, et huvihariduse mõistet tuleb käsitleda läbivalts lisaks noorsootööle, mis on suunatud ainult noortele ja millise mõiste kasutamine ei ole läbivalts ühtne. Palume seda teha ka antud lõigu viimases alapunktis.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Punktide „Parandame kõrghariduse kvaliteeti ja tõhustame selle rahastamist“ ja „Loome talendisõbraliku keskkonna“ alla palume sõnastada alapunktid, mis rõhutavad ka loomealade arendamise olulisust nt regionaalsete kolledžite loomisel või talendipoliitika rakendamisel.</p>	<p>Selgitame: tegevus on juba sõnastatud kui "Loodus- ja täppisteaduste, tehnoloogia valdkonna ning loovainete õppimise soodustamine kõigis vanuserühmades ja haridusliikides (sh mitteformaalses õppes)".</p>
<p>Palun punktis „Parandame erivajadusega inimeste heaolu ja ühiskondlikku aktiivsust ning pikaajalise hoolduse süsteemi“ toodud väljendi „ligipääs kultuurisündmustele“ asendada täpsemaga „ligipääs kultuuri- ja spordisündmustele“.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Palume täiendada punkti „Võtame kasutusele uued lahendused ettevõtete teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni soodustamiseks“ lisades lisaks ettevõtetele ka „asutused ning organisatsioonid“, kes pakuvad samuti ühiskonnas teenuseid ja peaksid olema teadus-arendustegevuste ja innovatsiooni edendamise fookuses. Samuti vastavalt täiendada punkti „Ulatuslikum digitaliseerituse ja automatiseerimise (sh robotid) kasutuselevõtt ettevõtetes“.</p>	<p>Selgitame: antud tegevused on suunatud ettevõtetele.</p>
<p>Palume täiendada punkti „Välismajanduspoliitika ja äridiplomaatia võimekuse uuele tasemele viimine (sh keskendumine teadmistemahukatele ettevõtetele)“ alapunkte, tuues esile kultuuridiplomaatia rolli ja lisada kaasvastutajana Kultuuriministeerium.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: alapunkt "süsteemne koostöö EASi välisesindajate ja Eesti esinduste vahel" hõlmab ka kultuuriesindajaid, mistõttu on Kultuuriministeerium lisatud kaasvastutajaks.</p>
<p>Punkti „Võtame kasutusele ringmajanduse põhimõtted“ alapunkti „esmast tooret vähendavate ja teisese toorme kasutust suurendavate tootmis- ja tarbimismudelite kasutuselevõtt, et luua lisandväärtust kord juba ammutatud ja majanduses olevast toormest“ palume täiendada, lisades ringdisaini meetodi: „... tootmis- ja tarbimismudelite ning ringdisaini põhimõtete kasutuselevõtt, et ...“.</p>	<p>Selgitame: mõiste "keskkonnahoidlik" hõlmab muu hulgas ringmajanduse põhimõtete arvestamist.</p>

<p>Palume ümber muuta mõisteühend „ruum ja liikuvus“ nii pealkirjas, kui tekstis kasutades „kultuuriruum ja elukeskkond“.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" üldosas kirjeldatud arenguvajadused (sh "Kultuuriruum ja elukeskkond") on temaatiliselt laiemad kui Vabariigi Valitsuse Tegevuskavas toodud vajalikud muutused (sh "Ruum ja liikuvus"), kus keskendutakse praeguse teadmise kohaselt suurimaid muutusi nõudvatele tegevustele. Tegevuskava vaadatakse üle iga-aastaselt ning seda uuendatakse vajaduspõhiselt.</p>
<p>Palume lisada punktile „Tagame elujõulise kultuuriruumi“ alapunkti sõnastuses „uute tehnoloogiate kasutuselevõtt, mis tõstavad digitaalse kultuuri loomise, säilitamise ja kättesaadavuse kvaliteeti, mitmekesistavad äriteenuseid, loovad väärtust erinevatele sihtrühmadele, avavad uusi turge, hõlbustavad digisisu uus- ja riskasutust, ekspordi ja otsesidemeid tarbijatega.“</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Palume täiendada punkti „Planeerime ja uuendame ruumi terviklikult ja kvaliteetselt ning ühiskonna vajaduste, rahvastiku muutuste, tervise, elurikkuse ja keskkonnahoiuga arvestavalt“ lisades alapunkti „läbivald ühiskonnas ruumipädevuse tõstmise“, vastutajad: RM, KUM, MKM, KEM.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Dokumendis on ettepanek ühiskonna teadusmahukust mõõta mõõdikuga „doktorikraadiga inimeste osakaal 25-64-aastastest“. Leiame, et see on problemaatiline näidik, sest ei mõõda kõrgelt haritud inimeste rakendatust ühiskonnas. Pigem tuleks vaadata doktorikraadiga inimeste hõivet (nt avalikus sektoris, ettevõtluses jne) ja teadustöö sidumist ühiskonna juhtimise (teadmispõhine poliitika kujundamine ja rakendamine) ning majandustegevusega. Palume kaaluda selle kasutamist.</p>	<p>Selgitame: mõõdik on valitud koostöös valdkonna eest vastutava ministriumiga.</p>
<p>Teeme ettepaneku täiendada punkti „Suurendame valitsemise ühtsust ja tagame sujuva riigi toimimise“ alapunktiga „investeeringute pika vaate loomine“ vastutajateks RM, RK ja erinevate taristuvõrkude põhivaldajatest ministriumid.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>Palume täiendada lisa 2 „Mõõdikute“ dokumendi esimest lõiku, lisades, et andmed avaldatakse võimalusel ka rahvuse või emakeele lõikes.</p>	<p>Arvestatud.</p>

<p>Seletuskirja lk 4 toodud joonisel nr 1 on visuaalselt kujutatud riigi strateegilise planeerimise raamistikku alates 2021. aastast. Kahuks ei ole joonisel toodud laialtpõhjalise kaasamise ja Riigikogus kinnitatud poliitika põhialuste dokumente, milledest lähtuvad mitmed olulised valdkonnad on poliitikate väljatöötamisel. Vabariigi Valitsuse määruse „Valdkonna arengukava ja programmi koostamise, elluviimise, aruandluse, hindamise ja muutmise kord“ (vastu võetud 19.12.2019 nr 117) § 1 „Valdkonna arengukava ja programmi lähtealused“ lõige (5) määratleb, et „valdkonna arengukava ja programmi eesmärgid ning nende mõõdikud koos tulemusvaldkonna eesmärkidega moodustavad strateegilise planeerimise raamistiku, mis on aluseks eelarvestrateegia ja riigieelarve koostamisel“, lõige (1) aga sätestab, et „valdkonna arengukavas ja programmis lähtutakse Riigikogu või Vabariigi Valitsuse kinnitatud Eesti pikaajalistest strateegilistest sihtidest ning toetatakse nende saavutamist“. Leiame, et Riigikogus kinnitatud poliitika põhialused määratlevad alused paljude oluliste valdkondade poliitika kujundamisele ja elluviimisel ning need oleks vaja joonisel täpsuse mõttes kuvada. Palume täiendada.</p>	<p>Arvestatud.</p>
--	--------------------

Maaeluministeerium (lisa)	
Strateegia peatüki „arenguvajadused Eestis“ alapeatükk „elurikkus ja keskkond“ (lk 10) täiendada lauset: „Elupaikade kaitse ja taastamine, liigirikkuse suurendamine ning muldade kaitse piisavalt ulatuslikul territooriumil on tähtis nii elurikkuse kaitsel kui ka kliimamuutuste puhverdamisel ja nendega kohanemisel.“	Arvestatud.
Samas peatükis lk 10 lisada sarnaselt metsandusele keskkonnasõbralikult majandatava põllumajandusmaa osakaal ja selle olulisus, lisada järgmine lause: „Eestis on ligikaudu 1 miljon ha põllumajandusmaad, millest suur osa majandatakse keskkonnasõbralikult ning millel on head eeldused toidutootmiseks.“	Arvestatud.
Strateegia peatüki „vajalikud muutused Eestis“ ja peatüki „tegevuskava“ tervise ja sotsiaalkaitse osad viia vastavusse, st muuta „vajalikud muutused Eestis“ osa järgnevalt: „Tervisliku elustiili valikute (sh tasakaalustatud toitumine ning piisav füüsiline aktiivsus) ning inimeste keskkonnavalase ja tarbijateadlikkuse parandamise soodustamise kõrval maandame elukeskkonnast tulenevaid tervisemõjuga riske, sest need mõjutavad otseselt inimeste tervislikku seisundit ühiskonnas laiemalt“.	Arvestatud.
Maaeluministeerium palub end lisada kaasvastutajaks tegevuskavas "Ruum ja liikuvus" tegevuse all "Kvaliteetse ruumi aluspõhimõtete läbiv järgimine ruumiotsustes kohalikul ja riiklikul tasandil" (hetkel peavastutajad RM ja MKM, kaasvastutajad SIM, KEM, SOM, KUM, HTM).	Arvestatud.
lk 20 - tuleviktöök valmistumise peatüki all võiks tuua eraldi välja maapiirkondade digitaristu arendamise, mis on vajalik töhusaks kaugtöök	Osaliselt arvestatud: täiendatud sõnastus on "Ebatraditsiooniliste töövormide levikuga kaasneb vajadus toetada kaugtöövõimalusi, moderniseerida töökeskkonda (sh digitaalne taristu) ning tagada ohutus olenemata töövormist."
lk 32 B või lk 33 D - oleks asjakohane tegevus rakenduskõrghariduse rolli tähtsustamine, sh rakenduskõrgkoolides rakendusteaduse arendamine ja rahastamismudeli loomine.	Teadmiseks võetud.
lk 37 B "erinevate tehnoloogiate arendamine ja innovatsiooni soodustamine vee- ja mereressursside paremaks ja säästlikumaks kasutamiseks" võiks olla laiem: "Erinevate tehnoloogiate arendamine ja innovatsiooni soodustamine bioressursside, sh vee- ja mereressursside, paremaks ja säästlikumaks kasutamiseks".	Arvestatud.
lk 38 D "ringmajanduse ekspertide koolitamine, kes nõustaksid nii ettevõtteid kui ka KOVe". Vajalik oleks palju laiahaardelisem lähenemine - lisaks ekspertidele tuleks ringmajanduse teemal koolitada kõigi haridustasemetel õppureid alates lasteaiast.	Selgitame: keskkonnahoidlik käitumine kuulub üldpädevuste hulka, mis on dokumendis käsitletud.

Lk 38 C - lisada võiks maapiirkondade ettevõtjatele digitaristu kättesaadavuse ning elektrisüsteemide toimepidavuse.	Osaliselt arvestatud: lisasime "kiire interneti kättesaadavuse parandamine üle Eesti"; elektrisüsteemide toimepidevus maapiirkondades pole muutus, vaid küsimus, millega tegeletakse järjepidevalt.
Rahandusministeerium	
Lk 8 Sõnastada: „Eestis elab suhtelises vaesuses 21,7% elanikkonnast (ELi keskmine on umbes 17%), sealjuures on Ida-Virumaal ja Valgamaal suhtelise vaesuse määr üle 35%.“	Arvestatud.
Lk 9 Jätta välja lõigust teine ja kolmas lause (PISA testi kohta).	Selgitame: kuna "Ettevõtluskeskkonna" arenguvajadus viitab vajadusele suurendada ettevõtete teadus- ja arendustegevust, on põhjendatud väja tuua positiivne eeldus selleks.
Lk 12 Sõnastada: „Eesti rahvastik paikneb ebaühtlaselt ning on piirkondi (eriti hõreasustustatud ja kahaneva asustusega piirkonnad), kus turvalisust tagavate teenuste kättesaadavuse kindlustamine on tõhus ainult tihedamas koostöös kogukonnaga ja nutikaid lahendusi kasutades“	Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet.
Lk 12 Sõnastada: „Eesti rahvastik paikneb ebaühtlaselt ning on piirkondi (eriti hõreasustustatud ja kahaneva asustusega piirkonnad), kus turvalisust tagavate teenuste kättesaadavuse kindlustamine on tõhus ainult tihedamas koostöös kogukonnaga ja nutikaid lahendusi kasutades“	Osaliselt arvestatud: täiendasime lauses olevat loetelu fraasiga "muu hulgas".
Lk 14 Joonisel toodud (säästva arengu eesmärkide?) ikoonid ei ole mujal kasutuses ega ole sellises suuruses ka selgelt loetavad. Kujundada seosed teisiti.	Arvestatud.
Lk 16 Sõnastada: „Eesti majandus on paindlik ning valmis struktuurimuutusteks, võimendades arengueeldusi kõigis regioonides.“	Osaliselt arvestatud: asendasime sõna "arengueeldusi" sõnaga "arenguvõimalusi".
Lk 26 Sõnastada eesmärk järgmiselt: Parandame riigi ja KOVi teenuste kvaliteeti ja kättesaadavust	Selgitame: peatükk "Vajalikud muutused Eestis" on kokkuvõtte Vabariigi Valitsuse Tegevuskavas toodud tegevustest ja keskendub just eesmärkide saavutamise viisidele.

<p>Lk 26 Sõnastada lõik järgmiselt: „Inimesele peavad kõik avalikud teenused olema kättesaadavad, ligipääsetavad ja kvaliteetsed, olenemata tema elukohast, vanusest, erivajadusest või muust tunnusest. Selleks tugedvame riigi ja kohaliku tasandi koostööd ja rollijaotust ülesannete täitmisel. Seejuures suurendame kohaliku omavalitsuse üksuste rolli detsentraliseerimise ja piirkondliku koostöö edendamiseks. Avalike teenuste osutamisel arendame koostööd erasektori, vabaühenduste ja kogukondadega. Avalike teenuste kujundamisel muudame kasutajakogemuse maksimaalselt lihtsaks ja inimest toetavaks (sh pakkudes eestikeelset kasutajatuge) ning viime teenused võimalikult palju taustal toimivaks ja etteaimavaks. Rakendame ühtse asjaajamiskoha põhimõtet nii füüsilises kui ka digiruumis.“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: täiendasime sõnastust "Selleks vaatame üle riigi ja kohaliku tasandi vastutuse jaotumise teenuste (sh jagatud vastutusega ülesanded) osutamisel ning arendame avaliku sektori koostööd erasektori, vabaühenduste ja kogukondadega."</p>
<p>Lk 26 Sõnastada: „... sh keskustest kaugemates ja kahaneva asustusega piirkondades“</p>	<p>Arvestatud: lausele lisatud "arvestades piirkondlike vajadusi (sh keskustest kaugemates ja kahaneva asustusega piirkondades)".</p>
<p>Lk 34 Viia kooskõlla tekstiga lk 21 ja sõnastada punkt järgmiselt: „KOVide ja riigi partnerlusel põhineva ning lapse terviklikest vajadustest lähtuva lastekaitsekorralduse väljatöötamine, selleks vajalike spetsialistide baas- ja täiendõppekoolituse arendamine ning lastekaitsetöö väärtustamine“</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Lk 37 Lisada tegevus: Regionaalse ettevõtluskeskkonna arendamine koostöös KOVidega:</p> <ul style="list-style-type: none"> • piirkonna arengueeldustest lähtuvate ning ettevõtete lisandväärtuse kasvu toetavate ettevõtluse tugiteenuste pakkumine • piirkondlike ettevõtete arengut ning erainvesteeringuid soodustava tugitaristu arendamine • maakondliku ja laiema piirkonna koostöö edendamine soodsa ettevõtluskeskkonna kujundamisel <p>Vastutajad: MKM, RM, MeM</p>	<p>Osaliselt arvestatud: lisasime tegevuse "Regionaalse ettevõtluskeskkonna arendamine koostöös KOVidega (sh piirkonna arengueeldustest lähtuvate ning ettevõtete lisandväärtuse kasvu toetavate ettevõtluse tugiteenuste pakkumine)."</p>
<p>Lk 38 Tuua reformi nimetuse juures välja tähtaeg (nt „Lähme hiljemalt 2050. aastaks üle kliimanetraalsele energiatootmisele“) või sõnastada täpsemalt see osa tegevusest, mis on plaanis teostada aastaks 2035. Tegevusena üldsõnaliselt toodud „üleminek kliimanetraalsele energiatootmisele“ võiks olla jagatud kaheks eraldi tegevuseks – „põlevkivienergeetika osakaalu järkjärguline vähendamine“ ning „uute kliimanetraalsete energia tootmis- ja salvestuslahenduste arendamine ja kasutuselevõtmine“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: tähtaeg on välja toodud aluspõhimõtetes, mis kehtivad kõigi strateegiliste sihtide ja vajalike muutuste kohta. Alategevuste ajalise tähtsuse sead valdkonna arengukava. Lisaks peab sellele eelnema energiaga varustamise alternatiivide kaalumise ja valikute tegemine, et saaks hinnata, mis ajaks on</p>
<p>Lk 38/39 Kustutada tegevus „ Energiaga varustamise alternatiivide kaalumise ja valikute tegemine“ reformi „C. Kujundame paindliku ja turvalise majanduskeskkonna, mis soodustab uuendusmeelset ja vastutustundlikku ettevõtlust ning ausat konkurentsi“ tegevuste alt.</p>	<p>Arvestatud.</p>

Lk 40 Sõnastada: „Hoonefondi jätkusuutlik ja terviklik uuendamine koostöös KOVidega (sh kvaliteetse eluaseme kättesaadavuse parandamine ja eluhoonete ohutuse tagamine ning väljapoole pealinnapiirkonda elama asumist soodustavate rahastamisvahendite mitmekesistamine)“	Osaliselt arvestatud: lausele lisatud "väljaspool keskus".
Lk 42 Sõnastada: „Strateegilise planeerimise süsteemi korrastamine (riigi, KOVide ja regionaalsel tasandil) ja tõhusam sidumine riigieelarve kavandamise protsessiga, sh ....“	Selgitame: riigieelarve korrastamine tähendab ka revisjone, koostamise protsessi parandamist, RESi protsessi parandamist ja samas paindlikkuse tõstmist.
Lk 40 Lisada reformi B. Planeerime ja uuendame ruumi terviklikult ja kvaliteetselt ning ühiskonna vajaduste, rahvastiku muutuste, tervise, elurikkuse ja keskkonnahoiuga arvestavalt alla tegevus: Kiire internetiühenduse välja arendamine igas piirkonnas (vastutaja MKM)	Selgitame: soovitud tegevus on Vabariigi Valitsuse Tegevuskava alalehel "Majandus ja kliima".
Lk 43 "Riigi, KOVide ülesannete ja rahastamise ülevaatamine, suurendades kohalike omavalitsuste rolli detsentraliseerimise ja piirkondliku koostöö edendamise kaudu: põhihariduse korralduse ülevaatamine" Teeme ettepaneku see tegevuse punkt strateegiast välja jätta.	Osaliselt arvestatud: võtsime Vabariigi Valitsuse Tegevuskava Riigivalitsemise alalehelt ära tegevuse „põhihariduse korralduse ülevaatamine“, kuid uuendasime Oskused ja tööturg sõnastust „Gümnaasiumi- ja põhikoolivõrgu korrastamine koostöös kohalike omavalitsustega ning nende võimestamine põhihariduse võrgu ülevaatamisel ja korrastamisel“.
Lk 43 Punkti sõnastust tuleks täpsustada, sh kuidas haakub regionaalse kõrgharidusega (kompetentsikeskused, kolledžid). Võrgu korrastamise sildi all ei tohiks toimuda teadus-arendustegevuse, kõrghariduse ning sellel tugineva täiendõppe koondumine üksnes Tallinna ja Tartusse.	Osaliselt arvestatud: täiendasime sõnastust "Teadusasutuste ja riigile kuuluvate sihtasutuste võrgu korrastamine, arvestades tasakaalustatud piirkondliku arenguga".
Lk 43 Peavastutaja on RM, kaasatud ministriumitena peaks olema kajastatud HTM, KEM, SIM, SOM, KUM, HTM, SOM, MKM	Selgitame: Vabariigi Valitsuse Tegevuskava tegevuste (kaas)vastutajad on läbi räägitud ministriumitega.
Lk 43 Sõnastada punkt järgmiselt: KOVide valmisolekul nende suutlikkuse arendamine väiksemate korrarikkumiste lahendamiseks	Selgitame: suutlikkus tähendab muu hulgas valmisolekut.

<p>Lisa 2 Tunnustame eelnõu koostajaid selle eest, et kahele mõõdikule on lisatud ka regionaalne sihttase. Peame oluliseks, et regionaalsed sihid oleks lisatud ka järgmistele piirkondade tasakaalustatust ning ühiskonna sidusust enam kirjeldatavatele mõõdikutele, mille puhul on regionaalstatistika hetkel kättesaadav:</p> <ul style="list-style-type: none"> - rahvaarvu muutus tuhande elaniku kohta – „väljapool Harju- ja Tartumaad kokku < -165 aastaks 2035“; - suhtelise vaesuse määr – „kõikides maakondades <28% aastaks 2035“; - töajõus osalemise määr – „kõikides maakondades vähemalt 90% Harjumaa näitajast“; - Kolmanda taseme haridusega 30-34 aastaste osakaal – „maakondade vahelised erinevused vähenevad võrreldes baastasemega (2019)“; - Töajõu tootlikkus ELi keskmisest – „SKT hõivatu kohta ELi keskmisest >75% igas Eesti piirkonnas (NUTS3) aastaks 2035“. <p>Samuti mõõdikute puhul, kui nende väljatöötav metoodika ja kogutavad andmed seda võimaldavad:</p> <ul style="list-style-type: none"> - täiskasvanute õpivalmiduse määr; - ressursitootlikkus; - ligipääsetavuse näitaja 	<p>Osaliselt arvestatud:</p> <ul style="list-style-type: none"> - rahvaarvu muutus tuhande elaniku kohta – „väljapool Harju- ja Tartumaad kokku < -165 aastaks 2035“; lisasime "piirkondlikud erinevused vähenevad" - suhtelise vaesuse määr – „kõikides maakondades <28% aastaks 2035“; jälgime aruandluses, kuid eraldi sihttaset ei sea - töajõus osalemise määr – „kõikides maakondades vähemalt 90% Harjumaa näitajast“; lisasime mõõdiku eesmärgiga, et ühegi maakonna töajõus osalemise määr ei oleks Eesti keskmisest väiksem rohkem kui 10 protsendipunkti - Kolmanda taseme haridusega 30-34 aastaste osakaal – „maakondade vahelised erinevused vähenevad võrreldes baastasemega (2019)“; jälgime aruandluses, kuid eraldi sihttaset ei sea - Töajõu tootlikkus ELi keskmisest – „SKT hõivatu kohta ELi keskmisest >75% igas Eesti piirkonnas (NUTS3) aastaks 2035“; lisasime mõõdiku "Väljaspool Harjumaad loodud SKP elaniku kohta EL-27 keskmisest"
<p>Lisa 2 Sõnastada: „Strateegiat viiakse ellu valdkonna arengukavade ja programmide kaudu ja need mõõdikud kajastuvad ka neis. Põhjendatud juhtudel täpsustatakse valdkonna arengukavades ja programmides sihttasemeid ka vanuse, soo, haridustaseme ning piirkonna kaupa. Kus vähegi võimalik, jälgitakse strateegia seirenäitajate osas toimuvaid muutuseid strateegia, arengukavade ja programmide seire tegemisel ka vanuse, soo, haridustaseme ning piirkondlikus lõikes.“</p>	<p>Arvestatud: lisatud lause „Mõõdikute, mille puhul on näha olulisi ealisi, soolisi, hariduslikke või piirkondlikke erinevusi, seatakse valdkonna arengukavades ja programmides võimalusel eesmärgiks nende erisuste vähendamine.“</p>
<p>Lisa 2 Võtta mõõdikuks usalduse nelja aasta keskmine näitaja, millest on välja arvestatud „ei oska öelda“ hinnanguga vastajad.</p>	<p>Selgitame: lähtume senisest metoodikast, et tagada võrreldavus varasema ajaga.</p>
<p>Lisa 2 Täiendada Riigivalitsemise sihi mõõdikuid mõõdikuga „KOVde investeeringute osakaalu kasv kogu avaliku sektori kuludest“ (mis seni olnud EE puhul üks OECD riikide madalamaid).</p>	<p>Arvestatud.</p>

<p>Lisa 2 Sõnastada mõõdiku alg- ja sihttase järgnevalt:</p> <p>Hinnatavate teenuste/ ülesannete KOVide lõikes keskmine elanike rahulolu hinnang: algtase: 72,1% (KOVide keskmine), sihttase: kasvab</p> <p>10 kõrgeima ja 10 madalaima keskmise elanike rahulolu hinnanguga KOVidele antud (keskmiste) hinnangute vahe: algtase: 19,7% ja sihttase: väheneb</p>	Arvestatud.
<p>Lisa 2 – mõõdikud: kolmanda taseme haridusega 30-34-aastaste osakaal. Täpsustada selgitusena märkusele mõõdiku metoodikat ja allikat. Statistikaameti andmebaasist lähtuvate andmete (vaatlused RV0231U ja RV022U) põhjal tuleb eelnõus toodud baastasemest erinev väärtus.</p>	Selgitame: kõikide "Eesti 2035" mõõdikute metoodika kirjeldatakse Riigikantselei veebilehel avaldatavas töödokumendis.
<p>Lisa 2 – mõõdikud, lk 47 Elukeskkonnaga rahulolu. Sõnastada mõõdiku alg- ja sihttase järgnevalt: Algtase: 85% rahul või pigem rahul (2020); sihttase: >85%</p> <p>10 kõrgeima ja 10 madalaima keskmise elanike poolt antud elukeskkonnaga rahulolu hinnanguga KOVi keskmiste hinnangute vahe (elukeskkonnaga rahul või pigem rahul): algtase: 26,6 protsendipunkti; sihttase: väheneb</p>	Osaliselt arvestatud: alg- ja sihttase on lisatud, kõikide "Eesti 2035" mõõdikute metoodika kirjeldatakse Riigikantselei veebilehel avaldatavas töödokumendis.
<p>Lk 47 Sihtväärtused on väheambitsioonikad. Nii valitsemise tõhususe, õigusloome kvaliteedi kui arvamusevabaduse ja osalemise määra indeksites rahuldume samale tasemele jäämisega. 12 aastaga on näiteks valitsemise tõhususe indeksi väärtus kasvanud 0,6-lt 1,2-ni (ka viimaste aastate kasv keskmiselt 4% aastas) ning riigid, keda näeme eeskujudena on 2018. aastal vahemikus 1,4 – 2,0 (Soome näiteks 1,98).</p> <p>Eesmärkide ambitsiooni osas tundus olevat läbivalt kogu dokumendis lähtunud põhimõttest „parem kui täna“, sellest võib välja lugeda sõnumi „hoida praegust taset“. Luges meil ees seisvaid väljakutseid ei tundu see olevat piisav. Loodetavasti ei ole lihtsalt sihtväärtustele hetkel täpsemalt mõelda ning selge siht lisandub dokumenti enne selle kinnitamist.</p>	Teadmiseks võetud.
<p>Lisa 2 Puudu on riigi poolt pakutavate avalike teenuste rahulolu hindav mõõdik.</p>	Selgitame: "Eesti 2035" viiakse ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega, kus seatakse ka täpsemad mõõdikud.
<p>Lk 42 Riigivalitsemise tegevuskava tugiteenuste konsolideerimist puudutav tegevuse sulgudes olev osa on hetkel ebatäpne. Punkt räägib teenuste konsolideerimisest, kuid näide ühtsest infosüsteemist.</p>	Arvestatud.
Siseministerium (mitteametlik kiri)	
<p>1. Palume peatüki „Rahvastik“ (lk 6) eelviimasesse lõiku lisada „sisserännanute sihipärasest kohanemist ja lõimimist“ kuna kõik sisserändajad ei plaani end siduda pikaajaliselt Eestiga, mistõttu on asjakohane toetada nende kohanemist Eesti keele- ja kultuuriruumiga.</p>	Arvestatud.

<p>2. Peatükis „Rahvastik“ on kirjas: „Prognooside kohaselt väheneb sündimus 2035. aastani ja pöördub siis ajutiselt tõusule kuni 2045. aastani.“ Kuigi kasutatud prognoosi viidet ei ole lisatud, on eeldatavasti tegu statistikaameti 2019. aastal valminud prognoosiga. Sündide arv ja sündimus kirjeldavad sisult väga erinevaid rahvastikuprotsesside aspekte. Nimetatud prognoosi põhistsenaariumi kohaselt väheneb küll sündide arv, sest sünnituseas on üha rohkem just 1990. aastate väikesearvulised põlvkonnad, aga mitte sündimus, mis hoopis kasvab 1,81 lapseni naise kohta. Palume väidet täpsustada.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>3. Teeme ettepaneku peatükki „Inimeste tervis ja eluiga“ (lk 7) esimest lõiku, mis puudutab maailmas sagenevaid ekstreemseid ilmastikunähtusi ja neist põhjustatud kriise, ilmestada rohkemate näidetega. Näiteks lisada: „Suureneb kliimamuutustest (mh katastroofidest) tingitud sundränne. Üha enam inimesi on sunnitud koduriigist lahkuma või vajavad kohapealset humanitaarabi (nt põud Afganistanis ja üleujutused Filipiinidel 2018). Seega on oluline kliimamuutustega kohanemise kontekstis ühtlasi adresseerida võimaliku kohapealset humanitaarabi või Eesti kohapealsest vaates eelkõige ümberasumisega seotud õiguslike, sotsiaalseid jms aspekte.“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: arenguvajadusele "Ühiskond ja võimalused" on lisatud lause "Suureneb kliimamuutustest (mh katastroofidest) tingitud sundränne, mis eeldab nii humanitaarabi pakkumise kui ümberasumisega seotud õiguslike ja teiste ühiskondlike küsimuste lahendamist. "</p>
<p>4. Teeme ettepaneku peatükki „Inimeste tervis ja eluiga“ (lk 7) lisada vigastusi ja õnnetusi puudutavad näitajad. Täiendada järgneva: „Vigastussurmade arv on aastate 2007 ja 2019 võrdluses üle 40% vähenenud. Vigastustest, mürgitustest tingitud suremuse vähenemisele on aidanud kaasa peamiselt liiklus-, tule- ja uppumissurmade vähenemine ehk eelkõige on vigastussurmade hulk vähenenud nende teemade puhul, kus tehakse süsteemset ennetustööd. Oluline roll ohtude märkamisel ja nende ennetamisel on inimeste teadmistel, hoiakutel, oskustel ja käitumisel. Kuigi hoiakute näol on olemas eeldused kahjude ärahoidmiseks (2020. aasta siseturvalisuse avaliku arvamuse uuringu järgi 92% vastanute hinnangul igaüks vastutab ise ohutusnõuete täitmise eest oma kodu ning 87% vastanutes leidsid, et inimesed peaksid ise aktiivselt osalema omaenda ja kodukoha turvalisuse tagamisel), on vaja suuremat ennetustööd käitumuslikest teguritest tingitud õnnetuste ja vigastussurmade vähendamiseks.“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: arenguvajadusele "Inimese tervis ja eluiga" lisatud lause "Ohtude märkamise ja ennetamise ning hoiakute, oskuste ja käitumise muutmise toel on vigastussurmade arv võrreldes 2007. aastaga vähenenud üle 40%. "; samuti on teemat käsitletud peatükis "Vajalikud muutused Eestis" („Kujundame elukeskkonna ning inimeste hoiakuid ja käitumist tervist ja keskkonda hoidvaks ja vähendame riskikäitumist“).</p>

<p>5. Teeme ettepaneku käsitleda peatükis „Inimeste tervis ja eluiga“ (lk 7–8) ka nakkushaigustest tulenevaid riske. Leheküljel 7 esimeses lõigus olevat teksti võiks muuta näiteks järgnevalt: „COVID-19 pandeemia põhjustatud globaalse kriisi taustal tuleb enam arvestada nakkushaiguste (sh uute ja tundmatute) ilmumise, leviku ning epideemiateks ja pandeemiateks kujunemise ohuga. Nakkushaiguste leviku tõkestamiseks ning epideemiate ja pandeemiate ärahoidmiseks on vajalik kõikide valdkondade, asutuste ja ühiskonna senisest suurem valmisolek nakkushaiguste leviku tõkestamisel. Riskihindamise ja kriisireguleerumise planeerimisel tuleb arvestada olukordadega, kus inimeste säästmiseks ühiskond tavapäraselt toimida ei saa ning kasvab surve sotsiaal- ja tervishoiusüsteemile.“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: jääme üldmõiste "nakkushaigused" juurde, kuid täiendasime lauset "Nakkushaiguste leviku tõkestamiseks ning epideemiate ja pandeemiate ärahoidmiseks on vajalik kõikide valdkondade asutuste ja kogu ühiskonna senisest suurem valmisolek nakkushaiguste levikut tõkestada, sh olukordades, kui inimeste säästmiseks ei saa ühiskond tavapäraselt toimida ning kasvab surve sotsiaal- ja tervishoiusüsteemile."</p>
<p>6. Teeme ettepaneku muuta peatükis „Ühiskond ja võimalused“ (lk 8) esimese lõigu sõnastust järgmiselt: „Maailmas on tekkimas uued rändemustrid ja -suunad (varasema lõuna-põhja suunalise liikumise asemel on suurenemas lõuna-lõuna suunaline ränne). Kasvavad rändevood ebastabiilsest Euroopa lähipiirkonnast ning Aafrika ja Aasia riikidest toovad kaasa muutused tööjõu ning õpi- ja teadusrände liikumises. Rändesurve eeldab seega läbimõeldud ja eesmärgistatud rändepoliitikat, mis arvestab ka kasvava üleilmse konkurentsiga talentide ja tippspetsialistide pärast.“</p>	<p>Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet ja järgib arenguvajaduse peatüki läbivat ülesehitust (üleilmsete suundumuste kirjeldus, Eesti põhinäitajate ülevaade ning lahendamist vajavate ülesannete kirjeldus).</p>
<p>7. Peatükis „Ühiskond ja võimalused“ (lk 8) on kirjeldatud elemendid, mida on tarvis, et tagada ühiskondlikku sidusust. Ettepanek on lisada teadlikkuse aspekt praegusesse sõnastusse. Samuti palume antud lõiku juurde lisada väliseestlased, kelle hulgas soovime samuti hoida ja säilitada ühtekuuluvustunnet Eestiga ning Eesti identiteeti. Palume täiendada lauset alla joonitud sõnadega: „Ühiskonna sidususe tagamiseks on oluline, et kõik Eesti püsielanikud ja võõrsil elavad rahvuskaaslased kannaksid Eesti identiteeti ning tunneksid ühtekuuluvustunnet Eestiga, mille kõrval ollakse teadlikud ning austatakse eri rahvastikurühmade võimalust oma emakeelt ja kultuuri säilitada ja arendada“.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: täiendasime lauset "Ühiskonna sidususe tagamiseks on oluline, et kõik Eesti püsielanikud ja mujal elavad rahvuskaaslased tunneksid ühtekuuluvustunnet Eestiga ja kannaksid Eesti identiteeti, mille kõrval teadvustatakse ja austatakse eri rahvastikurühmade võimalust oma emakeelt ja kultuuri säilitada ja arendada."</p>

<p>8. Peatükkides „Õppimisvõimalused“ ja „Riigivalitsemine“ on kasutatud sõnastust „tööeline elanikkond“. Teeme ettepaneku mitte kasutada dokumendis väljendit tööeline rahvastik (ka elanikkond) vaid näidata ära konkreetne vanusegrupp, keda on silmas peetud. Arvestades rahvastikumutusi ja ka tööelus, on aina ebatäpsem piiritleda töötamise iga mingi kindla vanusega. Tavapäraselt on peetud tööeliseks 15–64-aastaseid, kuid tänapäeval valdav osa 15-aastastest ei tööta, samas kui väga suur osa üle 64-aastastest töötab, mis on kasvav trend. Seega on kindla vanusegrupi sidumine tööega ebatäpne. Kuna strateegia ise seab eesmärgiks, et vanemaealiste tööhõive kasvab, ei tohiks antud terminiga anda ühiskonnale teisalt signaali, nagu töötegemine oleks kohane vaid teatud vanuseni. Seejuures on oluline tähele panna, et kuigi 15–64-aastaste osatähtsus on Eestis vähenenud juba 2000. aastate keskpaigast, on tööga hõivatute arv kasvanud samal ajal 568 tuhandelt 671,3 tuhandele. Seega puudub alus eeldada, et rahvastiku vananemine peaks tingimata kaasa tooma töötajate arvu vähenemise. Näiteks Euroopa Komisjoni tellimisel valminud ja 2019. aastal avaldatud EL demograafia stsenaariumites (http://dx.doi.org/10.2760/590301) leitakse, et kõrgemad hõivemäärad suudaksid täielikult kompenseerida varasemast väiksemate noorte vanusegruppide mõju EL tööturule ja hõivatute koguarvule. Sotsiaalkulude kandmise seisukohast on riigi jaoks olulisem pensioni saajate ja tööga hõivatute suhtarv, mitte kindla vanusegrupi suurus. Vastava küsimuse käsitlemisel tuleks seega lähtuda eelkõige nimetatud näitajate prognoosist. Seejuures pensioni saajate arv sõltub paljuski pensionieast, mis muutub, ning hõivatute arv majanduse käekäigust.</p>	<p>Selgitame: me ei poolda kindla vanusegrupi näitamist samal põhjusel, millele olete ka ise viidanud – järjest enam eakaid võtab aktiivselt tööelust osa ka kõrges vanuses ning seetõttu ei piiritle me mõistet konkreetsete vanusenumbritega. Mõõdikuna mõõdame töötajate osalemise määra vanuserühmas 15-74, mis samuti näitab, et peame tööelise elanikkonna all silmas ka eakamaid kui 65aastasi.</p>
<p>9. Dokumendis on mitmes kohas väidetud (nt lk 8), et tööhõive väheneb. Demograafilistest põhjustest tulenevalt tööhõive kindlasti ei vähene. Tööhõive on seotud majanduse käekäiguga ja sõltub töötusest. Enne koroonakriisi oli meil väga kõrge tööhõive. Peale kriisi võtab taastumine aega, aga kindlasti ei ole põhjust ennustada vähenemist. Ilmselt on mõeldud, et väheneb 15–65-aastaste arv (seni nn tööeliseks nimetatute arv). Mõistlik oleks rääkida hõivatute arvust (sõltumata vanusest), aga see tõenäoliselt pigem kasvab ja on kasvanud juba alates ca 2010. aastast. Palume väiteid täiendada.</p>	<p>Selgitus: täiendasime fraasiga „muu hulgas“ lk 8 olevat väidet „Endiselt peab tegelema hõiveseisundi säilitamise ja parandamisega, sest rahvastiku vähenemise ja vananemise tõttu väheneb tööhõive 2035. aastaks 4% võrra.“, mis pärineb dokumendist „Riigirahanduse väljavaade aastani 2070“, mis on avaldatud Riigikantselei veebilehel.</p>

<p>10. Peatükis „Ühiskond ja võimalused“ (lk 8) määratletakse selgelt, et madalama tööhõive üheks juurprobleemiks on vähene eesti keele oskus. Samas täpsemad plaane selle teemaga tegelemiseks pole selgitatud. Dokumendis on küll mõõdik selle kohta, kui paljud inimesed keelt oskavad, kuid täpsemad sihte pole. Samuti tekitab küsimusi, et strateegias on kirjas, et vajalik on ümber korraldada muud keelt kõnelevate inimeste õppekorraldus (lk33), kuid mingil põhjusel ei ole esile toodud vajadust järgmise 15 aasta jooksul aidata kaasa või seada sihti muud keelt kõnelevale inimesele eesti keele õpetamise osas. Teeme ettepaneku antud teemat puudutav täiendavalt üle rääkida ja teha vajalikud täpsustused strateegias.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: täiendasime lauset "Madalamat tööhõivet mõjutab märgatavalt vähene eesti keele oskus, mistõttu peame jätkama ja tõhustama eesti keele õpet teise emakeelega inimestele."; lisaks on Vabariigi Valitsuse Tegevuskava alalehel "Oskused ja tööturg" "F. Suurendame ühiskondlikku sidusust ja võrdseid võimalusi hariduses ja tööturul" alategevusena "teisest rahvusest inimestele lõimumis- ja kohanemisteenuste nüüdisajastamine ja uuenduslike tööturuteenuste pakkumine", mis hõlmab ka eesti keele õpet.</p>
<p>11. Peatükis „Ettevõtluskeskkond“ (lk 10) palume analüüsi teist lõiku täiendada järgneva: „Eesti vabaühendused (MTÜ-d ja SA-d) panustavad ca 2% Eesti SKP-st ja on ca 10 000 töötajaga oluline osa ettevõtluskeskkonnast ja majandusest.“</p>	<p>Selgitame: arenguvajaduste peatükk käsitleb üldisemaid suundumusi ja ülesandeid, mis mõjutavad kõiki (majandus)valdkondi.</p>
<p>12. Leiame, et peatükis „Kultuuriruum ja elukeskkond“ oleks asjakohane täiendada transporti puuduvat näiteks järgnevalt (lk 11): „Transpordi kavandamisel ja korraldamisel tuleb üha enam arvestada uute riskidega sh nakkushaiguste hooajalise ja ootamatu levimisega, et tagada inimeste liikuvus erinevates olukordades.“</p>	<p>Selgitame: nakkushaigustega seonduv on käsitletud arenguvajaduse "Inimeste tervis ja eluiga" juures.</p>
<p>13. Peatükis „Julgeolek ja turvalisus“ (lk 12) palume viimaseks lisada lause: „Samuti tuleb käsitleda turvalisust kui läbivat teemat kõigis valdkondades.“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: kuna "läbivad teemad" on konkreetse sisuga mõiste, lisasime lause "Samuti tagab turvalisuse valdkondadeülene koostöö".</p>
<p>14. Peatükis „Julgeolek ja turvalisus“ (lk 12) olevat lauset palume täiendada alla joonitud sõnaga: „Ka väärtuskonfliktide tekkimise tõenäosus ühiskonnas väheneb, kui on tagatud muu hulgas tugev, sidususele kaasa aitav kultuuriruum ning suhtlemist toetav faktipõhine avalik ruum.“ Ettepanek on täiendada lauset vähemalt sõnaga „faktipõhine“, kuna aktiivne avalikus ruumis suhtlemine ei pruugi ennetada väärtuskonfliktide tekkimist, vaid vajalik on, et see oleks ka faktipõhine ja ei toetuks desinformatsioonile. Ka selles sõnastuses võib jääda ebaselgeks, kas praegu on väärtuskonfliktide tõenäosust hinnatud kõrgeks või väga kõrgeks, võimalusel võiks seda selgitada.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: kasutame dokumendis läbivalt mõistet "teadmispõhine", mille lisasime lausesse.</p>

<p>15. Palume peatükis „Aluspõhimõtted“ (lk 15) kolmandat lõiku korrigeerida. Selles on kirjas, et oluline on hoida kaitsekulud suuruses vähemalt 2% SKP-st. Turvalisusest ja julgeolekust rääkides ei piisa aga vaid kaitsekulude sellisel tasemel hoidmisest, üha enam tuleb tegeleda ka puudujäägiga siseturvalisuse valdkonnas, sest erinevate kriiside puhul on siseturvalisus enamasti esmane kaitseliin. Teeme ettepaneku see täpsustus lisada. Lisaks juhime tähelepanu, et selle täpsustuse käsitlemine dokumendi arenguvajaduste peatükis „Julgeolek ja turvalisus“ oleks sobivam.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>16. Palume peatükis „Aluspõhimõtted“ (lk 15) kolmanda lõigu viimast lauset korrigeerida. Praegu on kirjas, et riigikaitsele tuleb panustada igal inimesel, aga palume täiendada seda lauset järgneva: „/..../riigikaitsele tuleb anda oma panus kõigil riigiasutustel, erasektoril ja igal inimesel!“</p>	<p>Selgitame: dokumendis on läbivalt inimesekeskne vaade, muu hulgas koosnevad inimestest ka organisatsioonid ehk praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet.</p>
<p>17. Erinevalt kogukonnast ei nähta dokumendis Eesti tulevikuplaanides perekonnale ette mitte mingit rolli. Dokumendis pole kordagi mainitud sõna perekond, kuigi põhiseaduse järgi on perekond rahva püsimise ja kasvamise ning ühiskonna alusena riigi kaitse all. Samuti on põhiseaduse järgi perekond kohustatud hoolitsema oma abivajavate liikmete eest. Palume lisada perekonna teema sobivasse kohta dokumendis. Näiteks sobib lisada aluspõhimõtete ossa: „Tegus inimene saab hästi hakkama ning on ühiskondlikult aktiivne ja vastutustundlik, panustades nii enda perekonna, kogukonna kui ka riigi arengusse terve eluea jooksul.“ Samuti tervise ja sotsiaalkaitse vaimse tervise alajaotusesse: „Arendame varajase märkamise süsteemi ning töhistame perekonna ja kogukonna olulisust ennetaja ja toetajana nii vaimse tervise probleemide kui ka vägivalda ilmingutele reageerimisel /.../“.</p>	<p>Arvestatud. Eelnõusse lisatud lause: „Tegus inimene saab hästi hakkama ning on ühiskondlikult aktiivne ja vastutustundlik, panustades nii enda, pere- ja kogukonna kui ka riigi arengusse terve eluea jooksul“. Tervise ja sotsiaalkaitse vaimse tervise alajaotusesse täiendus lisatud.</p>
<p>18. Pealkirja „Muudame haridussüsteemi õppijakeskseks ja paindlikuks“ (lk 19) all olevasse lõiku palume lisada lause: „Lisaks tagame mitmekülgset eesti keele õppimisvõimalused ka võõrsil (et luua eeldused tagasipöördumiseks).“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: lisasime lause "Samal ajal tagame eesti keele õppimise võimalused ja (digi)lahendused mujal elavatele kaasmaalastele ja teistele huvitunuile."</p>
<p>19. Pealkirja „Muudame haridussüsteemi õppijakeskseks ja paindlikuks“ (lk 19) all palume seoses üleminekuga ühtsele eestikeelsele koolile arusaadavuse huvides muuta lauset: „Toetame eesti keeles õpetamist, arendades seejuures digitaalset eestikeelset õppevara kõikidel haridustasemetel ja elukestvas õppes.“ Uus sõnastus: „Viime Eesti haridussüsteemi üle eestikeelsele õppele (asendades Toetame eesti keeles õpetamist), arendades seejuures digitaalset eestikeelset õppevara kõikidel haridustasemetel ja elukestvas õppes ning tagades virtuaalses eestikeelses koolis õppimise võimaluse põhikooli ja gümnaasiumi tasemel.“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse reform „F. Suurendame ühiskondlikku sidusust ja võrdseid võimalusi hariduses ja tööturul“ alla on lisatud uue tegevusena „eestikeelse hariduse arendamise plaani välja töötamine alustades alusharidusest“.</p>

<p>20. Pealkirja „Muudame haridussüsteemi õppijakeskseks ja paindlikuks“ (lk 19) samuti peatüki „Majandus“ teemakäsituse puhul peame probleemiks, et ei ole läbi mõeldud sisuliselt kohaliku tööjõu kasutamist. Strateegias ei ole seatud eesmärki ega tegevusplaani, et Eesti elanik peaks olema kaasatud maksimaalselt tööturule. Samas on palju plaane seoses sellega, et peaksime talente meelitama riiki mujalt. Palume strateegilist eesmärki või selles peatükis olevaid tegevussuundi sellega korrigeerida ja seada sihiks, et kohalik elanikkond on võimalikult palju kaasatud tööjõuturule. Näiteks võib kasutada sõnastust: „Töötame välja lahendused, et kaasata kohalik elanikkond enam tööjõuturule.“ See tuleks asjaomaste pooltega ka edaspidi läbi rääkida.</p>	<p>Selgitame: põhimõtte, et kohaliku elanikkonna tööjõukvaliteeti tuleb tõsta ja seda Eesti tööturul kasutada, on dokumendis läbivalt käsitletud, sh konkreetselt peatükis "Vajalikud muutused Eestis" ja Vabariigi Valitsuse Tegevuskava lõikudes „Muudame haridussüsteemi õppijast lähtuvaks ja paindlikuks „ ning „Viime inimeste teadmised, oskused ja hoiakud kooskõlla tööturu vajaduste ning majanduse struktuurimuutustega“.</p>
<p>21. Lisaks juhime tähelepanu, et dokumendis eespool on Eesti enda tööturu osas märgitud, et takistuseks on eesti keele oskuse puudumine. Seega peab olema strateegiline eesmärk/tegevussuund või vajalik muutus seotud ka sellega, et suurendada ja tõhustada võõrkeelt kõnelevate isikute eesti keele õpet. See suurendaks nende konkurentsivõimet Eesti tööjõuturul ning panustaks ka eesti keele säilimisse. Sellest tulenevalt palume lisada lk 19 teise lõigu viimase lause juurde ka järgnev: „Suurendame ja tõhustame võõrkeelt kõnelevate isikute eesti keele õpet.“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: täiendasime lauset "Madalamat tööhõivet mõjutab märgatavalt vähene eesti keele oskus, mistõttu peame jätkama ja tõhustama eesti keele õpet teise emakeelega inimestele."; lisaks on Vabariigi Valitsuse Tegevuskava alalehel "Oskused ja tööturg" "F. Suurendame ühiskondlikku sidusust ja võrdseid võimalusi hariduses ja tööturul" alategevusena "teisest rahvusest inimestele lõimumis- ja kohanemisteenuste nüüdisajastamine ja uuenduslike tööturuteenuste pakkumine", mis hõlmab ka eesti keele õpet.</p>

<p>22. Teeme ettepaneku muuta peatükis „Oskused ja tööturg“ (lk 20) viimase lõigu esimese lause sõnastust järgmiselt: „Tööealise elanikkonna vähenemine toob kaasa muutused kohalikest elanikest koosneva ja välismaise töajajõu vastastikus tasakaalus. Võrdsete võimaluste loomisel hariduses ja tööturul ajakohastame ja võimestame kohanemis- ja lõimumisteenuseid ning viime eesti keelest erineva kodukeelega õppijad üle ühtsesse eestikeelsesesse kooli, tagame täiskasvanutele kvaliteetse keeleõppe nii klassi- kui ka virtuaalõppe võimaluste kaudu. Töötame välja lahendused kaasamiseks kohaliku elanikkonda enam tööjõuturule.“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: täiendamise sõnastust „Tööealise elanikkonna vähenemine toob kaasa muutused kohalikest elanikest koosneva ja välismaise töajajõu vastastikus tasakaalus. Võrdsete võimaluste loomisel hariduses ja tööturul ajakohastame kohanemis- ja lõimumisteenuseid, eesti keelest erineva emakeelega õppijate hariduskorraldust ja keeleõpet ning töötame välja lahendused, mis hoiaksid kohaliku elanikkonda aktiivsena just Eesti tööturul“. Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse reformi „F. Suurendame ühiskondlikku sidusust ja võrdseid võimalusi hariduses ja tööturul“ alla on lisatud uue tegevusena „eestikeelse hariduse arendamise plaani välja töötamine alustades alusharidusest“.</p>
<p>23. Palume kaaluda peatükis „Suurendame ühiskondlikku sidusust ja võrdseid võimalusi hariduses ja tööturul“ (lk 21) rõhutada, et nende tegevuste kaudu ennetame ka Eesti kodanike väljarännet.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>24. Palume pealkirja „Toetame vaimset tervist ning vähendame vaimset ja füüsilist vägivalda“ (lk 22) all oleva lõigu kolmandat lauset täiendada või lisada eraldi lause: „Samuti korraldame kogu riigis süsteemselt ja laiapindselt tegevusi, millega ennetada radikaliseerumist.“ Äärmuslik käitumine ja radikaliseerumine ei ole samatähenduslikud, mistõttu palume sõnade „äärmusliku käitumise ärahoidmise“ asemel või lisaks sellele täiendada loetelu sõnadega: „äärmusliku käitumise ärahoidmisega“.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>25. Palume pealkirja „Kujundame paindliku majanduskeskkonna, mis soodustab uuendusmeelset ja vastutustundlikku ettevõtlust ning ausat konkurentsi“ (lk 24) teema kirjeldusse lisada viimase lause järel täpsustus: „Tegeleme enam raske ja organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemise ja sellest tulenevate kahjude vähendamisega, sh kuritegelikul teel saadud kriminaaltulu tuvastamise ja konfiskeerimisega ning seeläbi ka ebaausa konkurentsi vähendamisega majanduses turuosaliste vahel“.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" üldosa peatükk "Vajalikud muutused Eestis" põhineb Vabariigi Valitsuse Tegevuskaval, kus julgeoleku ja turvalisuse tegevused on käsitletud "Riigivalitsemise" alalehel.</p>

<p>26. Pealkirja „Pakume vajaduspõhist, kõiki transpordiliike hõlmavat ning koostoimivat transporditeenust“ (lk 25) all peame asjakohaseks täiendada transporti puudutavat näiteks järgnevalt: „Transpordi kavandamisel ja korraldamisel arvestame enam uute riskidega sh nakkushaiguste hooajalise ja ootamatu levimisega, et tagada inimeste liikuvus erinevates olukordades.“</p>	<p>Selgitame: nakkushaigustega seonduv on käsitletud arenguvajaduse "Inimeste tervis ja eluiga" juures.</p>
<p>27. Pealkirja „Parandame riigi ja KOVi teenuste kvaliteeti ja kättesaadavust ning korrastame vastutuse jaotumise“ (lk 26) all palume lõiku täiendada ja lisada: „Hoiame korraldusorganite ja päästevärgustiku reageerimissuutlikkuse ohtudele vastaval tasemel.“</p>	<p>Selgitame: üldosas on vajalike muutuste kokkuvõte, detailsemalt on tegevused käsitletud Vabariigi Valitsuse Tegevuskavas.</p>
<p>28. Pealkirja „Parandame riigi ja KOVi teenuste kvaliteeti ja kättesaadavust ning korrastame vastutuse jaotumise“ (lk 26) palume üle kontrollida, kas eesmärgistatult on välja jäetud avalike teenuste digitaliseerimine ja elektroonilise kättesaadavuse võimaldamine? Digitaliseerivas ühiskonnas on loodud kõik eeldused, et teenused on inimesele esmatasandil kättesaadavad kui need on digitaalselt kättesaadavad. Sellest tulenevalt peaks strateegia lähenemine seda ka toetama ning selgelt määratlema, et teenuse kättesaadavust, selle osutamise kiirust ja kvaliteeti toetab teenuste ja suhtluse digitaliseerimine ning e-teenuste loomine. Eeltoodud arvestades võiks täiendada lõiku lk 26 näiteks järgmise lausega: „Teenuste kättesaadavuse, kiiruse ja kvaliteedi toetamiseks digitaliseerime enam suhtlust ja loome e-teenuseid.“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: täiendasime lauset "Inimesele peavad kõik avalikud teenused olema kättesaadavad, ligipääsetavad ja kvaliteetsed füüsilises ja/või digiruumis, olenemata tema elukohast, vanusest, erivajadusest või muust tunnusest."</p>

<p>29. Palume peatükis „Riigivalitsemine“ (lk 27) viimast teemat muuta. Praegu on dokumendis käsitletud riigi rahvusvahelist positsiooni, julgeolekut ja turvalisust kui üht teemat. Teeme ettepaneku lisada eraldi pealkirjad ja eraldi lõigud nii turvalisuse kui kriisideks valmisoleku kohta. Rahvusvaheliste suhete, julgeoleku ja turvalisuse kajastamine ühes lõigus ei anna piisavalt edasi siseriikliku süütegevuse ennetamiseks olulist ning kogukondliku turvalisuse temaatikat, samuti jääb kogu kriisireguleerimise teemat puudutav liialt varju. Seetõttu teeme ettepaneku peatükist „Parandame riigi rahvusvahelist positsiooni ning tagame julgeoleku ja turvalisuse“ välja tõsta teemad, mis puudutavad kitsamalt turvalisuse ja kriisideks valmisolekut ja lisada nende jaoks eraldi vahepealkirjadega lõigud.</p> <p>Selleks, et turvalisuse ja kriisideks valmisoleku teemad oleks loogilisemalt kajastatud palume lisada järgmised lõigud:</p> <p>„Tagame turvalisuse</p> <p>Tagame, et ohtu sattumisel on abi saamine ja osutamine kiire ja asjatundlik. Selleks suurendame suutlikkust paljude kaasabil ohule reageerida ja leevendada ohu realiseerumisel tekitatud kahju. Hoiame korraldusorganite ja päästevõrgustiku reageerimissuutlikkuse ohtudele vastaval tasemel. Muudame turvalisust suurendavaid teenuseid mõjusamaks ja kasutame selleks sobivaid tehnilisi ja innovaatilisi lahendusi. Suurendame kogukondade vastutust turvalisuse tagamisel ja süütegevuse ennetamisel (sh suurendame inimeste teadlikkust oma rollist). Aitame kaasa igähe kaasatusele ja panusele iseenda ning kogukonna turvalisuse parandamisel ning sealhulgas soodustame ja mitmekesistame vabatahtlikku tegevust turvalisema elukeskkonna kujundamisel.</p> <p>Suurendame kriisideks valmisolekut</p> <p>Suurendame riigiasutuste, elutähtsa teenuse osutajate, kohalike omavalitsuste valmisolekut kriisideks. Selleks suurendame eri poolte teadlikkust võimalikest ohtudest; parandame elutähtsate teenuste toimepidevust ja kaupade varustuskindlust, et kriisi ajal oleks elanike esmavajadused rahuldatud; parandame valmisolekut kriisijärgsete kahjude leevendamiseks.“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: lisasime lause "Hoidmaks korraldusorganite ja päästevõrgustiku reageerimissuutlikkuse ohtudele vastaval tasemel, muudame tehniliste ja innovaatiliste lahenduste abil turvalisust suurendavaid teenuseid mõjusamaks."</p>
<p>30. Palume peatükis „Riigivalitsemine“ (lk 27) rahvusvahelist positsiooni ja julgeolekut käsitlevas lõigus teha täiendus: „Koostöös era-, kolmanda ja avaliku sektoriga peame tõhustama meetmeid ebaseadusliku rände ennetamiseks, avastamiseks ja menetlemiseks. Seejuures tagab tugevdatud piirivalve riigi julgeolekut ning sujuvat rahvusvahelist piirivalvealast koostööd. Selleks, et Eesti riigi suhted meie partneritega oleksid terviklikud, aitame kaasa rahvusvahelise kaitse kohaldamisele kvaliteetselt ning vastavalt partneritega kokkulepitud ootustele.“</p>	<p>Osaliselt arvestatud: lisatud lause "Koostöös era- ja vabasektoriga tõhustame ebaseadusliku rände ennetamist, avastamist ja menetlemist."</p>
<p>31. Palume peatükis „Riigivalitsemine“ (lk 29) rahvusvahelist positsiooni ja julgeolekut käsitlevas lõigus teha täiendus: „Suurendame vastupanuvõimet põhiseadusliku korra ohtudele, sh hübriidohtudele ja vaenulikule mõjutustegevusele.“</p>	<p>Arvestatud.</p>

<p>32. Palume selguse huvides lisada täpsustus, kuidas ja millal on kavas „LISA 1:Valitsuse tegevuskava“ täiendamine või korrigeerimine.</p>	<p>Selgitame: strateegiat uuendatakse vajaduspõhiselt, lähtudes lk 29 toodud elluviimise iga-aastase protsessi käigus tekkinud vajadusest.</p>
<p>33. Palume selgitust, millisele allikale tugineb lk 29 toodud väide, et „Majanduskasvu väljavaated on järgnevatel aastatel tagasihoidlikud, langedes järgmise kümne aasta jooksul alla kahe protsendi tööealise rahvastiku vähenemise tõttu.“</p>	<p>Selgitame: täiendasime lauset fraasiga „muu hulgas“; Rahandusministeeriumi koostatud "Riigirahanduse väljavaade aastani 2070" on avalikustatud töödokumendina Riigikantselei veebilehel.</p>
<p>34. Teeme ettepaneku lisada Siseministeerium leheküljel 33 tegevuse „Talendipoliitika programmide arendamine (sh meetmed välisüliõpilastele)“ kaasvastutajaks .</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>35. Palume leheküljel 33 muuta tegevust: „Eesti keelest erineva emakeelega inimeste õppekorralduse nüüdisajastamine alushariduses, üldhariduskoolides, kutseõppeasutustes ja mitteformaalses õppes.“ Uus sõnastus: „Eesti keelest erineva kodukeelega inimeste eestikeelsele õppele üleviimine alushariduses, üldhariduskoolides, kutseõppeasutustes ja mitteformaalses õppes.“</p>	<p>Selgitame: Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse muutuse „F. Suurendame ühiskondlikku sidusust ja võrdseid võimalusi hariduses ja tööturul“ alla on lisatud uue tegevusena „eestikeelse hariduse arendamise plaani välja töötamine alustades alusharidusest“.</p>
<p>36. Leheküljel 35 on tegevus „varajase märkamise süsteemi arendamine elukaare ulatuses koostöös KOVidega (sh kogukonna rolli suurendamine)“. Juhime tähelepanu, et selle teema puhul oleme mõelnud ka radikaliseerumise ennetamisega seonduvat. Teeme ettepaneku lisada loendisse: „radikaliseerumise ennetamine“.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>37. Leheküljel 41 on eesmärk: „Majanduskeskkond on usaldusväärne, atraktiivne ja paindlik“. Ka meie varasem ettepanek on olnud eesmärgi sõnastusse lisada: „turvaline majanduskeskkond“. See on nüüd strateegilise sihi alla lisatud, kuid peaks olema ka tegevuskavas kirjas, kuna ühest küljest on turvaline ja usaldusväärne majanduskeskkond oluline eeldus elatustaseme tõusuks, majanduskasvuks ja samuti targa ja keskkonnasäästliku ettevõtluse soodustamiseks. Teisalt on seda vaja ühe eesmärgina rõhutada, kuna majanduse reformidele sihiks seatud uuendusmeelne majandus toob lisaks võimalustele kaasa ka uusi ohtusid, millega on tarvis tegeleda, sest vastasel korral pole võimalik teisi majandusele seatud eesmärke saavutada.</p>	<p>Selgitame: nagu viitate, oleme teie varasema kommentaari põhjal täiendanud strateegilise sihi sõnastust; Vabariigi Valitsuse Tegevuskava eesmärgid panustavad strateegiliste sihtide saavutamisse, kuid on sõnastatud lähtudes iga alalehe tegevustest.</p>
<p>38. Leheküljel 38 on kirjas tegevus „sotsiaalse ettevõtluse soodustamine“. Teeme ettepaneku tegevust laiendada ja kirjutada: „sotsiaalse ettevõtluse ja vabaühenduste omatulu teenimise soodustamine“.</p>	<p>Selgitame: Vabariigi Valitsuse Tegevuskava teemaleht "Majandus ja kliima" keskendub just ettevõtlusele.</p>

<p>39. Leheküljel 38 on tegevus „E. Lähme üle kliimanetraalsele energiatootmisele“. Teeme ettepaneku lisada energiapuuduloleku, varustuskindluse toimepidevuse aspekt eraldi alareformina peatükki „Majandus ja kliima“. See peab olema eraldi teemana kirjas ja seda ei saa käsitleda ainult seoses üleminekuga kliimanetraalsele energiatootmisele. Teeme ettepaneku lisada tegevus: „Arendused energiapuuduloleku ja varustuskindluse toimepidevuse tagamiseks“.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: täiendasime pealkirja "Lähme üle kliimanetraalsele energiatootmisele tagades energiapuuduloleku".</p>
<p>40. Leheküljel 41 on tegevus: „Kvaliteetsete ja kättesaadavate turvalisuse teenuste (avalik kord, päästeteenistus, hädaabi, elektrooniliselt õnnetustele ja ohuolukordadele reageerimine) tagamine ja lahenduste jätkusuutlikuks muutmise koostöös KOVidega“.</p> <p>Oleme nõus, et see teema peab olema kajastatud. Teeme ettepaneku sulgudes olevat sõnastust korrigeerida. Praegu on kirjas sulgudes: „avalik kord, päästeteenistus, hädaabi, elektrooniliselt õnnetustele ja ohuolukordadele reageerimine“. Kuna ohuolukordadele reageeritakse pigem siiski füüsiliselt kohale minnes, siis palume viite elektroonilisele reageerimisele kustutada ja selle asemel kasutada sulgudes sõnastust: „sh politsei, pääste, hädaabi“.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>41. Juhime tähelepanu, et leheküljel 42 kasutatud mõõdik „KOV teenustega rahulolu“ ei hinda laiemalt avalikke teenuseid, mis aga eesmärgis on sihiks võetud.</p>	<p>Selgitame: antud mõõdik peegeldab avalikke teenuseid läbi kasutaja vaate; laiem hinnang kajastub teistes mõõdikutes (nt institutsioonide usaldusväarsus).</p>
<p>42. Palume leheküljel 42 tegevuse „Riigi kui terviku teadmispõhine ja kvaliteetne poliitikakujundamine“ vastutajateks lisada kõik ministriumid, sest kõik ministriumid peavad osalema nendes tegevustes ja lähtuma mainitud põhimõtetest.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>43. Palume leheküljel 43 muuta sõna „valeinfo“ ja kasutada selle asemel „desinformatsioon“. Seda põhjusel, et antud kontekstis, kus on juttu hübriidohtudest ja vaenulikust mõjutustegevusest on korrektne termin desinformatsioon, mitte valeinfo. Desinformatsioon kui teadlikult eksitav info; väärinformatsioon kui tahtmatult eksitav info (sh inimlikud eksimused, kuulujutud, eksiarvamused, satiir, heausklikud vandenõud).</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>44. Palume leheküljel 43 palume tegevuse „Julgeoleku ja turvalisuse tagamine igas olukorras“ viienda alategevuse sõnastust muuta ja kasutada varem kasutusel olnud sõnastust: „Kiirreageerimis- ja erioperatsioonide, massiohje, isikute ja objektide kaitsmise suutlikkuse ja muutuvate julgeolekuohtudele vastavuse tagamine (sh koostöös teiste riikidega)“. Selgitus: kriisideks valmisoleku tegevuste jaoks on lisatud eraldi tegevuste loend.</p>	<p>Arvestatud.</p>

<p>45. Leheküljel 44 palume lisada tegevuse „Gloaalse eestluse edendamine ning Eesti kultuuri nähtavuse ja kättesaadavuse toetamine välismaal (sh kodanikudiplomaatia arendamine ja konsulaartenuste kättesaadavuse parandamine) eestvedajaks Välisministeeriumi kõrval ka Siseministeeriumi, kuna rahvastikuminiister vastutab üleilmse eestluse poliitikavaldkonna ja selle edendamise eest ning tegemist ei ole pelgalt kodanikudiplomaatia arendamise ja konsulaartenuste kättesaadavuse parandamisega).</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>46. Palume lisada mõõdik: „ühtses eestikeelses põhikoolis õppivate õpilaste osakaal kõikidest põhikooli õpilastest“.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega ja samamoodi moodustavad "Eesti 2035", valdkonna arengukavade ja programmide mõõdikud terviku, mistõttu on antud dokumendis välja toodud valik valdkonna olulistest näitajatest; mõõdikuid ja nende sihttasemeid uuendatakse vajaduspõhiselt.</p>
<p>47. Leiame, et rahvaarvu muutuse kordaja ei sobi rahvastiku valdkonna mõõdikuks, eriti kui selle sihttasemeks on, et rahvaarv ei vähene. Demograafiliste muutuste tõttu pole võimalik, et Eesti rahvaarv ei vähene, kui ei sea eesmärgiks massilist sisserännet. Kuna ka mõõduka sündimustõusu eeldusel ja aastase 1500 inimese sisserände puhul väheneks rahvaarv prognoosi kohaselt juba aastaks 2035 ca 20 tuhande võrra, siis tähendaks selline eesmärk sisuliselt asendusrände eesmärgiks seadmist (negatiivne loomulik iive kaetakse sisserändega). Sobivamaks eesmärgiks ja sh mõõdikuks saaks olla näiteks: „rahvaarvu vähenemine aeglustub/peatub“. Samuti sobiks lähtuda loomulikust iibest ja seada eesmärk: „negatiivne loomulik iive väheneb“. Kuna rahvaarvu kahanemise lõppemiseks pikemas vaates tuleb saavutada taastetaseme sündimus, sobiks mõõdikuks ka: „sündimus“, „summaarne sündimuskordaja“ või „lõpetatud sündimuskordaja“.</p>	<p>Selgitame: "rahvaarvu vähenemine aeglustub" on esitatud sihttasemena.</p>
<p>Sotsiaalministeerium</p>	
<p>Soovime rõhutada, et Eesti 2035, mis on aluseks ja suuniseks kõigile järgmise 15 aasta jooksul väljatöötatavatele ja rakendatavatele valdkondlikele, kohaliku tasandi jm strateegilistele dokumentidele, peab sisaldama selget sõnumit läbivate/kesksete teemade (sh säästev areng, sooline võrdõiguslikkus, võrdsed võimalused ja ligipääsetavus, regionaalareng, kliimaeesmärgid jm) arvestamise vajalikkuse kohta. Lisaks on läbivate/kesksete teemade arvestamise tagamiseks Eesti 2035 elluviimise raames esmajärjekorras vaja luua terviklik käsitlus, mis hõlmab kokkulepituid metoodikat, asjakohaseid juhiseid, tööriistu, koolitusi, toetavat nõustamist, koostööformaate, koordineerimist, järjepidevat arendust jms.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" strateegilised sihid kirjeldavad keskseid teemasid ning nendeni jõudmisesse panustavad kõik valdkonna arengukavad ja nendega seotud programmid.</p>

<p>Eesti 2035 on pikaajaline strateegia, milles endas tuleks samuti läbivaid teemasid käsitleda sama metoodika alusel nagu kõigis teisteski arengukavades ja strateegiates, s.t. konkreetse sekkumis- või tegevusvaldkonna olukorra analüüs läbiva teema vaatest, olulisemate kitsakohtade/ probleemide/ ebavõrdsuse vms väljatoomine (lõhed sotsiaalsete rühmade olukorras, regionaalne mahajäämus jms); eesmärkide seadmine ja lahenduste väljapakumine olukorra parandamiseks (muutus, mida soovitakse saavutada), näitajate valimine tulemuste mõõtmiseks ja sihttasemete seadmine, läbivasse teemasse panustamise tegevuste valik (lõhede vähendamiseks, mahajäämuse tasandamiseks vms), rakendamine, seire ja hindamine. Eesti 2035 strateegia praeguses tekstis on küll analüüsitud erinevate sotsiaalsete rühmade olukorda ja toodud välja ühiskonnas esinevaid lõhesid, sh soolise võrdõiguslikkuse, võrdsete võimaluste ja regionaalse tasakaalu aspektist. Puudu jääb aga erinevate sekkumiste raames eesmärkide seadmisest nende lõhede vähendamiseks ja valitud näitajad reeglina ei võimalda mõõta rakendatavate meetmete tulemuslikkust ühiskonnas eksisteerivate lõhede vähendamise osas (ehk panust seatud läbivate teemade eesmärkidesse).</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakse ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega, kus kavandatakse ka sekkumised ning viiakse läbi mõjude hindamine.</p>
--	--

Sotsiaalministeerium (lisa)

<p>1) Arengukava eelnõus pööratakse varasematest versioonidest enam tähelepanu inimesele ja tema heaolu toetamisele. Siiski näeme, et eelnõu praeguses sõnastuses ei suhtuta kõikidesse ühiskonnagrupidesse võrdselt. Kooskõlastamisele saadetud versioonis kirjeldatakse inimest kui loovat ja ettevõtlikku ühiskonda aktiivselt panustajat, kes oma otsuseid ja valikuid elus ise teadlikult suunab. Juhime tähelepanu, et Eestis on ka nõrgemas olukorras ja haavatavaid inimesi, kes vajavad rohkem tuge selleks, et oma oskuste, soovide ja võimetega, aga ka võetud kohustuste (nt abivajava lähedase eest hoolitsemine) raames ühiskonda panustada. Kahjuks praeguses sõnastuses jääb mulje, et need, kes toimetulemiseks rohkem tuge vajavad, on ühiskonna passiivne osa, kes ei sobitu praeguse alajaotuse „Inimene“ kirjelduse alla. Palume kaotada eelnõus inimesi ebavõrdselt kohtlev sõnastus ning muuta alajaotuste „Inimene“ ja „Ühiskond“ sõnastust sellisel, et võrdselt oleksid väärtustatud kõik ühiskonnaliikmed ning vanemaalisi ja erivajadustega inimesi ei oleks käsitletud vaid „Ühiskonna“ alajaotuse juures.</p>	<p>Selgitame: leiame, et strateegia praegune sõnastus kannab piisavalt heaolu toetamise, hoolivuse ning võrdse suhtumise printsiipi. Strateegilise sihi "Inimene" kirjelduses on rõhutatud, et arukas inimene "suhtub toetavalt kõikidesse ühiskonnarühmadesse". Strateegilise sihi "Ühiskond" on ka praeguses sõnastuses rõhutatud, et Eesti ühiskond on ühtehoidev ning igaühel on võimalus eneseteostuseks koos selleks vajaliku turvavõrguga.</p>
<p>2) Palume kaaluda dokumendi kaanel ja teistel sinistel vahelehtedel alumises servas inimesi kujutavate ikoonide (pildil lapsevankriga naine ning eraldiseisvalt mees) muutmist. Sama kujutist kasutatakse lk 4 alajaotuse „Inimene“ tähisena. Arvame, et Eesti praeguse ega ka järgmise 15 aasta strateegilise vaatega ei ole kooskõlas visuaal, mis seostab väikelapsed sel moel ainult naiste/emadega ja jätab mulje, et naiste (peamine/ainus) roll ühiskonnas on seotud lastega.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>

3) Palume asendada arenguvajaduste kirjelduses (lk 7) „Hooldusvajadusega inimeste lähedaste hoolduskoormus on Eestis ligikaudu 47 000 inimesel ning siin esineb sooline eripära“ sõna eripära sõnaga erinevus või lõhe.	Arvestatud.
4) Arenguvajaduste kirjelduse alajaotuses „Ühiskond ja võimalused“ (lk 8) on varasem lause „Sidususe suurendamiseks on vaja kujundada inimeste väärtushinnanguid kõiki ühiskonnarühmi toetavaks ning mitmekesisust väärtustavaks“ asendatud lausega „Sidususe suurendamiseks on ka oluline, et ühiskonna iga liige tunneks end toetatuna ja väärtustatuna“. Palume naasta endise sõnastuse juurde, mis kannab endas selgemat riigipoolse tegutsemise, olukorra muutumisele aktiivselt kaasa aitamise vajadust.	Selgitame: sõnastus on kujunenud mitme ministeeriumi sisendi põhjal.
5) Lk 7 viimase lõigu osas teeme ettepaneku siduda lahti üldhooldusteenuse eest tasumine keskmisest pensionist ning pühendada vanemaealiste vaesusele, mis on ELi kõrgeim, eraldi lõik. Eakate vaesus ning pensionide madal asendusmäär on oluliselt laiem ühiskondlik probleem kui pensioni piisavus hooldekodu koha eest tasumiseks. Pikaajalise hoolduse puhul on lahendamist vajavaks probleemiks see, et hooldekodus pakutava üldhooldusteenuse eest tuleb hooldataval või tema pereliikmel tasuda ca 80%, mis sageli käib inimestele või nende lähedastele üle jõu. Lisaks palume korrigeerida lauset „Samal ajal moodustab keskmine netovanaduspension keskmisest netopalgast 41% (2019. aastal).“ järgmiselt: Keskmine netovanaduspension moodustab keskmisest netopalgast 41% (2019. aastal).	Osaliselt arvestatud: lähtudes dokumendi üldistusastmest pole mõistlik lõiku lisada; lause sõnastust on muudetud.
6) Palume vajaliku muutuse „ Kujundame tervikliku rahvastiku- ja perepoliitika eesti rahva kestlikkuse tagamiseks“ (lk 21) pealkirja täiendada järgmiselt: Kujundame tervikliku rahvastiku- ja perepoliitika eesti rahva kestlikkuse ja heaolu tagamiseks.	Arvestatud.
Sama muutuse sisuteksti viimast lauset palume korrigeerida ja täiendada järgmiselt: Laste heaolu tagamiseks töötame välja lahendused, mis toetavad positiivset vanemlust ja aitavad ennetada laste väärkohtlemist, loome vanematele riiklikke teenuseid ja toetusi hõlmavad ühtsed info- ja suhtluskanalid, uuendame lastekaitsekorraldust ja erivajadusega laste tugisüsteemi, tagades laste vajaduste tervikliku hindamise ja toe pakkumise, töötame välja teenused kompleksprobleemidega lastele ning jätkame üleminekut perepõhisele hooldusele.	Osaliselt arvestatud: loetelu on üldosas täiendatud lühendatud kujul, detailsem loetelu on toodud Vabariigi Valitsuse Tegevuskavas.
7) Teeme ettepaneku muuta lk 22 esimest lauset järgmiselt: Laiendame erinevaid tõenduspõhiseid ennetus- ja sotsiaalprogramme, mis aitavad ära hoida ja vähendada koolikiusamist, töökohal kiusamist või ahistamist, lähisuhte- ja seksuaalvägivalda, samuti vähendada riskikäitumist, suurendada teadlikkust ning hoida ära äärmusliku käitumist.	Arvestatud.
8) Palume kasutada lk 22 vajaliku muutuse „Lõimime tervishoiu- ja sotsiaalteenused inimkeskselt“ sisutekstis tervise- ja sotsiaalteenuste asemel tervishoiu- ja sotsiaalteenused.	Arvestatud.

<p>9) Palume lk 23 vajaliku muutuse „Parandame erivajadustega inimeste heaolu ja ühiskondlikku aktiivsust ning pikaajalise hoolduse süsteemi“ esimese lause mõte sisulisemalt lahti kirjutada. Hetkel on keeruline aru saada, mis tegevusi planeeritakse ja kes on sihtrühm. Samuti palume korrigeerida eelviimast ja viimast lauset järgmiselt: Arendame hooldusteenuseid, mis võimaldavad saada hooldus- ja tugiteenuseid eelkõige kodus ja kogukonnas, investeerime taristu kaasajastamisse ning toetame tehnoloogia ja innovaatiliste lahenduste kasutamist sotsiaalsektoris. Selleks suurendame koolituste ja töökohapõhise õppe kaasabil pikaajalise hoolduse valdkonna töötajate hulka ning tõstame töötajate kvalifikatsiooni.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>10) Dokumendi lisa 1 on muutuse „A.“ all (lk 34) toodud „Ühiskondlike hoiakute soodustamine põlvkondadevahelist solidaarsust väärtustavaks ning vanemaealiste inimeste ühiskondliku aktiivsuse toetamine (nt maksu- ja õigussüsteem, mis toetaks vanemaealiste tööturul jätkamist, vanemaealiste ulatuslikum panustamine vabatahtlikku tegevusse).“ Palume sõna solidaarsust asendada sõnaga sidusust. Lisaks palume tähelepanu pöörata, et see on üks väheseid kohti strateegias, kus on toodud näited, mida peaks olukorra parandamiseks tegema. See omakorda tekitab küsimuse, kas praegune õigusraamistik ei toeta vanemaealiste töötamist ning kas on tehtud otsused muuta maksusüsteemi vastavalt.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>11) Dokumendi Vabariigi Valitsuse muutuse „E.“ osas (lk 35) palume täiendada viimast lauset järgmiselt: Haigla- ja tervishoiuasutuste võrgu ning hoolekandeesutuste nüüdisajastamine.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>12) Dokumendi lisa 1 muutuse „G.“ juures (lk 35) on ühe tegevusena toodud pensionireformi elluviimine jätkusuutliku pensionisüsteemi tagamiseks. Eespool sisutekstis (lk 23) on sotsiaalkaitse korralduse uuendamise all kirjas, et „Tagame pensionisüsteemi jätkusuutlikkuse ja pensionäride heaolu.“, see mõte peaks ka siin kajastuma. Seetõttu palume korrigeerida muutuse „G.“ juures toodud tegevuse sõnastust järgmiselt: Pensionireformi elluviimine, et tagada jätkusuutlik pensionisüsteem ja pensionäride heaolu (sh soodustingimustel pensionide reformimine, tööandja pensioni soodustamine, inimeste finantsteadlikkuse parandamine).</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>13) Dokumendi lisa 1 muutuse „H.“ all (lk 36) palume täiendada „Pikaajalise hoolduse valdkonna tööjõu suurendamine (sh uute spetsialistide koolitamine, täiendkoolituste läbiviimine ja töökohapõhise õppe pakkumine)“ sõnastust järgmiselt: Pikaajalise hoolduse valdkonna tööjõu suurendamine ja kvalifikatsiooni tõstmine (sh uute spetsialistide koolitamine, täiendkoolituste läbiviimine ja töökohapõhise õppe pakkumine).</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>14) Palume dokumendi lisa 2 sissejuhatava lõigu lauses „Kus vähegi võimalik, esitatakse andmed ka vanuse, soo, haridustaseme ning piirkonna kaupa“ välja tuua ka rahvuse/emakeele tunnus.</p>	<p>Arvestatud.</p>

<p>15) Palume lisada „Oskused ja tööturg“ teemale neljas mõõdik „Sooline palgalõhe“. 2019. aastal oli sooline palgalõhe Eestis Statistikaameti andmetel 17,1%. EL-tasandi võrdlust võimaldava Eurostati näitaja kohaselt oli sooline palgalõhe Eestis 2018. aasta esialgetel andmetel 22,7%. 2035. aasta sihiks oleks asjakohane seada Statistikaameti andmete kasutamise korral 5%, Eurostati andmete kasumise korral aga 7%.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>16) Arenguvajaduste kirjelduses on olulisemad lõhed erinevate ühiskonnarühmade vahel küll välja toodud, kuid näitajate alg- ja sihttasemete esitamisel neid arvesse võetud ei ole, samuti ei ole seatud sihte ühiskondlike lõhede vähendamiseks. Positiivseks erandiks on näitaja „Tervena elatud eluaastad“. Palume seal, kus asjakohane (nt tunnuse järgi lõhe kas suur või suurenev), lisada soo, vanuse ja rahvuse lõikes andmed näitajate algtasemetele ning seada sarnaselt mõõdikule „Tervena elatud eluaastad“ eesmärgid lõhede vähendamiseks erinevate ühiskonnarühmade olukorras. Näiteks, võttes arvesse, et 2018. aastal moodustasid mehed umbkaudu 75% vigastussurmade ohvritest on asjakohane ja oluline seada mõõdiku „vigastuste, mürgistuste ja teatavate muude välispõhjuste toime tagajärjel hukkunute arv 100 000 elaniku kohta“ sihttasemele sooline mõõde, s.t. soopõhine eesmärk. Soolise mõõtme lisamine on soolise lõhe tõttu olukorras (kajastatud ka strateegia arenguvajaduste kirjelduses lk 7) kahtlemata asjakohane ja oluline ka mõõdiku „suure hoolduskoormusega (20 ja enam tundi nädalas) 16-aastaste ja vanemate inimeste osakaal“ puhul. Hoolduskoormuse sooliselt võrdsema jagamise toetamine on ka üks VV tegevuskava eelnõus märgitud tegevustest. Soolise mõõtme lisamine on asjakohane ka teiste mõõdikute puhul, mis käsitlevad olukorda, kus sooline lõhe on suur ja/või suurenev, mistõttu on meetmete valikul ja elluviimisel vajalik lisaks üldiste näitajate parandamisele vähendada ka soolist lõhet. Mõõdikute alg- ja sihttasemetes soolise mõõtme esitamine aitab paremini silme eest hoida ka soolise lõhe vähendamise vajadust.</p>	<p>Selgitame: mõõdikute iga-aastaselt jälgimisel kaardistatakse soovitud sihttaseme saavutamine muu hulgas ka soolises lõikes. Peame otstarbekaks, et "Eesti 2035" seab näitajatele üldisemad sihttasemed ning detailsemad eesmärgid (sh soolised, piirkondlikud jne) on seatud pigem valdkonna arengukavade või nende programmide tasemel.</p>
<p>17) Dokumendi lk 47 (mõõdikute lk 3) on elukeskkonna all ühe mõõdikuna toodud vigastussurmade arv 100 000 elaniku kohta. Palume korrigeerida sihttasest, hetkel on märgitud ≤31,7% – protsendimärk on üleliigne.</p>	<p>Arvestatud.</p>

Eesti Linnade ja Valdade Liit

1. Tõsta kohaliku omavalitsuse tulubaasi võimekust (strateegias või valdkonna tegevuskavas);	Selgitame: Vabariigi Valitsuse Tegevuskavas on tegevus "Riigi, KOVide ülesannete ja rahastamise ülevaatamine, suurendades kohalike omavalitsuste rolli detsentraliseerimise ja piirkondliku koostöö edendamise kaudu."; rahastusotsused tehakse riigi eelarvestrateegia protsessis.
2. Vaadata üle riigi, kohaliku omavalituse ülesanded ja rahastamise põhimõtted (strateegias või valdkonna tegevuskavas);	Selgitame: teema on käsitletud peatükis "Vajalikud muutused Eestis" ja Vabariigi Valitsuse Tegevuskava teemakimbus "Parandame riigi ja KOVi teenuste kvaliteeti ja kättesaadavust ning korrastame vastutuse jaotumise".
3. Jätkata kohaliku omavalituse üksuste võimestamist ja tulubaasi taastamist;	Selgitame: teema on avatud arenguvajaduste peatükis ("Riigivalitsemist ja avalike teenuste pakkumise kvaliteeti aitab inimeste ootustele vastavaks muuta keskvalitsuse, kohaliku omavalitsuse üksuste ja kogukondade koostöö ja ulatuslikum avalikkusega konsulteerimine inimeste vajadustest lähtuvate lahenduste leidmisel, selge rollijaotus nende elluviimisel ning kohaliku omavalitsuse üksuste finantsvõimekuse tagamine.") ning peatükis "Vajalikud muutused Eestis" ja Vabariigi Valitsuse Tegevuskavas teemakimbus "Parandame riigi ja KOVi teenuste kvaliteeti ja kättesaadavust ning korrastame vastutuse jaotumise".
4. Eelnõus (lk 6 lõikes 5) on märgitud, et „Rahvastikumuutused nõuavad nii kestlikku rahvastikupoliitikat, toetavat keskkonda pakkuvat laste-, noorte-, haridus- ja pere- ning tervisepoliitikat...“. Leiame, et kuna toetav keskkond on vajalik ka vanemaealiste poliitika kujundamiseks, siis lisada viidatud loetelusse sõna „vanemaealiste“;	Arvestatud.

<p>5. Peatükis „Kultuuriruum ja elukeskkond“ (lk 11, lõikes 3) rõhutatakse, et sarnaselt kultuuriruumiga peab ka elukeskkond olema väärtuslik ja antakse ülevaade, et Eestis suureneb väljaspool keskusi asustamata ning halvas seisukorras eluruumide hulk (sealhulgas on avariilises või halvas seisukorras kolmandik Eesti ehituspärandist) ja tehakse ettepanek, et Eesti pärandi hoidmiseks ning inimeste jalgsi liikumise soodustamiseks on võimalusel vaja tihendada ajaloolisi linnakeskusi. Oleme seisukohal, et antud juhul ei ole linnakeskuste arendamise välja toomine kohane, sest just väljaspool keskusi suureneb asustamata ja halvas seisukorras eluruumide hulk. Eesmärk peaks olema ühtlase regionaalpoliitika toetamine, et väärtuslik eluruum oleks tagatud ka külades ja hajaasustustes. Eraldi tähelepanu pööramine linnasüdamikele soodustab veelgi rahvastiku koondumist linnadesse. Pärandit aitaks hoida näiteks ka tähelepanu pööramine taluarhitektuuri toetamisele. Rehielamud, mis on Eesti arhitektuuripärandi üks olulisemaid saavutusi, on tänapäeval väga halvas seisukorras ja nende korrastamine vajab riigi tuge;</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>6. Peatükis „Tervis ja sotsiaalkaitse“(lk 21 lõikes 2) tuuakse välja vanemaealiste inimeste ühiskondliku aktiivsuse ja tööturul jätkamise toetamise vajadus. Leiame, et vanemaealiste teema vajaks spetsiifilisemat lähenemist nt tuleks tähelepanu pöörata elulõputeenuste arendamisele, mitte keskenduda ainult eakate tööturul hoidmisele. Välja tuleks tuua esmasandi tervishoiuteenuste sh perearstiteenuse kättesaadavuse tagamine sõltumata elukohast ja tervishoiuteenuste kättesaadavuse tagamine ka ravikindlustuseta inimestele. Teenuste kättesaadavuse tagamine ja varase sekkumise süsteemi arendamine aitaks kaasa terviseriskide vähendamisele.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: viidatud teksti ja Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse on lisatud väärrika vananemise toetamine.</p>
<p>Eesti Pank</p>	
<p>Strateegias on nimetatud, et Eesti majandusarengu seisukohast on oluline, et töövõime kasv oleks kiirem kui majanduskasv. Sellega öeldakse, et loodavast lisandväärtusest peab püsivalt järjest suurema osa minema ettevõtlustulukuks ja järjest väiksem osa palgatuluks. Pikaajaliselt peaks töövõime kasv ning majanduskasv käima käsikäes.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Möödikute valik edusammude hindamiseks võiks olla praegusest mitmekesisem. Kuna eelnõus on viseeritud mitmeid möödikuid, mille puhul on metoodika alles välja töötamisel, siis puudub kindlus, et valituks osutub piisavalt usaldusväärne näitaja. Mitme möödiku puhul on oodatav sihttase praegusega võrdne või lubatud on isegi nõrgem väärtus, mis rangelt võttes ei markeeri edasiminekut. Juhtudel, kui Eesti arengu möödik on kõrvutatav Euroopa Liidu keskmise näitajaga, siis võiks selle konteksti loomiseks ja Eesti edusammude kõrvutamiseks esile tuua.</p>	<p>Selgitame: möödikud on valitud koostöös vastutavate ministriumitega ning moodustavad terviku valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmide möödikutega; uute möödikute metoodika on välja töötamisel koostöös Statistikaametiga ning avaldatakse Riigikantselei veebilehel; möödikuid ja nende sihttasemeid uuendatakse vajaduspõhiselt.</p>

Riigikogu Kantselei

<p>Strateegias ei ole käsitletud Covid-19 mõjusid erinevatele valdkondadele. Selle üldosas (lk 7) toodud teave nakkushaiguste ilmumise, leviku ning epideemiateks ja pandeemiateks kujunemise ohu suurenemise kohta ei ole muutunud olukorda arvestades piisav. Palun kaaluda strateegia täiendamist tekkinud teadmiste pinnalt.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" tekst on viirusepuhangu praeguseks teadaoleva mõju ja proovikivide põhjal täiendatud, kuid detailsemad tegevused lisatakse Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse vajaduspõhiselt selle uuendamisel.</p>
<p>Nii strateegia üldosas (lk 4 ja 30) kui ka seletuskirjas (lk 2) märgitakse, et „Eesti 2035“ on Riigikogu ja Vabariigi Valitsuse koostööstrateegia. Selguse huvides võiks muuta antud lause sõnastust järgmiselt: Strateegia "Eesti 2035" pikaajaliste sihtide saavutamiseks teevad Riigikogu ja Vabariigi Valitsus koostööd. Põhjendus: „Eesti 2035“ näol on tegu riigi arengustrateegiaga, mitte kahe institutsiooni koostöö omaga. Praeguses sõnastuses võib seda tõlgendada erinevalt. Ühtlasi palume selgitada, miks ei ole kõnealune strateegiline arengudokument poliitika põhialuste formaadis. Viimane võimaldaks Riigikogul enam kaasa rääkida ja vajaduse korral muudatusi teha.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: uus sõnastus "„Eesti 2035“ on Riigikogu ja Vabariigi Valitsuse koostööd toetav strateegia ..."</p>
<p>Strateegia elluviimise osas (lk 30) on toodud, et vähemalt kord aastas peab iga valitsuse liige Riigikogus ettekande, kus annab ülevaate oma vastutusvaldkonna tegevustest. Peaminister peab Riigikogus ettekande nii pärast riigi eelarvestrateegia kui ka riigieelarve esitamist parlamendile. Riigieelarve ülevaatele eelneb selle peamiste teeside tutvustamine Riigikogu komisjonides. Selleks, et parlamendi tööd paremini planeerida ja koostöö oleks efektiivsem, oleme tänulikud, kui arvestate järgmiste Riigikogu Kantselei ettepanekutega. Ministrite ettekanded oma vastutusvaldkonna tegevustest võiksid toimuda Riigikogus riigi eelarvestrateegia planeerimise etapis (näiteks märtsis või aprillis) ja sellele eelnevad arutelud Riigikogu komisjonides võiksid jääda perioodile jaanuar kuni märts. Ettekannetele ja aruteludele peaksid omakorda eelnema kirjalikud ülevaated või teesid.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>

Riigi pikaajalise arengustrateegia "Eesti 2035" eelnõu avaliku konsultatsiooni kokkuvõte

Eesti Haiglate Liit

<p>Leiame, et strateegia sisaldab olulisi eesmärke, mis on Eesti arenguks vajalikud. Tervisevaldkonna ja haiglavõrgu seisukohalt sooviksime siiski strateegiat täiendada mõnede punktidega, mida võiks strateegia dokumendis põhjalikumalt käsitleda.</p> <p>Oleme nõus, et rahvastikumuutused nõuavad nii kestlikku rahvastikupoliitikat, toetavat keskkonda pakkuvat laste-, noorte-, haridus- ja pere- ning tervisepoliitikat, suurt tööhõivet soodustavate meetmete arendamist, eakate tööelu kestuse pikendamist, sisserännanute sihipärasest lõimimist Eesti keele- ja kultuuriruumi, Eestis elavate inimeste ja rahvuskaslaste osalemist ühiskondlikes ja kultuurilistes tegevustes kui ka sobivate tervishoiu- ja sotsiaalteenuste tagamist (lk 6). Samas sooviksime näha dokumendis konkreetsemaid meetmeid, mõõdikuid ja lahendusettepanekuid püstitatud eesmärkideni jõudmiseks.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>Tervishoiu- ja sotsiaalteenuste osutamise tagamiseks peab olema ka piisavalt erinevate erioskustega spetsialiste ning teenused peavad olema regionaalselt mõistlikult ja ühtlaselt tagatud.</p> <p>EHL toetab strateegilist sihti, mille tulemusena on hooliv ühiskond tähelepanelik ja ühtehoidev ning tagatud on selleks vajalik tugivõrk (lk 16). Soovime siin täpsustada, et tugivõrgu loomiseks on vajalik ka piisava tööjõuressursi planeerimine. Lisaksime EHL poolt ühiskonna strateegilise sihi mõõdikuks, et tagatud on vajalik tööjõuressurss ning sotsiaal- ja tervishoiuteenuste ressursside planeerimine on korraldatud. Teenuste osutamiseks on vajalikud nii kõrgkvalifitseeritud spetsialistid kui ka teised meeskonna liikmed.</p>	<p>Selgitame: vajaliku tööjõuressursi tagamine on tervishoiusektoris võtmetähtsusega ning seetõttu on ka tegevuskavas "Riigivalitsemise" alalehel vajaliku muutuse A „Suurendame valitsemise ühtsust ja tagame sujuva riigi toimimise“ all ette nähtud tegevus „Riigile vajalike oskustega töötajate (nt õpetajad, tervishoiutöötajad, päästjad, politsei, vanglateenistujad) ja ametnike tagamine Eesti erinevates piirkondades“.</p>
<p>Elukeskkonna strateegilise sihtide (lk 17) juurde sooviksime lisada ka teenuste regionaalse kättesaadavuse tagamise, et oleks arvestatud kõikide inimeste vajadustega erinevates valdkondades. Leiame, et elukeskkonnaga rahulolu tagamiseks on oluline, et igale Eesti inimesele oleks tagatud teenuste kättesaadavus.</p>	<p>Selgitame: teenuste regionaalne kättesaadavus on seatud sihiks riigivalitsemise sihi „Eesti on inimesekeskne riik“ juures, kus siht on sõnastatud järgmiselt: „Avalikud teenused on kvaliteetsed ja kättesaadavad sõltumata elukohast ning suurendavad inimeste heaolu ja turvalisust.“</p>
<p>EHL peab eelpool toodud probleemistiku lahendamiseks äärmiselt oluliseks ka kõrghariduse kvaliteedi ja kättesaadavuse parendamist ning rahastamismudeli ülevaatamist (lk 20). Vajaliku tööjõuressursi tagamiseks on vajalik hoida kvalifitseeritud töötajate koolitustaset ning korraldada koolitust selliselt, et spetsialistid asuksid tööle üle Eesti ning mitte ainult tömbekeskustesse.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>

<p>Teeme ettepaneku täiendada lisas 1 tervise ja sotsiaalkaitse eesmärki ning sõnastada see järgmiselt: Eesti tervise-, töötervishoiu- ja sotsiaalkaitseüsteem on lõimitud, inimesekeskne ja jätkusuutlik ning kättesaadav kõikidele Eesti elanikele.</p>	<p>Selgitame: eesmärk on kajastatud Vabariigi Valitsuse Tegevuskava "Riigivalitsemise" alalehe tegevusena „Avalikud teenused on kvaliteetsed, etteaimavad ja kättesaadavad igas piirkonnas, tagades inimeste põhiõigused“.</p>
<p>Palume lisada tegevuskavva ka tegevus „Teenuste regionaalse kättesaadavuse tagamiseks meetmete väljatöötamine“.</p>	<p>Selgitame: Vabariigi Valitsuse Tegevuskava "Riigivalitsemise" alalehel on vajaliku muutuse B „Parandame riigi ja KOVi teenuste kvaliteeti ja kättesaadavust ning korrastame vastutuse jaotumise“ all ette nähtud tegevused „Teenuste kättesaadavuse parandamine sõltumata asukohast“ ja „Regionaalse ebavõrdsuse vähendamine ning KOVide haldus- ja arendusvõimekuse tugevdamine“, mis panustavad samuti regionaalse kättesaadavuse tagamisele.</p>
<p>Strateegiadokumendist tulenevalt saame aru, et mitmed mõõdikud on veel väljatöötamisel. EHL teeb ettepaneku lisada järgmised mõõdikud: Tervise- ja sotsiaalvaldkonna kõrgharidus on heal tasemel ja kättesaadav kõikidele. Tervishoiu- ja sotsiaalteenused on kvaliteetsed ja ühtlaselt kättesaadavad kõikidele Eesti elanikele.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" koostamisel on lähtutud põhimõttest, et kajastatakse vaid kõige peamised valdkonna näitajad ning detailsemad mõõdikud on otstarbekas kajastada valdkonna arengukavades ja nende programmides.</p>
<p>Eesti Kaubandus-Tööstuskoda</p>	
<p>Nimelt on tekstis (lk 9) kirjas, et Maailmapanga Doing Business edetabel toob esile mitu Eesti arenguvõimalust. Muu hulgas on toodud välja, et Eesti positsioon on nõrk väikeaktsionäride huvide kaitses. Meie ettepanek on jätta väikeaktsionäride osa tekstist välja mitmel põhjusel. Esiteks on ettevõtete tagasiside näidanud, et väikeaktsionäride kaitse ei ole Eestis ettevõtlikuskeskkonna kõige olulisemate kitsaskohtade seas. Eestis on mõned üksikud kaasused seoses väikeaktsionäride kaitsega, kuid seetõttu ei ole vaja hakata seadust muutma. Teiseks ei ole meieni jõudnud tagasisidet ka välisinvestoritelt, et väikeaktsionäride liiga väikse kaitse pärast ei ole nad nõus Eestisse investeerima. Väikeaktsionäride liiga tugev kaitsmine, näiteks sunddividendide kehtestamine, võib hoopis avaldada negatiivset mõju meie ettevõtlikuskeskkonnale. Kuna strateegia on väga suure abstraktsuse tasemega, siis tuleks strateegias välja tuua vaid kõige suuremad murekohad ning väikeaktsionäride kaitse sellesse ringi meie hinnangul ei sobitu.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: täiendasime sõnastust "Nõrgemad on Eesti positsioonid väikeaktsionäride huvide kaitses. Näiteks vajavad töhustamist maksejõuetusega seotud lahendused."</p>

Eesti Keskkonnaühenduste Koda

<p>1) laiendada kliimamõju teemat ka väljapoole energeetikasektorit; lisada kliimanetraalsele energiatootmisele üleminekuks aastaarv 2035.</p>	<p>Selgitame: kliimamõjude teema on käsitletud dokumendis läbivald, sh aluspõhimõtetes, millest lähtuvad kõik strateegilised sihid ja vajalikud muutused, on öeldud: "Aastaks 2050 on Eesti konkurentsivõimeline, teadmispõhise ühiskonna ja majandusega kliimanetraalne riik, kus on tagatud liigirikas elukeskkond ning valmisolek ja võime kliimamuutuste põhjustatud ebasoodsaid mõjusid vähendada ja positiivseid mõjusid parimal viisil ära kasutada. Säästva arengu eesmärkide elluviimise eelduseks on kultuuri-, sotsiaal-, keskkonna- ja majandusvaldkonna kooskõlaline arendamine."; eesmärk lähtub Euroopa Liidus kokku lepitud eesmärgist.</p>
<p>2) lisada elurikkuse mõõdikud;</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega ja samamoodi moodustavad "Eesti 2035", valdkonna arengukavade ja programmide mõõdikud terviku, mistõttu on antud dokumendis välja toodud valik valdkonna olulistest näitajatest; mõõdikuid ja nende sihttasemeid uuendatakse vajaduspõhiselt.</p>
<p>3) viidata Euroopa Liidu strateegiale "Talustaldrikule", tuues sisse ka mahetoidutootmise käsitluse. Toidukoostisest ja märgistusest ning toiduohutusest on strateegias juttu, nende teemade kõrval on oluline ka mahetootmine.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega; Vabariigi Valitsuse Tegevuskava uuendatakse</p>
<p>4) lisada strateegiasse Euroopa Liidu elurikkuse strateegia eesmärgid, nt territooriumi kaitse alla võtmise, mahepõllumaa pindala jne osas.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" praeguses sõnastuses on viide üldistatult ("Eesti 2035" on lõimitud Euroopa poolaasta majanduskoordinatsiooniga, see on aluseks Euroopa Liidu (EL) vahendite planeerimisel ning annab suuna üleilmsete säästva arengu eesmärkide elluviimiseks Eestis. ").</p>

<p>5) luua strateegias seoses Euroopa Roheleppe 10 sammuga:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Climate ambition ✓ Clean, affordable and secure energy ✓ Industrial strategy for a clean and circular economy ✓ Sustainable and smart mobility ✓ Greening the Common Agricultural Policy / 'Farm to Fork' Strategy ✓ Preserving and protecting biodiversity ✓ Towards a zero-pollution ambition for a toxic free environment ✓ Mainstreaming sustainability in all EU policies ✓ The EU as a global leader ✓ Working together – a European Climate Pact <p>Osaliselt on need sammud strateegias kajastatud, kuid võiksid kõik kajastamist leida, sh ka nt taimekaitsevahendite teema (toxic free environment).</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" praeguses sõnastuses on viide üldistatult ("Eesti 2035" on lõimitud Euroopa poolaasta majanduskoordinatsiooniga, see on aluseks Euroopa Liidu (EL) vahendite planeerimisel ning annab suuna üleilmsete säästva arengu eesmärkide elluviimiseks Eestis.).</p>
<p>Lisada lk 10: Samas on intensiivse raie läbi kiiresti muutumas metsade liigiline ja vanuseline koosseis.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>Kustutada lk 11: (sh Via Baltica ja Rail Baltic)</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>Muuta lk 12: Otsused peavad baseeruma parimal teadmisel, parandama peab riigi võimekust tellida teadusuuringuid ja kaasata teadlasi poliitikakujundamisse.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: täiendasime sõnastust ("Parandama peab riigi võimekust kasutada teadusuuringuid vajalike muutuste esilekutsumiseks ...").</p>
<p>Asendada lk 14 ja mujal: "Mitmekesine looduskeskkond ja kvaliteetne elukeskkond".</p>	<p>Selgitus: strateegilised sihid on laiapindselt läbi räägitud ja kokku lepitud ning moodustavad aluspõhimõtetega terviku.</p>
<p>Lisada säästva arengu lähenemisel põhinev joonis (vt allpool).</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>Lisada aluspõhimõtetesse ning vastavatesse mõõdikutesse EL elurikkuse strateegia põhilised eesmärgid: 30% maa- ja veealade kaitse alla, sh 10% range kaitse alla võtmine; mahepõllumajanduse kavandatav pindala 25% põllumajandusmaast (meie nägemuses võiks selle eesmärgi osas olla ambitsioonikam – 50%); 50%-ne pestitsiidikasutuse vähendamine ülejäänud põllumaal (meie nägemuses võiks ka selle eesmärgi osas olla ambitsioonikam – 80%)</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega ja samamoodi moodustavad "Eesti 2035", valdkonna arengukavade ja programmide mõõdikud terviku, mistõttu on antud dokumendis välja toodud valik valdkonna olulistest näitajatest; mõõdikuid ja nende sihttasemeid uuendatakse vajaduspõhiselt.</p>

<p>Muuta lk 16: Kohalike ressursside väärimine on kasvanud ja loodusvarade jätkusuutlikul kasutamisel lähtutakse elurikkuse säilimise vajadusest ning arvestatakse sotsiaal-majanduslike mõjudega.</p>	<p>Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet.</p>
<p>Lk 24 Lisada "Majandus ja kliima" alla täiendav alateema "Paneme aluse kliimaneutraalsuse saavutamisele aastaks 2050", milles käsitleda lisaks energiatootmisele ka teisi sektoreid, mis vajavad muutusi kliimaneutraalsusele üleminekul, nt maakasutus, transport jmt.</p>	<p>Selgitame: üldosa peatükk "Vajalikud muutused Eestis" on koostatud ministeeriumite poolt Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse lisatud tegevuste põhjal; Vabariigi Valitsuse uuendatakse vajaduspõhiselt.</p>
<p>Lk 24 Lisada järgmiseks lause: Tagame keskkonnaga seotud masinloetavate avaandmete kättesaadavuse, et ka kodanikud ise saaks ettevõtluse üle järelvalvet teostada.</p>	<p>Selgitame: avaandmed on käsitletud Vabariigi Valitsuse Tegevuskava alalehel "Riigivalitsemine".</p>
<p>Lisada lk 24 Püüdleme ühtlasi summaarse materjalikasutuse vähendamise poole.</p>	<p>Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet.</p>
<p>Lisada lk 24: Lähme üle kliimaneutraalsele energiatootmisele hiljemalt aastaks 2035</p>	<p>Selgitame: konkreetse ajalise tärimini seab valdkonna arengukava. Lisaks peab sellele eelnema energiaga varustamise alternatiivide kaalumise ja valikute tegemine, et saaks hinnata, mis ajaks on majanduslikult ja tehniliselt võimalik kliimaneutraalsele energiatootmisele üleminek.</p>
<p>Lisada lk 24: Kliimaneutraalsuse saavutamine aastaks 2050 nõuab eri valdkondades läbimõeldud tegevusi süsinikuheiteemissiooni vähendamiseks ja süsiniku sidumise suurendamiseks.</p>	<p>Selgitame: valdkondadeülesus on kajastatud aluspõhimõtetes ("Aastaks 2050 on Eesti konkurentsivõimeline, teadmispõhise ühiskonna ja majandusega kliimaneutraalne riik, kus on tagatud liigirikas elukeskkond ning valmisolek ja võime kliimamuutuste põhjustatud ebasoodsaid mõjusid vähendada ja positiivseid mõjusid parimal viisil ära kasutada. Säätva arengu eesmärkide elluviimise eelduseks on kultuuri-, sotsiaal-, keskkonna- ja majandusvaldkonna kooskõlaline arendamine.").</p>

<p>Muuta lk 25 Lisaks kaardistame maavarad ning võimaldame nende kasutust sotsiaalselt ja keskkonnakaitseliselt põhjendatud ulatuses.</p>	<p>Selgitame: üldosa peatükk "Vajalikud muutused Eestis" on kokkuvõtte Vabariigi Valitsuse Tegevuskavast, kus on välja toodud ka alategevused (sh on praeguses sõnastuses "jätkusuutlik kasutamine"): Maavarade kaardistamine ja jätkusuutlik kasutamine:</p> <ul style="list-style-type: none"> • maapõueressursside teaduspõhine, riigi majanduskasvule ja ressursitõhususele kaasa aitav keskkonnahoidlik ning inimeste tervist säilitav haldamine ja kasutus • uute maavarade kasutuselevõtmisega seotud uuringud, kasutusvõimaluste analüüs ja sellega seotud keskkonnariskide analüüsimine • kaevandamisel riigi huvi kindlaksmääramine ruumiliselt (sh maakondade teemaplaneeringud kaevandamise suunamiseks).
<p>Muuta lk 25 territoriaalse õiglase ülemineku kava</p>	<p>Selgitame: kõiki teenuseid ei rahastata ilmselt õiglase ülemineku vahenditest.</p>
<p>Lk 26 Kustutada eraldi alajaotusena ja sisu integreerida eelmise temaatilise kimbu alajaotusega, mille soovitasime lisada „Paneme aluse kliimaneutraalsuse saavutamisele aastaks 2050“</p>	<p>Selgitame: üldosa peatükk "Vajalikud muutused Eestis" on koostatud ministriumite poolt Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse lisatud tegevuste põhjal; Vabariigi Valitsuse uuendatakse vajaduspõhiselt.</p>
<p>Lk 26 asendada: Transpordisektori kujundamine peab olema kantud eesmärgist saavutada üldine kliimaneutraalsus hiljemalt aastaks 2050.</p>	<p>Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet.</p>
<p>lk 32, 34, 37, 40, 42 Jätta välja soovitud muutuste all toodud mõõdikud</p>	<p>Selgitame: Lisa 2 Mõõdikud loetleb aluspõhimõtete ja strateegiliste sihtide mõõdikud (nimetatud dokumendi üldosas) ja vajalike muutuste mõõdikud (kirjeldatud Vabariigi Valitsuse Tegevuskavas).</p>
<p>Lk 24 Lisada muutusena</p> <ul style="list-style-type: none"> • mahetoidutootmise toetamine ja soodustamine • EL strateegia "Talust taldrikule" põhimõtete järgimine 	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega; Vabariigi Valitsuse Tegevuskava uuendatakse</p>
<p>Lk 37 Jätta ära sõna "paremaks"</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>

Lk 37 kustutada süsinikdioksiidi kogumise jm	Arvestatud.
Lk 39 Lisada uus ajalaotus "Paneme aluse kliimaneutraalsuse saavutamisele aastaks 2050," kuhu ümber tõsta kliimat puudutavad tegevused nt ruumi ja transpordi osade alt.	Selgitame: üldosa peatükk "Vajalikud muutused Eestis" on koostatud ministeeriumite poolt Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse lisatud tegevuste põhjal; Vabariigi Valitsuse uuendatakse vajaduspõhiselt.
Lk 38-39 lisada "hiljemalt aastaks 2035", asendada "õiglase ülemineku strateegia", lisada * Energeetika mikrotootmist toetava õigusruumi ja maksusüsteemi väljatöötamine * Energia salvestamise ja taastuvenergia baasil elektrolüüsi teel toodetud rohelise vesiniku tootmise võimekuse edendamine	Selgitame: eesmärk lähtub Euroopa Liidus kokku lepitud eesmärgist; kõiki teenuseid ei rahastata ilmselt õiglase ülemineku vahenditest; üldosa peatükk "Vajalikud muutused Eestis" on koostatud ministeeriumite poolt Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse lisatud tegevuste põhjal; Vabariigi Valitsuse uuendatakse vajaduspõhiselt
Lk 41 Kustutada eraldi alajaotusena ja sisu integreerida eelmise temaatilise kimbu soovitatud uue alajaotusega „Paneme aluse kliimaneutraalsuse saavutamisele aastaks 2050“	Selgitame: üldosa peatükk "Vajalikud muutused Eestis" on koostatud ministeeriumite poolt Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse lisatud tegevuste põhjal; Vabariigi Valitsuse uuendatakse vajaduspõhiselt
Lk 41 lisada kliimaneutraalsuse saavutamise eesmärgist	Selgitame: kliimaneutraalsuse eesmärk on kirjas aluspõhimõtetes ja kehtib kõigi strateegiliste sihtide ja vajalike muutuste kohta.
Lk 47 Lisada: Majanduse süsinikuintensiivsus (t CO ₂ / 1000 EUR GDP)	Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega ja samamoodi moodustavad "Eesti 2035", valdkonna arengukavade ja programmide mõõdikud terviku, mistõttu on antud dokumendis välja toodud valik valdkonna olulistest näitajatest; mõõdikuid ja nende sihttasemeid uuendatakse vajaduspõhiselt.

<p>Lk 47 Lisada: "Loodus- ja elukeskkond" Elurikkuse mõõdikud: kindlasti ökosüsteemi seisund, metsalinnuindeks, põllulinnuindeks, aga ka putukatega seotud indikaatorid, mulla ökoloogiline seisund ja maastike ökoloogiline toimivus.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega ja samamoodi moodustavad "Eesti 2035", valdkonna arengukavade ja programmide mõõdikud terviku, mistõttu on antud dokumendis välja toodud valik valdkonna olulistest näitajatest; mõõdikuid ja nende sihttasemeid uuendatakse vajaduspõhiselt.</p>
Eesti Noorteühenduste Liit	
<p>Valdkondliku arengukava sisu edasiandmiseks soovime muuta dokumendi disaini - soovime, et dokumendis ei oleks naisterahvast läbivalt kujutatud koos lapsevankriga. Teeme ettepaneku kujutada näiteks perekonda.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>lk 4, 14, 15 ja 46: "Demokraatlik ja turvaline riik, kus säilib ja areneb eesti keel, rahvus ning kultuur". Muuta sõnade järjekord vastavalt Eesti Vabariigi Põhiseaduse preambula sätestatule: Demokraatlik ja turvaline riik, kus säilib ja areneb eesti rahvus, keel ja kultuur.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>lk 8 ja 15: "Ühiskonna sidususe alus on ühtne Eesti identiteet, mis põhineb põhiseaduslike väärtuste jagamisel ja ühtekuuluvustundel, enese teadlikul määratlemisel Eesti ühiskonna liikmena ning ühiskonnas kehtivate normide ja seaduste austamisel. Ühiskonna sidususe tagamiseks on oluline, et kõik Eesti püsielanikud kannaksid Eesti identiteeti, mille kõrval austatakse eri rahvastikurühmade võimalust oma emakeelt ja kultuuri säilitada ja arendada." Asendada sõna identiteet. Sõna identiteet on lihtsas tähenduses samasus ehk teatud hulk inimesi defineerivad lauset kui samastumine eestlastega, mis ei pea alati olema reegel, sest inimene võib olla lugupidav Eesti Vabariigi vastu, kuid ta võib end eestlasena mitte tunda.</p> <p>Pakume sõnastuse muutmist: "Ühiskonna sidususe alus Eestis on lugupidamine üksteise vastu, mis..." "Ühiskonna sidususe tagamiseks on oluline, et kõik Eesti elanikud austaksid eri rahvastikurühmade võimalust oma emakeelt ja kultuuri säilitada ja arendada."</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>lk 10: "Eestis üldiselt õhusaastega probleeme ei ole, seda esineb vaid üksikutes linnades." Lisada lausesse viide uuringule või sõnastada ümber, sest näiteks Ida-Virumaal on saastatud õhk vääveldioksiidi tõttu. Pakume sõnastuse muutmist: "Eestis üldiselt õhusaastega probleeme ei ole, seda esineb vaid üksikutes linnades ning raske- või põlevkivitööstuse piirkondades".</p>	<p>Selgitame: viited ja erisused on välja toodud töödokumentides, mis on avaldatud Riigikantselei veebilehel.</p>

<p>lk 12: “Vanemaealiste ja noorte ühiskondlikus elus osalemise kõrval on kitsaskohti ka eesti keelt mittekõnelevate elanike ühiskondliku aktiivsusega. Vene keelt kõnelevad noored on isegi rohkem kodanikuühiskonda kaasatud kui eesti keelt kõnelevad, kuid samas on eesti suhtluskeelega inimeste hulgas vabatahtlikus tegevuses osalemise määr endist viisi palju kõrgem (52% vs. 44%) kui venekeelsetel. Samuti pole 45% uussisserändajatest vabatahtlikus tegevuses osalenud, kuid sooviks seda teha”.</p> <p>Antud lauses jääb segaseks, et mida mõeldakse “vene keelt kõnelevate noorte” all - kas noored, kes ei oska eesti keelt ja räägivad ainult vene keelt või noored, kes räägivad eesti keelt, kuid emakeeleks on vene keel või hõlmab lause mõlemat nimetatud rühma?</p> <p>Pakume sõnastuse muutmist: “Vanemaealiste ja noorte ühiskondlikus elus osalemise kõrval on kitsaskohti ka eesti keelt mittekõnelevate elanike ühiskondliku aktiivsusega. Muukeelt emakeelena kõnelevad noored on isegi rohkem kodanikuühiskonda kaasatud kui eesti keelt kõnelevad, kuid samas on eesti suhtluskeelega inimeste hulgas vabatahtlikus tegevuses osalemise määr endist viisi palju kõrgem (52% vs. 44%) kui vene keelt emakeelena kõnelevatel. Samuti pole 45% uussisserändajatest vabatahtlikus tegevuses osalenud, kuid sooviks seda teha”.</p>	<p>Selgitame: silmas on peetud vabatahtlike kaasamise keelt.</p>
<p>lk 20: “Kõrghariduse kvaliteedi ja rahvusvahelise konkurentsivõime parandamiseks laiendame töökohapõhist õpet, ettevõtlusmagistrantuuri ja -doktorantuuri ning arendame praktikakorraldust.” Pakume sõnastuse muutmist: “Kõrghariduse kvaliteedi ja rahvusvahelise konkurentsivõime parandamiseks laiendame töökohapõhist õpet, ettevõtlusmagistrantuuri ja -doktorantuuri, arendame praktikakorraldust ja toetame üliõpilaste õpirännet.”</p>	<p>Selgitame: üldosa peatükk "Vajalikud muutused Eestis" on koostatud ministeeriumite poolt Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse lisatud tegevuste põhjal; Vabariigi Valitsuse uuendatakse vajaduspõhiselt.</p>
<p>lk 20: “Vaatame üle kõrghariduse rahastamismudeli, sh ajakohastame õppelaenu ja stipendiumide süsteemi.” Pakume sõnastuse muutmist: “Vaatame üle kõrghariduse rahastamismudeli, sh ajakohastame õppelaenu, õppetootuste ja stipendiumide süsteemi.”</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>lk 32: A. Muudame haridussüsteemi õppijast lähtuvaks ja paindlikuks. Lisada: Formaalhariduse lõimimine mitteformaalse õppega:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● kujundava ja mitteeristava hindamise süsteemi loomine ja arendamine kõikidel haridustasemetel; ● digitaalse kirjaoskuse pidev arendamine. 	<p>Teadmiseks võetud; digioskused on dokumendis käsitletud osana üldpädevustest.</p>
<p>lk 33: “õppelaenu ja stipendiumide süsteemi ajakohastamine õppe kättesaadavuse tagamiseks”. Pakume sõnastuse muutmist: “õppelaenu, õppetootuste ja stipendiumide süsteemi ajakohastamine õppe kättesaadavuse tagamiseks”.</p>	<p>Arvestatud.</p>

Eesti Puuetega Inimeste Koda

Väärtustame, et arengukavas on läbivalt rõhutatud erinevate elanikkonna rühmade vajadused. Märkame, et esmakordselt on erivajadustega inimeste kaasamise teema laienenud riigi strateegias valdkondade üleseks (olles varasemates strateegiates olnud positsioneeritud pigem sotsiaalteemana), luues võimaluse ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni edukamaks rakendamiseks tulevikus. Näiteks on strateegia ruumi ja liikuvuse osas tänuväärseks tugevalt esile tõstetud universaalsaini põhimõte. Erivajadustega inimestele tähendab ligipääsetav keskkond võimalust iseseisvamaks ja väarikamaks eluks.

Tunnustame, et läbivalt on rõhutatud nn lihtsa riigi teema – ühtse asjaajamiskoha põhimõte, avalike teenuste kasutajasõbralikkus ja taustal toimivus. Erivajadustega inimeste jaoks on kasutajasõbralikud avalikud teenused üks olulisemaid eeldusi vajaliku abi saamiseks.

Oleme tänulikud, et peale viimast strateegia mustandi tagasiside ringi 2020. aasta märtsis on arvestatud meie ettepanekuga ja lisatud Tervis ja sotsiaalkaitse osa Vaimse tervise sektsiooni tegevusena vaimse tervise probleemidega (psüühikahäirega) inimeste õiguste kaitse edendamine ning Ruumi ja liikuvuse osa Transpordi sektsioonis on rõhutatud kõigile kasutajatele ligipääsetava ühistranspordi olulisust.

Paneme tähele, et vormiliselt on mahukas strateegia süsteemne ja loogiliselt struktureeritud. Sihtide seadmisel ja tegevuste kavandamisel on leitud üldistuse ja detailsuse vahel hea tasakaal. Skeemid lihtsustavad arusaamist ning kujunduslikult on strateegia üldjoontes ligipääsetav – hõlpsalt loetav seriifideta kirjafont ning teksti-tausta kontrastsus lihtsustab vaegnägijate ligipääsu strateegiale.

Täname tagasiside eest.

Teeme ka ühe (korduva) ettepaneku strateegia täiendamiseks, et rõhutada puudega ja krooniliste terviseprobleemidega inimeste õiguste kaitse olulisust.

Lisada Tervis ja sotsiaalkaitse osasse/töötervishoiu sektsiooni tööõnnetus- ja kutsehaiguse kindlustuse süsteemi korrastamine/väljatöötamine. Kaasaegse, nii töötajaid kui töövõtjaid toetava tööõnnetus- ja kutsehaiguse kindlustuse süsteemi väljatöötamine on üle dekaadi takerdunud erinevate osapoolte erimeelsustesse ning vajaks edasiliikumiseks lisamist riikliku strateegia tegevuskavva.

Selgitame: "Tööõnnetus- ja kutsehaiguse süsteemi korrastamine" on ühe alategevusena välja toodud "Tervis ja sotsiaalkaitse" vajalikus muutuses G. "Uuendame sotsiaalkaitse korraldust, arvestades ühiskondlikke muutusi ning rahvastiku vähenemist". Kuna teema on kaetud juba sotsiaalkaitse korralduse uuendamise reformis, siis me ei pea vajalikuks tuua seda tegevust lisaks välja vajalikus muutuses D "Nüüdisajastame töötervishoiu tervist toetavaks ja vähendame inimeste töövõimekadu".

<p>Vormistusliku poole pealt soovitame ligipääsetavuse parandamiseks leida heledate teksti- ja joonisevärvide asemel tumedamad ning vabastada parempoolne tekstiäär joondusest. Mõlemad lahendused tagavad vaegnägijatele parema ligipääsu strateegia lugemisele.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: avaldame Riigikantselei veebilehel dokumendi läbivalt musta tooni kirjaga ja vasakule joondusega versiooni.</p>
<p>Lisaks soovitame strateegia lõppversiooni valmides anda strateegiast välja lihtsustatud keeles lühikokkuvõtte, mis looks võimaluse ka intellektipuudega inimestel saada osa riigi arenguvajadustest ja –plaanidest.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: koostame koostöös ekspertidega viidatud versiooni ning avaldame selle esimesel võimalusel Riigikantselei veebilehel.</p>
<p>Eesti Töõandjate Keskliit, Eesti Infotehnoloogia ja Telekommunikatsiooni Liit</p>	
<p>Arenguvajadused annavad adekvaatse valdkondade üldpildi, kuid lugemisel jääb puudu iga arenguvajaduse juures kokkuvõttest, mis on see kõige olulisem arenguvajadus.</p> <p>Kui peatükis „Rahvastik“ eelviimane lõik kannab kenasti sellise kokkuvõtte rolli välja ning võiks olla veel vaid rõhutatud vormingus, siis peatükis „Inimeste tervis ja eluiga“ jääb lugejal selgusetuks, mida siis ikkagi peetakse kõige olulisemaks arenguvajaduseks selles valdkonnas – kas see on tervelt elatud aastad või hoopis vanemaealiste ligipääsetavus ja hooldus või mõlemad?</p> <p>Samalaadne küsimus tekib peatükis „Ühiskond ja võimalused“ – hästi on defineeritud ühiskonna sidusus, kuid jääb ebaselgeks, kas Eesti arenguvajadus on integratsioon, keskmise palga kasvuga kasvanud suhtelise vaesuse statistiline number, sotsiaalkaitsekulutuste määr või tööhõive lõhe regiooniti? Raske on leppida mõttega, et kõik need on päriselt Eesti kõige olulisemad probleemid riigi mõistes lühikeses perioodis nagu 15 aastat.</p> <p>Peatükk „Õpivõimalused“ rõhutab Eesti põhihariduse tugevust, kuid ei märgi kasvavat väljakutset leida reaalainete õpetajaid.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: arenguvajadused on üksteist täiendavad ja moodustavad terviku ning seetõttu pole mõistlik ega võimalik neid hierarhiasse seada; täiendasime STEAM-ainete lauset õpetajate järelkasvu tagamise vajadusega.</p>
<p>Viis strateegilist sihti on hästi valitud ja sõnastatud ning esitavad tasakaalukat komplekti, mille alusel arengut plaanida.</p> <p>Murekoht on mõõdikud – strateegia jääb „poolleli“ jättes osade sihtide strateegilised mõõdikud selgelt määratlemata.</p> <p>Toome siinkohal mõningad näited:</p> <p>Inimene – tegusa inimese hindamine ei ole üheselt selge;</p> <p>Ühiskond – mõõdikud 'hoolivuse ja koostöömeelsuse mõõdik' ja 'ühiskonnarühmade vahelised kontaktid' ei tekita kindlust, et tegu on üldtunnustatud ja kättesaadavatel andmetel tuginevate mõõdikutega;</p> <p>Elukeskkond – mõõdiku 'keskkonnatrendide indeks' allikale pole viidatud.</p>	<p>Selgitame: uute mõõdikute meetoodika on välja töötamisel koostöös vastutavate ministriumite ja Statistikaametiga ning nende meetoodika avaldatakse eraldi materjalina Riigikantselei veebilehel esimesel võimalusel.</p>

<p>2.1. Kas visioon või strateegia? Kõik Eesti 2035 raames sõnastatud vajalikud muutused on olulised, kuid eksisteerivad piirangud, mis sunnivad tegema lühemateks perioodideks valikuid. Piirangud on:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Eelarve piirangud - Eesti riigi finantsvõimalused muutuste stimuleerimiseks on piiratud, kuid pea kõik muutuste valdkonnad nõuavad olulist finantsilist panust; • Elluviimise võimekuse piirangud – mitmed uuringud on tõestanud, et edukad on strateegiad, mis keskenduvad väiksemale arvule eesmärkidele. Franklin Covey on oma uurimisrühmaga ilmekalt kirjeldanud, et kui ühel grupil on samaaegselt ajas 2 kuni 3 strateegilist eesmärk, siis on suur tõenäosus, et need täidetakse, kui on 4-10, siis saab reeglina saavutatud 1-2 ning kui on >10, siis on tulemuseks „0“. • Omavaheline sõltuvus - vajalike muutuste elluviimisel eksisteerib omavaheline järgnevus – ühe eesmärgi saavutamine loob eeldused teise eesmärgi saavutamiseks. Omavaheline sõltuvus on üks põhjustest, miks elluviimisel tuleb teha selgeid valikuid. <p>Eelnevast tingituna saab visioonist strateegia, kui ta teeb kindlaks perioodiks piiratud arvu strateegilisi valikuid (näiteks 3 prioriteeti) eelnevatest piirangutest lähtuvalt. See periood võiks olla 4 aastane riigikogu ja valitsuse töötsükkel.</p> <p>Kui Eesti 2035 taotleb olema strateegia, siis peaks ta esitama ka nägemuse esmaste strateegiliste valikute osas. Kui Eesti 2035 on visioon (mitte strateegia) Eestist aastal 2035, siis strateegilisi valikuid tegema ei pea.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega ning on vahetult seotud riigi eelarvestrateegia protsessiga; Vabariigi Valitsuse Tegevuskava uuendatakse vajaduspõhiselt.</p>
<p>2.2. Strateegia juhtimises pole arvestatud Riigikoguvalimiste ja valitsustsüklitega Strateegia elluviimine selgitab strateegia aastatsükli, kuid jätab seostamata Eesti arengu ühe olulisema tsükliga – Riigikogu valimised ja uue valitsuse moodustamine. Teeme ettepaneku sõnastada strateegia elluviimise osas loogika, kus Eesti 2035 aluseid uuendatakse kord 4 aasta jooksul aasta enne Riigikogu valimisi. See võimaldaks erakondadel seostada oma programmid värskete andmetega uuendatud Eesti 2035 strateegiaga. Samuti looks see eelduse, et loodav koalitsioonilepe ning valitsuse tegevuskava lähtuks seeläbi Eesti 2035 strateegiast.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" Vabariigi Valitsuse Tegevuskava uuendatakse vajaduspõhiselt ning arvestades riigi eelarvestrateegia protsessis seatud fookustega.</p>

<p>2.3. Eesti 2035 ei kajasta valdkondlike arengukavade kihti ning teeb otselõike lisana 1 toodud „Valitsuse tegevuskavasse“</p> <p>Strateegia elluviimise kava lk 29 näeb ette, et strateegia alusel tekivad valdkondlikud arengukavad, mis on sisendiks valitsuse töökavale. Kahjuks strateegia elluviimise alajaotus valdkondlike arengukavade loogikat selgelt ei väljenda ja strateegia lisas on vaid valitsuse tegevuskava, mis loob kuvandi, et strateegia baasilt tulebki koheselt otselõikena tegevuskava. Illustreerime seda lünka joonisel lisas 1.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" Vabariigi Valitsuse Tegevuskava on koond kõigi valdkondade vajalikest muutustest, mis kirjeldatakse detailsemalt ja eelarvestatakse valdkonna arengukavades ja nendega seotud programmides. Valdonna arengukavade loetelu on kinnitanud Vabariigi Valitsus 5. septembril 2019. aastal ning nende loetleu ja "Eesti 2035" seosed nendega avaldame Riigikantselei veebilehel.</p>
<p>Eesti Õpetajate Liit</p>	
<p>1) Oluline seos riikliku strateegia ja valdkonna strateegiatega. Eesti 2035 strateegia on sõnastanud järgmiseks viieteistkümneks aastaks strateegilised sihid ning toonud välja vajalikud muudatused. See, kuidas strateegias sõnastatu realiseerub sõltub nüüd omakorda, kuidas targalt sihte ja eesmärke rakenduskavade ja -programmidega seostakse ning millised olulised otsused tehakse.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakse ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmide kaudu ja seega jätkub ka avalik arutelu parimate lahenduste leidmiseks.</p>
<p>2) Eriolukorra kogemuste sisse kirjutamine (eriti rakendusprogrammidesse): nt üksikisikute ning perekondade vaimne valmisolek, enesejuhtimine ning ka tugimeetmed kohaliku omavalitsuse ja riiklikul tasandil. Ka selle pilguga tuleb nüüd dokument veel uuesti üle vaadata tehtud järelduste pinnalt. Selleks, et Eestis saaksid elada „arukad, tegusad ja tervist hoidvad inimesed“ ning „ühiskond oleks hooliv, koostöömeelne ja avatud“ tuleb eriolukorra võtmes ka riskitegurid paremini läbi mõelda.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" tekst on viirusepuhangu praeguseks teadaoleva mõju ja proovikivide põhjal täiendatud, kuid detailsemad tegevused lisatakse Vabariigi Valitsuse Tegevuskavasse vajaduspõhiselt selle uuendamisel.</p>
<p>3) Vastutuse võtmine teemade ning tegevuste juhtimisel ja koostöö eestvedajate ja kaasvastutajate vahel strateegia realiseerumiseks on väga olulised. Oluline on, et kaasamine ei piirduks strateegia koostöö protsessiga, vaid jätkuks ka valdkondade sees ning valdkondade üleselt. Ehk tasuks isegi mõelda sellele, kus ja kuidas ühisosasid paremini kuvada, et ka inimesed, kes ei ole strateegia loomeprotsessis kaasas olnud paremini oluliste teemade sidusust märkaksid ning tajuksid.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakse ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmide kaudu ja seega jätkub ka avalik arutelu parimate lahenduste leidmiseks.</p>
<p>Paar konkreetset küsimust ka: Kas Lisas 1 esitatud tegevuskavas toodud mõõdikute pigem tagasihoidlikud trendid on tingitud sellest, et on lähtunud reaalistest tõenduspõhistest andmetest, finantsvõimekusest jms? Kas eesmärkide seadmisel on arvesse võetud ka takistavate tegurite ning probleem- ja sõlmkohtade põhjustega tegelemine?</p>	<p>Selgitame: mõõdikute sihttasemed on läbi räägitud vastutavate ministriumitega ning arvestavad nii tulevikuprognose kui riigieelarve võimalusi. Vabariigi Valitsuse ja 2 uuendatakse edaspidi vajaduspõhiselt.</p>

Eesti Üliõpilaskondade Liit	
Eesti Üliõpilaskondade Liit (EÜL) leiab, et Eesti 2035 arengustrateegia on kõrghariduse teemadel napisõnaline ja kajastab seda üldhariduse kõrval ebaproportsionaalselt vähe. Positiivsena näeme asjaolu, et õppelaenu ja stipendiumite korrastamise juures on välja toodud vajadus säilitada võrdne ligipääs kõrgharidusele. Samuti võib positiivsena välja tuua tööturu ja kõrghariduse tugevama seotuse (kuigi sellest ei tohi kindlasti saada eesmärk omaette), doktoriõppe reformi lõpule viimise ning regionaalsete kolledžite olulisuse rõhutamise.	Teadmiseks võetud.
EÜL näeb, et antud dokumendis oleks sobiv kõrghariduse juures rõhutada "rahvusvahelise konkurentsivõime parandamise" asemel või kõrval hoopis rahvusvahelise koostöövõime parandamist.	Selgitame: rahvusvahelise konkurentsivõime paranemine loob häid eeldusi ka rahvusvahelise koostöövõime paranemiseks ning niigi tiheda rahvusvahelise koostöö edasi arendamiseks.
Lisaks soovitame peatükis "Vajalikud muutused Eestis" leheküljel 22 lisada esimesse lõiku ka kõrgkoolid: "Laiendame erinevaid tõenduspõhiseid ennetus- ja sotsiaalprogramme, mis tegelevad koolikiusamisega, töökohal või kõrgkoolis kiusamise või ahistamisega, pere- ja seksuaalvägivallaga, riskikäitumise vähendamise, teadlikkuse suurendamisega, äärmusliku käitumise ärahoidmisega jms." Põhjendus: Eurostudent VII andmetel on kiusamist kõrgkoolis kogunud 5% Eesti üliõpilastest. Sel aastal EÜL-i poolt avaldatud uuringu "Sooline ja seksuaalne ahistamine kõrghariduses" raames läbi viidud küsitluses hindas ligi 12% vastanutest, et sooline ahistamine on nende kõrgkoolis pigem probleem või suur probleem. 6,5% vastajaid leidis, et seksuaalne ahistamine on nende kõrgkoolis probleem. Uuringutulemustest nähtub, et probleem on olemas ning on kahetsusväärne, et kõrgharidus on praegu loetelust välja jäetud.	Osaliselt arvestatud: lisatud "ja muudes kooslustes".
Elukeskkonna- ja Rahvastikuarengu Selts	
Arenguetpanek nr 1. Eesti arengud tuleb sätestada vastavalt Eesti põhiseaduslikule korrale ja selle korra tingimusteta tagamisele. Eestist peab kujunema põhiseadusekeskne riik, mitte ametnike omavoliga ja ametkondade keskne, bürokraatia diktatuuri meenutav korruptiivne riik, kus kõigile kodanikele oleksid kättesaadavad kõik põhiseadusega kehtestatud õigused, sealhulgas õigused elule, tervisele ja looduskeskkonda säästvate elulaadile.	Selgitame: "Eesti 2035" aluspõhimõtted lähtuvad neist põhiseaduslikest jt väärtustest.
Arenguetpanek nr 2. Riiklik haldussuutlikkus tuleb viia tasemeni, kus igale riigiametnikule oleks selge ja üheselt mõistetav, et põhiseaduslike õiguste tagamine on iga riigiametniku esmane kohustus. Samuti tuleb välja töötada riigiametnike vastutusele võtmise ja poliitikute tagasikutsumise kord juhul kui nad põhiseaduslike õiguste tagamisele vastu töötavad.	Teadmiseks võetud.

<p>Arenguetpanek nr 3. Kohalike omavalitsuste juurde tuleb põhiseaduslike õiguste tagamiseks ja riigiga seotud asjaajamise korraldamiseks moodustada eraldi haldusüksus, et kodanikke ei jooksutataks põhiseaduslike õiguste tagamiseks ja muude riigikorralduslike küsimustega tegelemisel ühest asutusest teise ja ühe ametniku juurest teise.</p>	<p>Selgitame: teema on käsitletud peatükis "Vajalikud muutused Eestis" ja Vabariigi Valitsuse Tegevuskavas („Rakendame ühtse asjaajamiskoha põhimõtet nii füüsilises kui ka digiruumis.“).</p>
<p>Arenguetpanek nr4. Riigi pikaajaline arengustrateegia „Eesti 2035“ peab looma eeldused ja tagama võimalikult kiiresti eeldused sellise riigikorra tekkeks, kus riik teenindab kodanikke, mitte kodanik riiki. Eesti riigist peaks kujunema edaspidi Eesti inimeste ühistu, kus igal kodanikul oleksid nii õigused kui kohustused. Praegusel juhul on valitsevaks mentaliteediks ja kultuurivormiks selline riik, kus enam riik ei teeninda inimest ja riik käsitleb inimest kui vabakäigul olevat maksumaksjat ehk kaasaegset füüsiliste ahelateta orja. See on viinud toimimiskultuurini, kus riigi ja inimese vahelises suhetes ja suhestumises kehtib ainult tugevama õigus ja sellest tulenev võõrdumine ja võõrandumine.</p>	<p>Selgitame: seda mõtet kannab strateegiline siht „Eesti on uuendusmeelne, usaldusväärne ja inimesekeskne riik“, kus kirjeldatud soovitud seisund „Eesti on inimesekeskne riik, kus poliitikakujundamine on koosloomeline ja inimesed saavad osaleda oluliste otsuste tegemisel.“</p>
<p>Arenguetpanek nr 5. Riigi pikaajaline arengustrateegia „Eesti 2035“ eesmärgiks peab olema põhiseadusest tulenev eesmärk, mis peab tagama Eesti looduse, rahvuse, keele ja kultuuri ning omariikluse kestmise ning arengu läbi aegade ja seega peavad arengumeetmed tagama eestluse elujõu taastootlikkuse ja Eesti rahvusriikluse ehk rahvuslikul identiteedil ja kultuurivormil baseeruva riigi säilimise koos demograafilise jätkusuutlikkuse tagamisega.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" aluspõhimõtted lähtuvad neist põhiseaduslikest jt väärtustest.</p>
<p>Arenguetpanek nr 6. Eesti riikluse jätkusuutlikkuse aluseks peab saama MAHEKULTUUNE MÕTTE-, TUNNETUS JA ELULAAD - Looduse ja Inimese harmoonilist, ökosüsteemset kooselu viljelev käsitlus, sest väljaspool ökosüsteemi ei saa inimkond eksisteerida. Mahekultuurne Eesti on kindlasti ökosüsteemne Eesti, aga mitte ainult: mahe on mõtteviis, tunnetusviis, väärtused ja eluviis, mis eeldab mitte üksnes looduse puhtust ja selle saastamise vältimist, vaid ka puhast vaimset keskkonda, kus süva- ja kõrgkultuur on esindatud kõigis eluvaldkondades, kaasa arvatud äri ja poliitika. Mahekultuurne Eesti ei ole projektipõhine suundumus, vaid vajab vastavate arenduskeskuste välja arendamist ja pikaajalist riiklikku rahastamist nagu seda on tehtud mujal riikides ja läbi mille on võimalik tagada riigi jätkusuutlikkust ja konkurentsivõimet.</p>	<p>Selgitame: need teema on dokumendis läbivalt käsitletud nii arenguvajaduste kui vajalike muutuste osas; detailsemad tegevused kavandatakse valdkonna arengukavades ja nendega seotud programmides.</p>

<p>Arenguetpanek nr 7 . Riigi pikaajaline arengustrateegia „Eesti 2035“ eesmärgiks peab olema mittemilitaarsete julgeolekuohtude teadvustamine ja vastava teaduskeskuste rajamine ning kommunikatsiooni ja õppevõimekuse korraldamine aastaks 2035. Selgitus: kaasaegses infoühiskonnas saavutatakse militaarsed eesmärgid aina tihedamini mittemilitaarsete meetodite kaudu. Eesti on tänaseks narkomaania, alkoholismi, aidishaigete arvu, perevägivalla või näiteks südamehaiguste arvu poolest maailma tipus. Kaitsejõudude peastaabi andmetes on juba täna 68% poistest kaitseväekõlbmatud, nende peamisteks probleemiks on psüühikahäired. Olukord on halvenenud pidevalt ja on oht, et see suundumus kinnistub rahva geenimälu. Eelnev viitab geneetiliste ja psühholoogiliste julgeolekuriskide teadvustamise vajadusele rahanduslike ja majanduslike julgeolekuriskide maandamise kõrval. Kuid ka rahanduslike ja majanduslike julgeolekuriskide olulisust pole Eestis suudetud piisavalt teadvustada, sest ekspordivõimekus on meil pea olematu, kaubandusbilanss on negatiivne ehk defitsiidis ning pidevalt kasvab ka võlakoorumus, eriti kodanike ja omamaiste ettevõtete oma. Samuti süveneb ebavõrdsus ja ääremaastumine. Samas on teadvustamata linnastumisega seotud riskid ja julgeolekuohud rääkimata vastumeetmete rakendamisest.</p>	<p>Selgitame: need teema on dokumendis läbivalt käsitletud nii arenguvajaduste kui vajalike muutuste osas; detailsemad tegevused kavandatakse valdkonna arengukavades ja nendega seotud programmides.</p>
<p>Arenguetpanek nr 8. Rahvaalgatuse ja rahvaalgatusseaduspõhimõtete taastamine riigikorralduses ja riigijuhtimises. Riigi pikaajaline arengustrateegia „Eesti 2035“ peab määratlema, milliste riigiasutuste kaudu lahendatakse edaspidi rahvaalgatuslikud küsimused, referendumid ning nende seadusepärane läbiviimine riigi ja rahva arengute määratlemiseks ja tagamiseks.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" on arengustrateegia, detailsemad ülesandepüstitused on vastutavate ministeeriumite ja Vabariigi Valitsuse pädevuses.</p>
<p>Arenguetpanek nr 9. Ühistegevusliku majanduse ja kogukonnakultuuri teadvustamine, propageerimine, edendamine ja riiklik soodustamine ning rahvuslikul kapitalil põhineva ettevõtluskultuuri eelistamine.</p>	<p>Selgitame: need teemad on dokumendis läbivalt käsitletud nii arenguvajaduste kui vajalike muutuste osas; detailsemad tegevused kavandatakse valdkonna arengukavades ja nendega seotud programmides.</p>
<p>Ettepanek nr 10. Eesti omamaise ja kohalikust algupärandist ning looduslikust maailmapildist lähtuva vaimse liikumise ning filosoofilise koolkonna ametlik tunnustamine ja võrdsustamine kõigi muude Eestis registreeritud ja tegutsevate religioossete ja vaimsete liikumiste ning organisatsioonidega. Seda nii juriidiliselt, hariduslikult ja meediaalaselts kui rituaalsetes, kombelistes ja tavandilistes.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>

Rohetiiger

Sihtidest on puudu loodushoid, loodussõbralikkus ja keskkonnasäästlikkus. Elukeskonna sihi sõnastusse võiks lisada „Eestis on kõigi vajadusi arvestav, turvaline ja loodust hoidev kvaliteetne elukeskkond“.

Selgitame: loodusliku elurikkuse ja keskkonnahoiu põhimõtted on käsitletud dokumendis läbivalvalt, sh aluspõhimõtted, millest lähtuvad kõik strateegilised sihid ja vajalikud muutused, on öeldud: "Aastaks 2050 on Eesti konkurentsivõimeline, teadmispõhise ühiskonna ja majandusega kliimaneutraalne riik, kus on tagatud liigirikas elukeskkond ning valmisolek ja võime kliimamuutuste põhjustatud ebasoodsaid mõjusid vähendada ja positiivseid mõjusid parimal viisil ära kasutada. Säästva arengu eesmärkide elluviimise eelduseks on kultuuri-, sotsiaal-, keskkonna- ja majandusvaldkonna kooskõlaline arendamine."; elukeskonna strateegilise sihi kirjelduses on öeldud: "Elukeskkond on kvaliteetne ja seda planeeritakse pärandit ja looduse elurikkust hoidvalt."

<p>Sõnastusse lisada „Eesti on demokraatlik ja turvaline riik, kus säilib ja areneb elu- ja loodusrikkus, eesti keel, rahvus ning kultuur“.</p>	<p>Selgitame: loodusliku elurikkuse ja keskkonnahoiu põhimõtted on käsitletud dokumendis läbivalt, sh aluspõhimõtted, millest lähtuvad kõik strateegilised sihid ja vajalikud muutused, on öeldud: "Aastaks 2050 on Eesti konkurentsivõimeline, teadmispõhise ühiskonna ja majandusega kliimaneutraalne riik, kus on tagatud liigirikas elukeskkond ning valmisolek ja võime kliimamuutuste põhjustatud ebasoodsaid mõjusid vähendada ja positiivseid mõjusid parimal viisil ära kasutada. Säästva arengu eesmärkide elluviimise eelduseks on kultuuri-, sotsiaal-, keskkonna- ja majandusvaldkonna kooskõlaline arendamine."; elukeskkonna strateegilise sihi kirjelduses on öeldud: "Elukeskkond on kvaliteetne ja seda planeeritakse pärandit ja looduse elurikkust hoidvalt."</p>
<p>Kasvuhoonegaaside summaarne kogus CO2 ekvivalentides mõõdikuna on hea, kuid ei kata kogu keskkonnamõju. Lisaks CO2 mõõdikule tuleks kasutada üldist keskkonnamõju mõõdikut (EIC), mis sisaldaks lisaks kasvuhoonegaasidele ka muid mõjusid, sealhulgas mõju veele, pinnasele, elurikkusele jms.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega ja samamoodi moodustavad "Eesti 2035", valdkonna arengukavade ja programmide mõõdikud terviku, mistõttu on antud dokumendis välja toodud valik valdkonna olulistest näitajatest; mõõdikuid ja nende sihttasemeid uuendatakse vajaduspõhiselt.</p>

<p>Aastaks 2050 võiks Eesti olla riik, kes aitab kaasa kliimamõjude vähendamisele - praegune sõnastus ütleb, et on tagatud valmisolek kliimamuutuste põhjustatud ebasoodsaid mõjusid vähendada.</p>	<p>Selgitame: lause tervikuna käsitleb praeguses sõnastuses nii kliimamõjude vähendamist kui neile reageerimist: "Aastaks 2050 on Eesti konkurentsivõimeline, teadmispõhise ühiskonna ja majandusega kliimaneutraalne riik, kus on tagatud liigirikas elukeskkond ning valmisolek ja võime kliimamuutuste põhjustatud ebasoodsaid mõjusid vähendada ja positiivseid mõjusid parimal viisil ära kasutada."</p>
<p>Aastaks 2050 võiks Eesti olla kliimapositiivne riik, mis omab taastavat keskkonnajalajälge. Praegune sõnastus on kliimaneutraalne riik.</p>	<p>Selgitame: eesmärk lähtub Euroopa Liidus kokku lepitud eesmärgist.</p>
<p>Sõnastusse lisada „Eestis elavad arukad, tegusad, loodust ja tervist hoidvad inimesed“.</p>	<p>Selgitame: praeguses sõnastuses on looduse hoidmine käsitletud: "Arukas inimene hindab teadmisi, hoiab ennast, teisi ja (elu)keskkonda ning suhtub toetavalt kõikidesse ühiskonnarühmadesse."</p>
<p>Lisada sõnastusse „Eestis on vastutustundlik ja tasakaalus majandus kõigis valdkondades“.</p>	<p>Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet.</p>
<p>Sihi saavutamisel kasutatakse ka keskkonnamõju mõõdikut – negatiivne mõju peab ajas vähenema.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega ja samamoodi moodustavad "Eesti 2035", valdkonna arengukavade ja programmide mõõdikud terviku, mistõttu on antud dokumendis välja toodud valik valdkonna olulistest näitajatest; mõõdikuid ja nende sihttasemeid uuendatakse vajaduspõhiselt.</p>
<p>Sõnastusse lisada „Elukeskkonna kujundamisel arvestatakse nii inimeste kui looduskeskkonna vajadustega“. Praegu on inimeste vajadused domineerivad kõigis strateegia peatükkides, see ei ole ei kestlik ega jätkusuutlik lähenemine.</p>	<p>Selgitame: strateegilise sihi praeguses sõnastuses on looduse vajadustega arevistamine, nt "looduslähedased lahendused", "looduse elurikkust hoidvalt"; samuti on keskkonnahoidu käsitletud läbivald teistes peatükkides.</p>
<p>Sõnastusse lisada „Eesti on uuendusmeelne, usaldusväärne, inimkeskne ja loodust hoidev riik“.</p>	<p>Selgitame: aluspõhimõtted ja strateegilsied sihid moodustavad üksteist täiendava terviku.</p>

<p>Eesmärk iseenesest ei saa olla riigi jaoks teadus- ja arendustegevuse ja innovatsiooni võimekuse kasv (nagu praegu kirjas), vaid tootlikkuse ja konkurentsivõime kasv läbi teadus- ja arendustegevuse ja innovatsiooni.</p> <p>Kaaluda ümber sõnastamist järgnevalt „Eesmärgiks on täielik üleminek lineaarselt majanduselt tasakaalus ja taastavale majandusele läbi teadus- ja arendustegevuse ja innovatsiooni võimekuse kasvu.“</p>	<p>Selgitame: peatükk "Vajalikud muutused Eestis" keskendub justnimelt konkreetsetele tegevustele, mis tuleb ellu viia, et jõuda aluspõhimõtetes ja strateegilistes sihtides kirjeldatuni; üldosa peatükk on kokkuvõtte Vabariigi Valitsuse Tegevuskavast.</p>
<p>Ringmajandusega seonduvalt – praegune jäätmetekke vähendamine eesmärgina asendada jäätmevaba majanduse poole liikumisega.</p>	<p>Selgitame: jäätmetekke vähendamine on laiem mõiste kui jäätmevaba majandus, sest hõlmab ka tarbijate käitumist, mis tihtipeale on määravaks ka majanduse suunamisel.</p>
<p>Kliimaneutraalne energiatootmine aastaks 2035 praeguse 2050 asemel.</p>	<p>Selgitame: konkreetse ajalise tähtsuse seab valdkonna arengukava. Lisaks peab sellele eelnema energiaga varustamise alternatiivide kaalumise ja valikute tegemine, et saaks hinnata, mis ajaks on majanduslikult ja tehniliselt võimalik kliimaneutraalsele energiatootmisele üleminek.</p>
<p>Lisada: Lõpetada fossiilkütuste kasutamise riiklik subsideerimine. Luua energiasirde platvorm, mis pakub senistele põlevkivi piirkondadele ümberõpet ja riiklikku toetust hoonestuse renoveerimiseks ja uueks majanduseks.</p>	<p>Selgitame: põlevkivi piirkondade ümberõpe, hoonestuse renoveerimine on muutustena kavandatud.</p>

<p>Ruumi planeerimise punktis on kontekstiväline lause „Lisaks kaardistame ja võtame kasutusele maavarad“. Lause on vastuolus nii lk 38 punktiga D, kus on juttu esmase toorme (milleks maavarad on) kasutamise vähendamisest kui eelnevalt räägitud ringmajanduse põhimõtetega. Ettepanek lause välja jätta või asendada lausega „Väldime uute taastumatute maavarade kasutusele võtmist“.</p>	<p>Selgitame: üldosa peatükk "Vajalikud muutused Eestis" on kokkuvõtte Vabariigi Valitsuse Tegevuskavast, kus on välja toodud ka alategevused (sh on praeguses sõnastuses "jätkusuutlik kasutamine"): Maavarade kaardistamine ja jätkusuutlik kasutamine:</p> <ul style="list-style-type: none"> • maapõueressursside teaduspõhine, riigi majanduskasvule ja ressursitõhususele kaasa aitav keskkonnahoidlik ning inimeste tervist säilitav haldamine ja kasutus • uute maavarade kasutuselevõtmisega seotud uuringud, kasutusvõimaluste analüüs ja sellega seotud keskkonnariskide analüüsimine • kaevandamisel riigi huvi kindlaksmääramine ruumiliselt (sh maakondade teemaplaneeringud kaevandamise suunamiseks).
<p>Lisada: Vajaduspõhise, paindliku ja kasutajakeskse transporditeenuse kujundamisel lähtume liikuvusandmete targast kasutamisest. Liikumisviiside integreerituse ja liikuvuse tagamiseks üle Eesti töötame välja ja rakendame sotsiaal-majanduslikke ja keskkonnategureid arvestava mudeli. Seejuures soodustame ühis- ja jagatud transpordi kasutamist ning tervislikku ja säästlikku liikumisviisi.</p>	<p>Selgitame: üldosa peatükk "Vajalikud muutused Eestis" on kokkuvõtte Vabariigi Valitsuse Tegevuskavast, kus on välja toodud ka alategevused (sh "Sotsiaal-majanduslikke ja keskkonnategureid arvestava mudeli väljatöötamine ja rakendamine, et tagada üle Eesti lõimitud liikuvus (sh kergliiklus, abivahendiga liikumine, isejuhitud sõidukid, maa-, vee-, lennu-, raudteetransport).")</p>

<p>Transpordi arengut kirjeldavas osasse eesmärgina lisada sise põlemismootoritega autode arvu vähendamine kasutusel olevate (sõidu)autode hulgas ja autode koguarvu vähendamine.</p> <p>Lisada: Kuna ükski elektri- või vesinikusõiduk ei asenda füüsiliselt aktiivset elustiili noorte, täiskasvanute ega eakamate inimeste hulgas, siis tuleb füüsiline liikumine väärtustada ruumilise planeerimise ühe printsiibina ja vähendada autoliikluse olulisust eestlaste liikumismustrites. Jalakäijate ja jalgrattakasutajate ohutus peab olema liikuvusjuhtimise peamine alus ja liikluseadus peab eelkõige kaitsma nende inimeste turvalisust meie teedel ja tänavatel nii linnas kui maal. Kõikides linnades tuleb välja ehitada linnaosasid ja elurajoone ühendav kiire kergliiklusteede võrgustik - ohutu liiklemise koridor jalgratturitele, tõukeratturitele, rulatajatele, vaegliikujatele. Senise teenustele eelisligipääsu rajamise asemel autokasutajatele tuleb eelis anda kergliiklejatele: vähendada autode parkimiskohtade hulka teenuste ja elupiirkonnas, kaotada motoriseeritud transpordikoridorid haridusasutuste ja avalike teenuste vahetus läheduses, viia autoliiklus välja elurajoonide südamest. Kergliiklejate turvalisus tuleb tagada kõikjal Eestis. Turvaline liikumine peab olema tagatud aastaringselt ja ka vaegliiklejatele, kes peavad saama täieliku ja teiste ühiskonnagruppidega võrdse ligipääsu teenustele linnas, maal, kusiganes.</p>	<p>Selgitame: üldosa peatükk "Vajalikud muutused Eestis" on kokkuvõtte Vabariigi Valitsuse Tegevuskavast, kus on välja toodud ka alategevused (sh "Sotsiaal-majanduslikke ja keskkonnategureid arvestava mudeli väljatöötamine ja rakendamine, et tagada üle Eesti lõimitud liikuvus (sh kergliiklus, abivahendiga liikumine, isejuhtivad sõidukid, maa-, vee-, lennu-, raudteetransport).")</p>
<p>Lk 26 lisada "Võtame kasutusele ohutu, keskkonnahoidliku, konkurentsivõimelise, vajaduspõhise ja jätkusuutliku transpordi- ja energiataristu" juurde: Kliimanetraalsele energiatootmisele üleminek eeldab toetava taristu rajamist. Selleks sünkroniseerime elektrivõrgu Mandri-Euroopa sagedusalaga, loome vajalikud võrguühendused taastuvenergia tootmisele ning võtame kasutusele targad võrgud, lühi- ja pikaajalised salvestusvõimalused. Energiapöörde läbiviimiseks tuleb muuta senist suurtootjatele keskendunud tootmismudelit ja luua hajutatud tootmisvõimsustega kodanike energiatööstus. Oluline roll tuleb selles protsessis anda kohalikele energiakogukondadele ja energiaühistutele, mis tagavad rahvaalgatuslike energiaprojektide ühisrahastuse.</p>	<p>Selgitame: üldosa peatükk "Vajalikud muutused Eestis" on kokkuvõtte Vabariigi Valitsuse Tegevuskavast, kus on välja toodud ka alategevused (sh "alternatiivkütuste taristu loomine raskeveokitele ja bussidele", "Elektrivõrgu sünkroniseerimine Mandri-Euroopa sagedusalaga").</p>
<p>(lk 37) Muuta sõnastust. Praegune „Majandus on kliimanetraalne“ asendada sõnastusega „Majandus on loodussõbralik, tasakaalus ja keskkonnaneutraalne“ või „Majandus on tasakaalus ja loodussõbralik“.</p>	<p>Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet.</p>
<p>(lk 38) punkt D, ringmajanduse alla lisada „Fossiilset kütust ja tooret kasutatava tootmiste järk-järguline asendamine taastuvat ja teisest tooret kasutava tootmisega“.</p>	<p>Selgitame: soovitud muutus on juba kaetud teiste muutustega.</p>
<p>(lk 38) punkt E, lisada kliimanetraalne energiatootmine aastaks 2035.</p>	<p>Selgitame: konkreetse ajalise tärmini seab valdkonna arengukava. Lisaks peab sellele eelnema energiaga varustamise alternatiivide kaalumise ja valikute tegemine, et saaks hinnata, mis ajaks on majanduslikult ja tehniliselt võimalik kliimanetraalsele energiatootmisele üleminek.</p>

(lk 40) Lisada eesmärk „Looduskeskkonna seisund paraneb ja elurikkus säilib“.	Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet.
(lk 46) Täiendada: „Sihtideni jõudmise eelduseks on demokraatlik ja turvaline riik, kus säilib ja areneb looduskeskkond, eesti keel, rahvus ja kultuur“.	Selgitame: loodusliku elurikkuse ja keskkonnahoiu põhimõtted on käsitletud dokumendis läbivald, sh aluspõhimõtted, millest lähtuvad kõik strateegilised sihid ja vajalikud muutused, on öeldud: "Aastaks 2050 on Eesti konkurentsivõimeline, teadmispõhise ühiskonna ja majandusega kliimanetraalne riik, kus on tagatud liigirikas elukeskkond ning valmisolek ja võime kliimamuutuste põhjustatud ebasoodsaid mõjusid vähendada ja positiivseid mõjusid parimal viisil ära kasutada. Säästva arengu eesmärkide elluviimise eelduseks on kultuuri-, sotsiaal-, keskkonna- ja majandusvaldkonna kooskõlaline arendamine."; elukeskkonna strateegilise sihi kirjelduses on öeldud: "Elukeskkond on kvaliteetne ja seda planeeritakse pärandit ja looduse elurikkust hoidvalt."
CO2 aastase summaarse emissiooni eesmärk võiks olla 0, mitte 8 miljonit tonni.	Teadmiseks võetud.
(lk 47) Elukeskkonna mõõdikud – lisada looduskeskkonna seisundit hindav mõõdik ja/või üldine keskkonnamõju mõõdik.	Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega ja samamoodi moodustavad "Eesti 2035", valdkonna arengukavade ja programmide mõõdikud terviku, mistõttu on antud dokumendis välja toodud valik valdkonna olulistest näitajatest; mõõdikuid ja nende sihttasemeid uuendatakse vajaduspõhiselt.
(lk 48) Majanduse ja kliima mõõdikud, muuta: - ringlusse võetava materjali määr 50% (praegu 30%); - taastuvenergia osakaal 100% (praegu 42%), Lisada: fossiilse/esmase toorme kasutamise määr tootmises mitte üle 20%.	Teadmiseks võetud.

(lk 48) Ruum ja liikuvus, muuta: - CO2 transpordisektoris väheneb vähemalt 50% (praegu 22-38%).	Teadmiseks võetud.
Sihtasutus Pere Sihtkapital	
1. LISADA alaosa „Rahvastik“ (lk 6) kolmandas lõigus olevasse lausesse taastetaseme arvuline määratlus. Täiendatud lause kõlab järgnevalt: „Viimastel aastatel pereloomee lõppu jõudnud põlvkondades on keskmine laste arv naise kohta vahemikus 1,82–1,86 ehk taastetasemest (2,1 last naise kohta) madalam“.	Arvestatud.
2. TÄIENDADA alaosa „Rahvastik“ (lk 6) kolmanda lõigu lauset („Murettekitav on suurenev lastetus.“) ja mainida ka teise murettekitava asjaoluna ära perre soovitud laste arvu vähenemine praeguste Eesti noorte hulgas. See selgus Pere Sihtkapitali tellimisel AS Turu-uuringute poolt 2020. aasta märtsis ja aprillis läbiviidud uuringust, mille eesmärk oli selgitada praeguste 16–19-aastaste noorte kogemusi, hoiakuid ja tulevikuplaane pereelu valdkonnas. Küsitlus viidi läbi eelteavitatud veebiküsitluse meetodil eesti ja vene keeles. Uuring põhines üle-eestilisel esinduslikul juhuvalimil. Uuringule vastas 1624 noort, kes soovis endale keskmiselt 1,97 last. Võrdluseks, 2011. aastal toimunud Eurobaromeetri uuringu andmetel soovisid 15–24-aastased Eesti naised endale keskmiselt 2,17 ja mehed 2,26 last. Kuigi noorteuuringu vastajate soovid pole kümnenditagusest küll drastiliselt erinevad (so umbes 10% võrra väiksemad) on muutus rahvastikutaaste seisukohalt siiski põhimõtteline — noorte poolt soovitud laste arv on langenud alla taastepiiri. Eesti senine rahvastikulugu niisugust olukorda ei tunne. See aga tähendab, et isegi kõige paremal juhul, eeldusel, et noorte soovid täiel määral realiseeruksid, pole sündimus rahvastikukao vältimiseks enam piisav ja see kahtlemata on Eesti pikaajalisele arengule murettekitav ([...] uuringu raport on tutvumiseks leitav Sihtasutuse Pere Sihtkapital kodulehelt https://peresihtkapital.ee/teadus/uuringud/). Eeltoodust arvestades teeme ettepaneku sõnastada lause ümber järgmiselt: „Murettekitav on suurenev lastetus ja Eesti noorte poolt soovitud laste arvu vähenemine“.	Arvestatud.

<p>3. EEMALDADA alaosa „Rahvastik“ (lk 6) kolmandast lõigust lause: „Prognooside kohaselt väheneb sündimus 2035. aastani ja pöördub siis ajutiselt tõusule kuni 2045. aastani“. Põhjuseid on selleks meie hinnangul kaks. Esiteks, koostavad Eesti rahvastikuprognose mitmed erinevad asutused (ÜRO rahvastikuosakond, Eurostat, statistikaamet, teadusasutused) ning kõikide nimetatute poolt koostatavad rahvastikuprognosid on mitmevariandilised. Kõigis neis prognoosides on sündimuse kohta kasutusel erinevad stsenaariumid, mistõttu lauses sisalduv üldistus „prognooside kohaselt“ on eksitav. Sellise tulemuse on andud mõne prognoosi konkreetne stsenaarium, kuid mõne teise prognoosi kohaselt võib sündimuse dünaamika olla siiski teistsugune. Teiseks, sõna „sündimus“ kasutamine kõnelauses lauses on samuti eksitav. Sündimus tähistab rahvastikuprotsessi, mida mõõdetakse erinevate näitavudega. Kuna nende näitavude dünaamika on erinev, siis tuleks täpsustada, kas jutt käib sündide arvust, summaarsest sündimuskordajast või millestki muust. Antud juhul on ilmselt mõeldud sündide arvu. Kui on siiski soov seda lauset säilitada, siis teeme ettepaneku täpsustada millise asutuse rahvastikuprognosile viid takse ja asendada „sündimus“ konkreetse näitaja nimetusega.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: muutsime lauset "Prognoosi kohaselt väheneb sündide arv 2035. aastani ja pöördub siis ajutiselt tõusule kuni 2045. aastani"; info tugineb dokumendile "Riigirahanduse väljavaade aastani 2070" (https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/riigikantselei/strateegiaburoo/Eesti2035/riigirahanduse_pikk_vaade_aastani_2070_1.pdf)</p>
<p>4. TÄPSUSTADA alaosa „Inimeste tervis ja eluiga“ (lk 7) pealkirja. Teeme ettepaneku eemaldada pealkirjast sõna „inimeste“, mis ei kannu mingit teavet ning rõhutab tarbetult üksikisiku tasandit. Alaosa sisuga oleks paremini kooskõlas ja tooks Eesti ees seisvaid väljakutseid selgemini esile pealkiri „Tervis ja ühiskonna vananemine“, mistõttu teeme ettepaneku pealkirja ümbersõnastamiseks.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>5. MAINIDA alaosa „Ühiskond ja võimalused“ (lk 8) teises lõigus ühiskonna sidususe alusena lisaks põhiseaduslikele väärtustele ka eesti keele valdamist. Kuna eesti keel ei kuulu n-ö suurte maailmakeelte hulka, tuleb sellele eraldi tähelepanu pöörata. Viimase, 2011. aasta, rahvaloenduse andmed näitavad, et inglise emakeelega Eesti püsielanike eesti keele oskus polnud venekeelsete omast sugugi parem. Ka alaosa järgmises lõigus on eesti keele oskuse tähtsusele eraldi tähelepanu juhitud („Madalamat tööhõivet mõjutab märgatavalt vähene eesti keele oskus“). Seda arvestades teeme ettepaneku lisada esimese lõigu lõppu järgmise lause: „Ühiskonna sidususe aluseks on ka eesti keele omandamine kõigi püsielanike poolt, mis on lõimumise ja ühiskonnaelus osalemise oluliseks eelduseks“.</p>	<p>Osaliselt arvestatud: arenguvajaduse teksti on lisatud ülesanne tagada eesti keele õppimise võimalus teisest rahvusest inimestele.</p>
<p>6. TÄIENDADA alaosi „Ühiskond ja võimalused“ või „Õppimisvõimalused“. Praegu ei ole Eesti ühiskonna ees seisvate suurte väljakutsete hulgas mainitud üleminekut ühtsele Eesti koolile, mis asendaks praegust eesti ja vene õppekeelel rajanevat kaheosalist haridussüsteemi. Haridussüsteemi kahestatus ei soodusta ühiskonna sidusust ja annab noortele eluks erineva stardipositsiooni. Seda väljakutset tuleks käsitleda alaosas „Ühiskond ja võimalused“ või „Õppimisvõimalused“.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>

<p>7. ÜLDISE MÄRKUSENA alaosa „Vajalikud muutused Eestis“ võiks mainida seda, et arengustrateegialt – erinevalt nt valitsuse tööplaanist – eeldaks rohkem fookust püstitatud eesmärkide suhtes kõige olulisematele, kõige suurema mõjuga meetmetele. Tähele pane, et praegu on kohati nõnda, et mõned oluliselt väiksema mõjuga küsimused pälvivad üpris detailset tähelepanu, sealsamas kui suurema mõjuga küsimustest libisetakse suhteliselt üldsõnaliselt üle.</p> <p>Näiteks lk 23 kirjutatakse pensionisüsteemi kohta järgmist: "Tagame pensionisüsteemi jätkusuutlikkuse ja pensionäride heaolu. Selleks muudame soodustingimustel vanaduspensionide ja väljateenitud aastate pensionide süsteemi, soodustame töandjapensioni levikut ning suurendame inimeste finantsteadlikkust." Tähele pane, et see oleks mõistagi hea, kui järgmise 15 aasta jooksul suudetaks muuta soodustingimustel vanaduspensionide ja väljateenitud aastate pensionide süsteemi (pidades silmas, et viimasel 30 aastal seda ei ole suudetud, ehkki ellviidatut on jätkuvalt deklareeritud) ning soodustada töandjapensioni levikut, ent need veel paraku pensionisüsteemi jätkusuutlikkust ja pensionäride heaolu järgmise 15 aasta perspektiivis ei taga. Sooduspensionide reformi mõju süsteemi jätkusuutlikkusele ei ole suur ja avalduks alles väga pika ajalise nihkega, mh ka seetõttu, et viimased 30 aastat on inimesed jätkuvalt omandanud õigusi neile pensionidele ning pensione tuleb maksta elu lõpuni ka neile, kes ei ole veel õigust andvasse vanusesse jõudnud. Töandja pensionide katvus jääb Eestis paratamatult marginaalseks, kuivõrd valdava osa erasektori hõivest annavad väike- ja keskmise suurusega ettevõtted ning kasvab mikroettevõtete ehk ühemehefirmade arv. Seega sobivad need meetmed meie hinnangul küll valitsuse tööplaani, aga strateegia mõttes on need siiski marginaalse tähendusega.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" Vabariigi Valitsuse Tegevuskava on koond kõigi valdkondade vajalikest muutustest, mis kirjeldatakse detailsemalt ja eelarvestatakse valdkonna arengukavades ja nendega seotud programmides.</p>
<p>8. TÄIENDADA alaosa „Tervis ja sotsiaalkaitse“ pealkirja (lk 21) märksõnaga rahvastikutaaste („Rahvastikutaaste, tervis ja sotsiaalkaitse“). Praegu rahvastiku-tüveline märksõna vajalikke muutusi käsitleva osa alapealkirjades puudub. See tekitab ebakõla võrdluses dokumendi väljakutsete osaga, kus märksõna rahvastik on esimese alaosa pealkirjaks. Soovitus puudutab ka Lisas 1 oleva alaosa pealkirja.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>9. LISADA alaossa „Kujundame tervikliku rahvastiku- ja perepoliitika eesti rahva kestlikkuse tagamiseks“ lause, mis rõhutab noortele suunatud meetmete olulisust rahvastikupoliitika kontekstis: „Rahvastiku kestlikkust toetava poliitika arendamisel pööratakse tähelepanu sellele, et noorte iseseisvumine kulgeks sujuvalt ega lükkuks liiga hilisesse vanusesse“. Sellele aspektile tähelepanu pööramist põhjendab viimase 25 aasta vältel järjepidevalt tõusnud emakssaamise vanus, mis 2019. aastal ületas 28 eluaasta piiri.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>

<p>10. LISADA alaossa „Kujundame tervikliku rahvastiku- ja perepoliitika eesti rahva kestlikkuse tagamiseks“ lause: „Tagatakse peretoetuste reaalkaardustuse regulaarne ajakohastamine elukalliduse muutumisel“. Selle vajalikust põhjendab Eesti lähimineviku kogemus, kus enne 2015. aastat ei suurendatud peretoetuste määra enam kui 10 aasta vältel. Pikaajalise arengu kontekstis ei peaks see suund kindlasti jätkuma.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega ning on vahetult seotud riigi eelarvestrateegia protsessiga; Vabariigi Valitsuse Tegevuskava uuendatakse vajaduspõhiselt.</p>
<p>11. LISADA alaossa „Parandame erivajadusega inimeste heaolu ja ühiskondlikku aktiivsust ning pikaajalise hoolduse süsteemi“ (lk 23) järgmise lause: „Töötame välja lahenduse, mis tagab pikaajalise hoolduse kulude praegusest solidaarsema katmise ja vähendab pikaajalise hoolduse puhul inimeste märkimisväärselt suurt omaosaluse määra“. See lause adresseerib üht kõige olulisemat rahvastiku vananemisega seotud väljakutset, mis on dokumendi algusosas välja toodud. Võrreldes paljude muude sotsiaalprobleemidega on Eestis sellele küsimusele liiga vähe tähelepanu osutatud.</p>	<p>Selgitame: teema on siliselt kaetud reformiga G, mille all tegevus "Pikaajalise hoolduse rahastamismudeli uuendamine".</p>
<p>12. TUUA VÄLJA, võttes arvesse dokumendi väljakutsete osas nimetatud tõsiseid probleeme eakate ainulise toimetuleku tagamisel („Vanaduspensionide teoreetiline netoasendusmäär oli 2017. aastal 40% ehk ELi madalaim. Ka vanemate kui 65aastaste inimeste suhtelise vaesuse määr (43,1%) on Eestis ELi kõrgeim“), et töötatakse välja lahendused pensionide asendusmäärade suurendamiseks ja eakate vaesusmäärade vähendamiseks. Eesti on juba majanduslikult ja sotsiaalselt küllalt arenenud, et neid probleeme adresseerida ja kindlustada eakatele võimalused väärrikaks vananemiseks. Seda peaks võimaldama ka järgnevatel aastatel vähenema prognoositud maksukoormus (lk 12: „Maksukoormus on Eestis 2020. aastal 34% SKPst ning langeb, jõudes 2035. aastaks 32,7%ni“) ja madalad valitsemissektori kulud (lk 29: „Eesti on õhuke väikeriik, mille valitsemissektori kulud (2018. aastal 39,3% SKPst) on võrreldes ELi keskmisega (45,7%) väiksem. Üldiste valitsemissektori teenuste kulude poolest on Eesti ELis tagantpoolt 4. kohal“).</p>	<p>Selgitame: oleme täiendanud dokumenti "väärrikat vananemist toetava" poliitika põhimõtete kohta.</p>
<p>13. MÄRGIME, et Vabariigi Valitsuse (Vabariigi Valitsuse tegevuskava) puhul on tõsiseks probleemiks see, et protsessid, mida selline ühiskonna kõiki olulisi valdkondi hõlmav strateegia peab haarama, ei ole mõõdetavad nii väikese arvu indikaatoritega nagu dokument praegu esitab. Ühiskond on suur ja keeruline süsteem ning selle toimimise monitoorimiseks ei piisa nii väikesest arvust näitajatest. Probleemi leevendamiseks võiks eelnõus esile tõstetud näitajaid nimetada mitte lihtsalt näitajateks, vaid võtmenäitajateks. Selline lähenemine annaks mõista, et näitajate kogum on tegelikult märksa laiem. Dokumendi lisa 2 „Aluspõhimõtete mõõdikud“ peaks sisaldama praegusest laiemat näitajate komplekti, mis võimaldab arenguprotsesside piisavalt mitmekülgse monitoorimise.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega ja samamoodi moodustavad "Eesti 2035", valdkonna arengukavade ja programmide mõõdikud terviku, mistõttu on antud dokumendis välja toodud valik valdkonna olulistest näitajatest.</p>

<p>14. TÄHELDAME, et eelnõus kasutatakse sõna „möödik“ vales tähenduses. Eesti keele seletav sõnaraamat annab möödiku tähenduseks mööteriist, nt kaugusmöödik, kiirusmöödik, valgusmöödik, nurgamöödik jne. Eesti arengustrateegia 2035 kontekstis on õige rääkida näitajatest, näitarvudest või võõrtüveliselt indikaatoritest. Soovitame konsulteerida selle oskussõna kasutamise osas Eesti Keele Instituudiga.</p>	<p>Selgitame: Eesti Keele Instituudi rakenduses Sõnaveeb, kus on ka need sõnad, mis pole veel Õigekeelsussõnaraamtusse jõudnud, antakse sõna "möödik" teiseks tähenduseks "millegi kvaliteedi, tulemuslikkuse hindamisel või hüpoteesi kontrollimisel</p>
<p>15. TÄHELDAME, et näitajat rahvaarvu muutus 1000 elaniku kohta ei tohiks demograafilise kestlikkuse ainsaks möödikuks võtta vähemalt kahel põhjusel. Esiteks, on tegemist üldkordaja tüüpi „jämeda“ näitajaga, mida mõjutab suurel määral rahvastiku minevikus kujunenud vanuskoostis, mida ei saa poliitikate abil tagantjärele mõjutada. Teiseks, sisaldab see näitaja korruga nii loomulikke iivet kui rändeiivet. Rahvaarvu kasv 1000 elaniku kohta võib olla saavutatud intensiivse sisserände arvel ja põlisrahvastiku osakaalu vähenemise arvel. Demograafilise kestlikkuse täpsema täiendava näitajana oleks soovitatav kasutada kohortsündimuskordajat (ingl. completed cohort fertility rate), mis mõõdab keskmist laste arvu naise kohta viljakusea lõpuks. Eesmärgiks võiks olla jõudmine tasemele, mis võimaldab vältida rahvastikukadu (2,1 last naise kohta sünnitusea jooksul). Kohortsündimuskordaja eeliseks võrreldes summaarse sündimuskordajaga on asjaolu, et näitaja pole moonutatud sünnitusea tõusu ja languse poolt ja mõõdab nõ realiseeritud sündimust. Seda näitajat võib täiendada soovitud laste arv pereloomealistes vanusrühmades, mis näitab potentsiaalset sündimust. Nende kahe näitaja võrdlemine annab ettekujutuse lõhest soovide ja tegelikkuse vahel, mille vähendamist võiks käsitleda samuti olulise poliitikaeesmärgina. Kindlasti peab rahvastiku kestlikkust iseloomustavate näitajate komplekti kuuluma ka perekondade püsivust mõõtvad indikaatorid, kuna perekondade püsivusel on väga oluline roll laste kasvukeskkonda määrava tegurina. Arvestades eelnõus tagasirände soodustamisele pööratud tähelepanu tuleks näitajate hulka lisada ka riigisündinute rändesaldo – Eestis sündinute aastapõhise välja- ja sisserände vahe. Selle näitaja jälgimine on vajalik juhul, kui on eesmärgistatud põlisrahvastiku väljarände vähendamine ja tagasirände soodustamine.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega ja samamoodi moodustavad "Eesti 2035", valdkonna arengukavade ja programmide möödikud terviku, mistõttu on antud dokumendis välja toodud valik valdkonna olulistest näitajatest.</p>
<p>16. ERISTADA näitaja „Eesti keelt kasutavate inimeste osakaal“ eesti keele kasutamist emakeele ja võõrkeelena. Kui seda mitte teha, võrdsustaksime piiratud ulatuses eesti keelt valdava sisserändaja põlisrahva liikmega. Eesti kestlikkuse seisukohalt on tegemist lubamatu lihtsustusega. Näitaja nimetajaosas tuleks kasutada Eesti kogurahvastikku.</p>	<p>Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega ja samamoodi moodustavad "Eesti 2035", valdkonna arengukavade ja programmide möödikud terviku, mistõttu on antud dokumendis välja toodud valik valdkonna olulistest näitajatest.</p>

Tartu Regiooni Energiaagentuur

Perioodi aastani 2035 märgivad ulatuslikud muutused Eesti majanduse ressursikasutuses ja keskkonnamõjus. Meie senine majandusmudel on põhinenud odaval tööjõul ja odaval looduskeskkonnal ning tulevikus pole kummalgi mõtteviisil Eestis enam kohta. Peame ümber suunama oma majanduse meie inimesi ja keskkonda väärtustavasse suunda. Selleks tuleb luua jäätme- ja heitmevaba majandus, tagada avalike teenuste kättesaadavus kõikjal, luua kogukondlik energiatööstus, luua ohutu liiklusruum kergliiklejaile ning arendada välja kerg- ja vaegliiklejasõbralikud asumid.

Selgitame: need teemad on dokumendis läbivalt käsitletud nii arenguvajaduste kui vajalike muutuste osas; detailsemad tegevused kavandatakse valdkonna arengukavades ja nendega seotud programmides.

Avalik sektor peab nimetatud põhimõtteid järgides muutuma süsinikneutraalseks aastaks 2030 ning kujundama selleks ümber oma teenuste paigutuse, kättesaadavuse, ressursikasutuse ja toetused teistesse sektoritesse. Tõsta tuleb ressursside kasutamise tasusid ja suurendada tarbimise maksustamist, mis kokkuvõttes peavad jõudma ressursikasutuse ja tarbimise negatiivsete mõjude kompenseerimiseks vajalikule tasemele. Keskkonnamõjude kuhjamil tulevastele põlvetele – prügi- ja tuhamägedel – pole meie majanduses enam kohta. Ausa konkurentsi loomiseks tuleb lõpetada turgu moonutavad riiklikud ja Euroopa Liidu vahendeid kasutavad toetused süsinikumahukasse majandusse: fossiilkütuseid kasutavasse ergeetikasse, kunstväetisi ja kunstlike taimekaitsevahendeid kasutavasse intensiivsesse põllumajandusse, autoteede ehitusse, jäätmete ladustamisse, lineaarseid tooteahelaid rakendavasse tootearendusse. Toetuste jagamisel tuleb eelistada taastuvate energiaallikate kasutamist, mahepõllumajandust, kergliiklust, materjalide uuskasutust ja ringmajandust. Indikaatorid: avaliku sektori kliimamõju CO2 emissiooni ekvivalentühikutes (sihttase 2030.a. 0 kgCO₂ekv), avaliku sektori toetuste ja investeringute kliimamõju CO2 emissiooni ekvivalentühikutes (sihttase 2030.a. 0 kgCO₂ekv); jäätmete pikaaegne ladestamine (sihttase 0 kg).

Selgitame: eesmärk lähtub Euroopa Liidus kokku lepitud eesmärgist; mõõdikuid ja nende sihttasemeid uuendatakse vajaduspõhiselt.

<p>Valdkondade ja kogukondade juhtimine ning ruumiline planeerimine peab põhinema keskkonna, kogukonna, majanduse ja elukvaliteedi näitajate integreeritud analüüsil, mille puhul tuleb esimeseks prioriteediks seada inimeste elukvaliteet (eluea pikkus ja tervena elatud aastate hulk) ja teiseks prioriteediks seada keskkonnaseisundi (elurikkuse, puhta vee, madala kliimamõju) säilimine. Töötatakse välja meetodika integreeritud kavade koostamiseks ning vastavate adekvaatsete andmete kogumiseks, mõõtmiseks, säilitamiseks ja jagamiseks. Avalikus halduses peab valdavaks muutuma koosloomeliste protsesside osa, mis peab leidma endale koostööpartnerid kõigi oluliste sidusrühmade hulgas ning suutma läbipaistvalt tasakaalustada era- ja ärihuvid avalike huvidega. Indikaatorid: integreeritud valdkondlike kavade hulk (sihttase üks riiklik kava koos valdkondlike rakenduskavadega); kohalike omavalitsuste integreeritud kliima-, energia- ja liikuvuskavade hulk (sihttase üks iga omavalitsuse kohta); kohalike omavalitsuste kliimamõju baasinventuur (sihttase üks iga omavalitsuse kohta, uuendatakse iga 4 aasta järel); inimeste elukvaliteet - keskmine eluiga (sihttase kasvav trend); inimeste elukvaliteet - tervena elatud aastate hulk (sihttase kasvav trend); keskkonnamõju (sihttase kahanev trend); kliimamõju CO2 emissiooni ekvivalentühikutes (sihttase 0 kgCO₂ekv); koosloomeliste protsesside osa avaliku sektori arendustegevuses (sihttase 100%).</p>	<p>Selgitame: need teemad on dokumendis läbivalt käsitletud nii arenguvajaduste kui vajalike muutuste osas; detailsemad tegevused kavandatakse valdkonna arengukavades ja nendega seotud programmides.</p>
<p>Energiapöörde läbiviimiseks tuleb muuta senist suurtootjatele keskendunud tootmismudelit ja luua hajutatud tootmisvõimsustega kodanike energiatööstus. Oluline roll tuleb selles protsessis anda kohalikele energiakogukondadele ja energiaühistutele, mis tagavad rahvaalgatuslike energiaprojektide ühisrahastuse. Senised riiklikud toetused põlevkivitööstusse tuleb lõpetada ja vahendid suunata Ida-Virumaa tööstussektori ümbersuunamisele, mis aitab vähendada põlevkivitööstuse vältimatule sulgemisele järgnevat sotsiaalset tagasilööki: mäetööstuse tööliste ümberõppesse, spetsialistide ümbersuunamisse teistesse sektoritesse, rohemajanduse ettevõtlastoetustesse, taristu (eriti eluhoonete) renoveerimisse/uuendamisse jne. Energiavaesuse vältimiseks tuleb Ida-Virumaa kõige ohustatumates piirkondades kehtestada kodanikupalk. Energiatööstuse ökonoomsuse huvides tuleb organisatsioonides rakendada energijuhtimissüsteeme, mis hindavad energikandjate tarbimist, nende kliimamõju ja aitavad tarbimist vähendada organisatsiooni või selle töötajate tegevust kahjustamata. Indikaatorid: taastuvate energiaallikate osa energiatööstuses (sihttase 2030.a. 50%, sihttase 2050.a. 100%); taastuvate energiaallikate osa energiatarbimises (sihttase 2030.a. 50%, sihttase 2050.a. 100%); energiaühistute osakaal energiaturul (sihttase 50%); renoveeritud elamufondi osakaal (sihttase 50%); renoveeritud elamufondi osakaal endises põlevkivitööstuspiirkonnas (sihttase 100%).</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>

Füüsiline liikumine tuleb väärtustada ruumilise planeerimise prioriteedina ja vähendada autoliikluse olulisust Eestlaste liikumismustrites. Jalakäijate ja jalgrattakasutajate ohutus peab olema liiklusjuhtimise peamine alus ja liikluseadus peab eelkõige kaitsma kergliiklejate kui kõige ohustatuma liiklejagrupi turvalisust meie teedel ja tänavatel nii linnas kui maal. Kõikides linnades tuleb välja ehitada linnaosasisid ja elurajoone ühendav kiire kergliiklusteede võrgustik - ohutu liiklemise koridor jalgratturitele, tõukeratturitele, rulatajatele jne. Senise teenustele eelisligipääsu rajamise asemel autokasutajaile tuleb eelis anda kergliiklejatele: vähendada autode parkimiskohtade hulka teenuste ja elupiirkonnas, kaotada motoriseeritud transpordikoridorid haridusasutuste ja avalike teenuste vahetus läheduses, viia autoliiklus välja elurajoonide südamedest. Kergliiklejate turvalisus tuleb tagada kõikjal Eestis. Kõikidele asulavälistele maanteedele tuleb rajada vähemalt 1,5m laiune ohutu liikumise koridor kergliikleijatele ning ristumised maanteega välje ehitada reguleeritud ristmiku või mitmetasandilise ristmikuna. Turvaline liikumine peab olema tagatud aastaringselt. Kõikidel kergliiklusteedel tuleb tagada ööpäevane hooldus, mis likvideerib liikumistakistused (jää, lumi, puulehed jne) 120 minuti jooksul. Turvaline liikumine peab olema tagatud ka vaegliiklejatele, kes peavad saama täieliku ja teiste ühiskonnagruppidega võrdse ligipääsu teenustele linnas, maal, kusiganes. Eesti peab olema vaegliiklejasõbralik riik. Indikaatorid: erasõidukite hulk 1000 elaniku kohta (sihttase vähem kui 300); autoga sooritatud igapäevaste liikumiste osakaal (sihttase vähem kui 30% kõigist liikumistest); kergliikluse igapäevaste liikumiste osakaal (sihttase enam kui 50% kõigist liikumistest); surmaga lõppenud liiklusõnnetuste hulk (sihttase 0); rahvatervise näitaja ülekaal (sihttase langev trend); rahvatervise näitaja südameveresoonkonnahaiguste esinemine (sihttase langev trend).

Selgitame: need teemad on dokumendis läbivalt käsitletud nii arenguvajaduste kui vajalike muutuste osas; detailsemad tegevused kavandatakse valdkonna arengukavades ja nendega seotud programmides.

Teeme Ära SA

Teeme Ära SA juhitud keskkonnamõju mõõdikute projekt osales Accelerate Estonia 3-kuulises programmis. Märts-juuni 2020 võeti põhjalikult ette Euroopa Liidu ja Euroopa Komisjoni strateegiad ning ühiselt seatud eesmärgid. Teeme Ära SA on ringmajanduse põhimõtete edendaja läbi koolituste ja praktiliste lahenduste pakkumise. Starteegia 2035 toob hästi välja Eesti arenguvajadused ning viis strateegilist sihti on seotud kestliku arengu eesmärkidega.

Aluspõhimõtetes (lk.15) on kirjeldatud "Aastaks 2050 on Eesti konkurentsivõimeline, teadmispõhise ühiskonna ja majandusega kliimanetraalne riik, kus on tagatud liigirikas elukeskkond ning valmisolek ja võime kliimamuutuste põhjustatud ebasoodsaid mõjusid vähendada ja positiivseid mõjusid parimal viisil ära kasutada. Säästva arengu eesmärkide elluviimise eelduseks on kultuuri-, sotsiaal-, keskkonna- ja majandusvaldkonna kooskõlaline arendamine. Eestis tehakse teadmispõhiseid otsuseid ning lahendusteede valikul eelistatakse mõjusaid ja uuenduslikke lähenemisviise."

Mõõdikuna on aga puudu ühtne ja horisontaalne hindamine, mis võimaldaks hinnata, kuidas iga Eestis tegutsev ettevõtte, Eestis toodetud toode või loodud teenus, teadusinnovatsioon ja riiklikud investeeringud on seoses nende sihtide ning kliima eesmärkidega.

- Pelgalt CO2 ekvivalenttonnide mõõtmisel ei saa õiglast ülevaadet kogu keskkonnamõjust. Näiteks võib tekkida olukord kus CO2 näitaja on madal, kuid negatiivne mõju elurikkusele ja mageveele või inimese elukvaliteedile on kõrge.

Selgitame: "Eesti 2035" viiakase ellu valdkonna arengukavade ja nendega seotud programmidega ja samamoodi moodustavad "Eesti 2035", valdkonna arengukavade ja programmide mõõdikud terviku, mistõttu on antud dokumendis välja toodud valik valdkonna olulistest näitajatest; mõõdikuid ja nende sihttasemeid uuendatakse vajaduspõhiselt.

Lk. 9: Ettevõtluskeskkond – „Kirjeldatud arenguvajadused eeldavad pikaajalisi investeeringuid, milleks ettevõtted pole kaasnevate suurte riskide tõttu sageli valmis. Samuti on investeeringud tugevas sõltuvuses majanduse käekäigust ja üleilmsetest mõjudest. Riik saab kaasa aidata, jagades ettevõtetega pikaajaliste investeeringute riske ja planeerides riigipoolseid investeeringuid eriti siis, kui ettevõtete investeerimisaktiivsus on saanud tagasilööke.“ Täiendus, kommentaar: Oluline on lisada, et riiklikud investeeringud peavad arvestama investeeringu kogu keskkonnamõju ja seost kestliku arengu eesmärkidega.

Selgitame: aluspõhimõtetes toodud eesmärk "Aastaks 2050 on Eesti konkurentsivõimeline, teadmispõhise ühiskonna ja majandusega kliimanetraalne riik, kus on tagatud kvaliteetne ja liigirikas elukeskkond ning valmisolek ja võime kliimamuutuste põhjustatud ebasoodsaid mõjusid vähendada ja positiivseid mõjusid parimal viisil ära kasutada. Säästva arengu eesmärkide elluviimise eelduseks on kultuuri-, sotsiaal-, keskkonna- ja majandusvaldkonna kooskõlaline arendamine." kehtib kõigile vajalikele muutustele. Samuti on strateegilised sihid seotud säästva arengu eesmärkidega (vt lk 14).

<p>Lk.10: Elurikkus ja keskkond – “...Elurikkuse hävimisega kaob looduse suutlikkus pakkuda meile eluks vajalikke loodushüvesid (sh puhas vesi, õhk, toit ja loodusvarad). Mida rohkem on toimivaid ja elurikkaid ökosüsteeme, seda paremini oleme varustatud inimese eksistentsiks vajaliku ja suudame taluda keskkonna saastatust ja kohaneda kliimamuutustega.”</p> <p>Täiendus, kommentaar: Välja on toomata seos majandustegevuse ja riiklike investeeringutega. Oluline on lisada, et riiklikud investeeringud peavad arvestama investeeringu kogu keskkonnamõju ja seost kestliku arengu eesmärkidega.</p>	<p>Selgitame: aluspõhimõtetes toodud eesmärk "Aastaks 2050 on Eesti konkurentsivõimeline, teadmispõhise ühiskonna ja majandusega kliimanetraalne riik, kus on tagatud kvaliteetne ja liigirikas elukeskkond ning valmisolek ja võime kliimamuutuste põhjustatud ebasoodsaid mõjusid vähendada ja positiivseid mõjusid parimal viisil ära kasutada. Säästva arengu eesmärkide elluviimise eelduseks on kultuuri-, sotsiaal-, keskkonna- ja majandusvaldkonna kooskõlaline arendamine." kehtib kõigile vajalikele muutustele. Samuti on strateegilised sihid seotud säästva arengu eesmärkidega (vt lk 14).</p>
<p>Lk.12: Riigivalitsemine – „Eesti ei kasuta OECD hinnangul otsuste tegemisel piisavalt teadusuuringuid ja valdkonna eksperte ning võrdluses teiste liikmesriikidega on valitsusasutuste tegevuste tõhusus keskpärane. Parandama peab riigi võimekust tellida teadusuuringuid ja kaasata teadlasi poliitikakujundamisse. Selgelt tuleks eelistada uuenduslikke lahendusi ja tehnoloogiaid ning tõhustada teabevahetust asutuste (ja ettevõtete) vahel, tuginedes senisest enam reaalses andmevahetusele ja võttes ulatuslikumalt kasutusele ava- ja suurandmeid. E-teenuste baastaristu ning e-teenuste kasutamist võimaldavad vahendid on hästi arenenud ning mitmes valdkonnas on e-teenused jõudsalt edenenud (nt maksude kogumine ja administreerimine), kuid teenuste kvaliteet on ebaühtlane ja digiriigi loodud lahenduste kestlikkus vajab tugevdamist. E-teenuste taristu säilimise ja elektrooniliste vahendite turvalisuse ning arendamise tagamiseks tuleb järjepidevalt panustada nii baastaristu arendamisse kui ka tehnoloogiliste võimaluste korral luua uusi alternatiive senistele lahendustele. Samal ajal avab pidev tehnoloogia areng (sh tehisintellekti kasutamine) riigile uusi võimalusi osutada seniseid teenuseid tõhusamalt ja teha otsuseid nutikamalt.“</p> <p>Täiendus, kommentaar: Oluline on märkida ära vajadus luua avalikule sektorile infotehnoloogilised lahendused, mis annaks võimaluse avatult ning reaalsamajanduse põhimõtteid aluseks võttes hinnata ettevõtteid ja investeeringuid tervikliku keskkonnamõju ja kestliku arengu eesmärkidesse panustamise ning vastutustundlikkuse näitajate alusel.</p>	<p>Selgitame: arenguvajaduste peatükis kirjeldatud põhjal on seatud konkreetsemad tegevused vajalike muutuste peatükis, sh "Arvestades, et digitehnoloogiate integreerimine ettevõtlussektoris on Eestis võrreldes teiste Euroopa riikidega kesine, toetame ettevõtete digitaliseerimist ja automatiseerimist ning tagame andmete kvaliteedi, mis võimaldab reaalses andmevahetust ettevõtete vahel ja suhtluses riigiga." . Detailsemad meetmed lahendatakse valdkonna arengukava(de) tasandil.</p>

Lk.19: Vajalikud muutused Eestis – “Eesti aluspõhimõtete hoidmiseks, strateegiliste sihtide saavutamiseks ja arenguvajadustele vastamiseks on vaja muudatusi eri valdkondades. Sealjuures on oluline sihipärane ja koordineeritud valdkondadevaheline koostöö...”

Täiendus, kommentaar: Oluline on täiendada, et toimub valdkondadeülene koostöö ja terviklik keskkonnamõjude, kestliku arengu eesmärkidesse panustamise ning vastutustundlikkuse hindamine.

Selgitame: aluspõhimõtetes toodud eesmärk "Aastaks 2050 on Eesti konkurentsivõimeline, teadmispõhise ühiskonna ja majandusega kliimanutraalne riik, kus on tagatud kvaliteetne ja liigirikas elukeskkond ning valmisolek ja võime kliimamuutuste põhjustatud ebasoodsaid mõjusid vähendada ja positiivseid mõjusid parimal viisil ära kasutada. Säästva arengu eesmärkide elluviimise eelduseks on kultuuri-, sotsiaal-, keskkonna- ja majandusvaldkonna kooskõlaline arendamine." kehtib kõigile vajalikele muutustele.

Lk. 24: “Kujundame paindliku ja turvalise majanduskeskkonna, mis soodustab uuendusmeelset ja vastutustundlikku ettevõtlust ning ausat konkurentsi.”

Täiendus, kommentaar: Oluline on lisada: Tagame riiklikult ühtse lähenemise kaudu õiglase ja läbipaistva keskkonnamõjude, kestliku arengu eesmärkidesse panustamise ning vastutustundlikkuse hindamise, mis on aluseks riiklike investeeringute ja toetuste suunamisel.

Teadmiseks võetud.

Lk.24: Võtame kasutusele ringmajanduse põhimõtted – “Materjalide ringlussevõtu ja teisese toorme kasutuse suurendamiseks soodustame jätkusuutlike tootmis- ja tarbimismudelite kasutuselevõtmist. Väike- ja keskmise suurusega ettevõtetes peab paranema ressursi-, sh energiatõhusus näiteks tööstussümbioosi projektide digitaliseerimise ja ressursitõhusamate tehnoloogiate toetamise kaudu. Korraldame jäätmemajanduse ümber lähtuvalt jäätmehierarhiast ning võttes kasutusele uuenduslikud lahendused, et väheneks jäätmete ning suureneks materjali ringlusesse võtmine ja jäätmete liigiti kogumine.”

Täiendus, kommentaar:

ÜRO on tõdenud, et globaalsete kestliku arengu eesmärkide täitmiseks valitud strateegiad on ebapiisavad.

Positiivsete tulemuste saavutamises nähakse võtmerolli ringmajandusele üleminekus. Eesti tammub ringmajanduse teemal kõneledes ja kirjutades ümber lineaarmajanduse viimase otsa - jäätmekäitluse, kuid see ei tohiks nii olla.

Asjaolu, et Eesti ringmajanduse kursile pööramise strateegia juhtorgan on Keskkonnaministeerium, peegeldab liigselt poliitilise tahte või arusaama taset ringmajanduse olemusest. Strateegias on oluline liikuda eemale jäätmekestsest lähenemisest. Jäätmehierarhia aluseks võtmine ja arvestamine peamise tegevusena on aegunud lähenemine ja ei taga liikumist ringmajanduse suunas. Oluliselt suuremat rõhku peaks panema toodete ja teenuste kavandamise ja disaini faasi kirjeldamisele. Vajalik on töötada välja või kirjeldada olemasolevaid võtteid, kuidas tagatakse ringmajanduse põhimõtete järgmine sh. toodete ja teenuste kavandamine nii, et selle kasutusiga oleks võimalikult pikk ning tootmisel ja kasutamisel tekkivad jäätmed oleksid maksimaalselt ringlussevõetavad.

Teadmiseks võetud.

Terve Rahvas SA

<p>Lk 12: Kodanikkonna võimestamise ja sidusa ühiskonna kujundamise oluliseks mehhanismiks on rahvaküsitluste ja -referendumite korraldamine nii riigivõimu kui kodanikkonna enda algatusel. Uuringute andmetel soovib põhiseaduse taastamist muutmist nii, et rahval oleks õigus algatada rahvahääletusi, neli viiendikku Eesti valimisõiguslikest elanikest.</p> <p>Suurte strateegiliste eesmärkide saavutamiseks on vaja koosmeelt eri ühiskonnarühmade vahel. Riigi tegevuste planeerimisel tuleb arvestada, et praegu on suurem osa riigieelarvest (umbes 80%) juba seotud seadustega kindlaksmääratud kulutustega. Riigivalitsemist ja avalike teenuste pakkumise kvaliteeti aitab kodanike ootustele vastavaks muuta keskvalitsuse, kohaliku omavalitsuse üksuste ja kogukondade koostöö ning selge rollijaotus, samuti kohaliku omavalitsuse üksuste finantsvõimekuse tagamine, eriti aga teemakohaste rahvaküsitluste ja -hääletuste korraldamine nii omavalitsuste kui riigi tasandil.</p>	<p>Selgitame: otsedemokraatia ehk rahvaküsitluste ja -referendumite ulatuslikum kasutamine on olemuslikult osa osalusdemokraatiast, mille laiemat levikut on eesmärgina rõhutatud arenguvajadustes lk 12.</p>
<p>Lk 16: Koostöömeelne ühiskond on võrgustikupõhine ja aktiivne. Iga inimene, kogukond ja vabaühendus saab ja tahab koostööd teha ja ühiskonnakorralduses kaasa lüüa ja koostööd teha, seda nii kodanikuühenduste kui rahvaalgatuse kaudu.</p>	<p>Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet ning on avaram kui kinnine koostöövormide loetelu.</p>
<p>Lk 17: Eesti on uuendusmeelne, teadmiste loomist ning kasutamist väärtustav riik, kus ühiskonnaelu korraldatakse uute, inimesekesksete ja tõhusate tehnoloogiate abil. Õigus- ja maksukeskkond ning valitsemiskorraldus soosivad ühiskonna sidusust, uute lahenduste kasutuselevõttu, innovatsiooni ja paindlikku riigivalitsemist. Avalikud teenused on taustal toimivad ja etteaimavad ning andmeruum kaitstud. Eesti riigikorraldus ning kodanike osavõtt poliitiliste otsuste tegemisest on trende loov ja eeskujuks teistele riikidele.</p>	<p>Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet.</p>
<p>Lk 17: Eesti on usaldusväärne riik oma kodanikele ning väärtustatud partner rahvusvahelises suhtluses. Riigi valitsemine on avatud ehk võimu teostatakse ausalt ja läbipaistvalt ning vastavuses kodanike hoiakutega. Eestit tuntakse hästi ja riigi rahvusvaheline positsioon on tugev.</p>	<p>Selgitame: strateegias on see lause kujul "Riigi valitsemine on avatud ehk võimu teostatakse avalikes huvides ausalt ja läbipaistvalt." ehk praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet.</p>
<p>Lk 17: Eesti on inimesekeskne riik, kus poliitikakujundamine on koosloomeline ja inimesed saavad osaleda oluliste otsuste tegemisel sh rahvaalgatuste ja siduvate referendumite algatamine. Avalikud teenused on kvaliteetsed ja kättesaadavad sõltumata elukohast ning suurendavad inimeste heaolu.</p>	<p>Selgitame: praegune sõnastus hõlmab soovitud mõtet ning on avaram kui kinnine osalusvormide loetelu.</p>
<p>Lk 17: Kootöömeelne ühiskond on võrgustikupõhine. Iga inimene, kogukond ja vabaühendus saab ja tahab ühiskonnakorralduses kaasa lüüa ja koostööd teha. Koostöö paremaks rakendamiseks on loodud ühiskonna liikmetele toimivad rahvaalgatuse võimalused.</p>	<p>Selgitame: detailsemad tegevused sihtides seatu saavutamiseks on kirjeldatud peatükis "Vajalikud muutused Eestis" ning Vabariigi Valitsuse Tegevuskavas.</p>

Lk 26: Olulisemate otsuste vastuvõtmiseks loome tingimused rahvahääletuste korraldamiseks.	Selgitame: tegevus on Vabariigi Valitsuse tegevusprogrammis, "Eesti 2035" keskendub kavandamisel tegevustele.
Lk 43 lisada: Rahvahääletuste perioodiline korraldamine poliitikate kooskõlastamiseks kõrgeima võimu kandjaga	Teadmiseks võetud.
Lisada mõõdik: Rahvahääletuste arv aastas, 0, 1, aastaks 2035 min 4a	Selgitame: "Eesti 2035" puhul on kasutusel mõjumõõdikud, väljundmõõdikuid kasutatakse valdkonna arengukavades ja nendega seotud programmides.